

PROSLOV

Maticu hrvatsku je na priređivanje skupa *Hrvatski identitet*,^{*} održanog u svibnju 2009., potakla svijest o potrebi temeljitoga analiziranja pitanja hrvatskog identiteta te činjenica da je najstarija hrvatska kulturna institucija dužna nositi teret inicijative očuvanja i promicanja hrvatskoga nacionalnog kulturnog identiteta – baš kao i na svojem početku, kada je njezin prvi predsjednik Janko Drašković na Osnivačkoj skupštini Matice ilirske (od 1874. Matice hrvatske) 1842. u Zagrebu govorio: »Najpoglavitija uloga društva našega jest: nauku i književstvo u našem narodnom jeziku rasprostranjivati i priliku mladeži našoj dati, da se domorodno izобрази.«

Jedna od glavnih uloga Matice hrvatske od samog njezina osnutka, dakle, bila je poticanje znanosti, hrvatske književnosti i naobrazbe hrvatske mladeži, a samim time očuvanje i promicanje hrvatskoga nacionalnog identiteta.

I danas se Matica hrvatska mora brinuti o najrazličitijim pitanjima nacionalnog identiteta, a posebno stoga što je vrijeme u kojem živimo obilježeno utjecajima dramatičnih povijesnih okolnosti koje su dovele do radikalnih društvenih procesa i promjena. Zbog toga je upravo sada potrebno odgovoriti kako su na hrvatski identitet utjecali svjetski ratovi, život u nekadašnjim jugoslavenskim zajednicama, četrdeset i pet godina komunističkog režima i njegova propast, izlazak iz Jugoslavije i Domovinski rat, uspostava demokratskog društva i slobodnog poduzetništva, nastojanje za uključenjem u Europsku Uniju i sl.

U proteklim desetljećima donekle zapostavljena, stručna i šira javna rasprava o pitanjima nacionalnoga identiteta širom se svijeta posljednjih godina u različitim oblicima vratila u vrlo ozbiljnom opsegu. Od Sjedinjenih Američkih Država preko Europe do Australije organizirani su brojni skupovi na kojima su stotine znanstvenika i stručnjaka raspravljale o toj temi. I skup u Matici hrvatskoj zamišljen je kao rasprava vodećih hrvatskih znanstvenika o hrvatskom identitetu s kulturnog, povijesnog, političkog, gospodarskog i drugih aspekata.

Činjenica je da u hrvatskoj literaturi o toj problematici ne možemo pronaći usklađene i jasne odgovore, pa se može zaključiti da Hrvati još nemaju jasne predodžbe o vlastitom identitetu kojim bi se mogli predstaviti svijetu i po kojem bi ih drugi mogli prepoznavati. Kako onda očekivati da konsenzus o tome imamo u široj hrvatskoj javnosti, a pogotovo u drugim zemljama?

Ovom se knjigom hrvatskoj javnosti prvi put na jednom mjestu predstavljaju najvažnija pitanja vezana za hrvatski nacionalni identitet, a što je još važnije, otvo-

* Urednici izdanja zahvaljuju Klari Čičin-Šain na svesrdnoj pomoći pri organizaciji skupa.

rena su i nova, moderna pitanja, primjerice, čak i ekonomskog korištenja određenim hrvatskim vrijednostima na dobrobit cjelovitoga hrvatskog društva. Analiza i vrednovanje elemenata hrvatskoga nacionalnog identiteta (Koje su naše najveće kulturne, povijesne, umjetničke vrijednosti, najvažnija prirodna bogatstva, najviša znanstvena dostignuća, najzaslužnije povijesne osobe, itd.?) prva je naša zadaća. No ona je tek početak procesa kojim sve te vrijednosti treba iznijeti na prebogato svjetsko *tržište* na kojem se golem broj zemalja (velikih i malih, bogatih i siromašnih) vlastitim sposobnostima, koristeći se svojim prednostima, nadmeće za ostvarenje svojih interesa. U tome nadmetanju najbolje rezultate ne postižu uvijek najveći i najbogatiji, često su mogućnosti otvorene i zemljama kao što je Hrvatska.

Zorislav Lukić

O HRVATSKOM IDENTITETU, NEPOSREDNO

Sažetak

Što je sve odredilo naš hrvatski identitet? Po čemu se prepoznamo kao Hrvati, slični među sobom, a različiti od susjednih naroda? Postoje mnoge oznake sličnosti i različitosti koje pozorni ljudi lako prepoznaju.

Riječ identitet čujemo često, u različitim prilikama, u raznovrsnim značenjima, te se sama ta riječ, kao prečesto upotrebljavan pojam, bez jasnoga značenja i bez pune poruke, često, prečesto učini praznom – postaje riječ nejasna ili ispražnjena značenja. Ali ako je bolje osluhnemo, i ako joj upoznamo »korijen« (etimon), poruku, ta će riječ i sve ono što ona svojim značenjem pokriva zasjati u svome pravom, izvornom sjaju. U Žepićevu Latinsko-hrvatskom rječniku iz 1881. upućuje se na korijen te riječi: identitet dolazi od latinske riječi idem, eadem, idem, pro. dem. (pokazna zamjenica), što znači »isti«, i tom se riječju »označuju osobe ili stvari jednake, jedne vrsti«. Na kraju i napomena da je riječ konstruirana kao riječ similis. U Klaićevu Rječniku stranih riječi riječ identitet tumači se ovako: »istovetnost, podudaranje, izjednačivanje, potpuna jednakost, priznanje da netko ili nešto zaista jest ono čime se prikazuje (utvrditi nečiji identitet), da je netko zaista osoba o kojoj se radi; skup značajki koje neku osobu čine onom koja jest«. Novi, enciklopedijski Marevićev Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik riječ idem označava kao adi. pron. dem. (pridjev, pokazna zamjenica) i donosi jednaka značenja kao Žepić, s više primjera, ali donosi i riječ identitas, s uputom da je ona iz crkvenoga govora, a znači »identitet, jednakobitnost, skladnost, suglasje«. Ovo upućivanje na crkvene izvore nije bez razloga.

Osoba. Ime. Prezime

I židovska i grčka i rimska svijest računala je na kolektiv, narod, pleme, a ne na osobu. Tek je kršćanstvo posve usmjereno na osobu, osobnost, a osoba je jedna od temeljnih odrednica identiteta. Dakle, kršćanstvo je usmjereno na osobu, od pojma Boga koji je Troosoban, tj. jedan je Bog koji živi u tri osobe, što je bilo posve neprihvatljivo i Židovima i Grcima i Rimljanima. Ni u grčkom, ni u latinskom, a ni u hebrejskom, ili aramejskom jeziku, kojim je Krist govorio, nije bilo lako izreći činjenicu o jednom, jedinstvenom, osobnom. Zato je u latinski crkveni jezik uzeta riječ *persona* koja izvorno označava »krinku, masku za lica u kazališnoj predsta-

vi« – glumci su na pozornici uvijek nosili istu masku na licu, označavajući njome tragični ili komični lik. U grčkom je kršćanskom pojmovlju naziv za »zbiljno, postojeće biće«, tj. osobu bio *hypóstasis*. Nepreneseno značenje: »podlaganje, stavljanje pod«, a preneseno: »uzrok, temelj«. Konačno: »osoba«.

Kad govorimo o identitetu, dakle, ponajčešće mislimo na osobu, a redovito polazimo od sebe. Od osobe, pojedinca, krenulo se na skupine jednakih ili sličnih po nekim odlikama, pa do većih jedinica: porodice, plemena, naroda. Sve se više u razgovorima i u pisanim tekstovima riječ identitet odnosi na narod, kao skupinu koju neka istost i sličnost odlikuje. Ali ipak, sve počinje od pojedinca, osobe. Osoba je jedna i jedinstvena, ona je kao pojedinac uvijek dio šire cjeline, obitelji, društva, naroda, čovječanstva. Da spozna sebe, mora se omjeriti o druge, jednake ali i različite. Sebe prepoznamo kao sebe gledajući i prepoznavajući oko sebe druge i drugačije. Istost i različitost odvija se već u krugu obitelji. U isto vrijeme odvija se i spoznaja o istosti i različitosti, istosti ili sličnosti u obiteljskom životu, sličnosti ali i različitosti od oca, majke, brata, sestre. Istost u obitelji suprotstavlja se različitosti u susjedstvu. Identitet se tako utvrđuje u istosti s onima koji s nama dijele dom, selo, zavičaj, domovinu, jezik, ali se u isto vrijeme očituje i u različitosti od onih koji govore drukčije, koji imaju drukčije običaje, vjeru, boju kože. Identitet se tako neprestano očituje pokazujući i jednako i različito lice. Ako postoji negdje »dijalektika suprotnosti«, onda ovdje postoji u punom i pravom, istinskom obliku.

Što sve čini identitet jednoga pojedinca, skupine, naroda? – Za pojedinca to je njegov osobni život, život u obitelji, ili bez nje, u krugu poznanika, u vremenu (povijesti), u jeziku, u poštivanju nekih vrijednosti koje su pojedincu, skupini, narodu važne i po kojima se povezuje sa sličnima ili jednakima. Svaka osoba nosi ime, osobno ime, jedno i jedinstveno. Nosi i prezime koje dijeli s obitelji i rodbinom. Prezimenom se svaka osoba vezuje uz svoju obitelj, s kojom živi, ali i uz brojne članove koji su, u istoj obitelji nosili, ili i danas nose isto prezime. Hrvatski prezimenski sustav veoma je jednostavan, i lako ga otkrivamo u rasteru polja identiteta. Prezime najčešće izvodimo iz osobnoga imena: Ivan, Ivanov, Ivanović – otac je Ivan, sin je Ivanov, unuk je Ivanović. Petar, Petrov, Petrović. Malo složenije: Mate, Matko, Mateš – Matić, Matković, Matešić i slično. Posljednji slog prezimena, onaj koji završava na »-ić«, najčešći je oblik koji se može utvrditi u našem prezimenoslovlju, te je takav uveden davno u matične knjige. Prezimena su nastala i od službe, obrta, zanimanja, posebice onih rijetkih: Sudac, Sučić, Župan, Županović, Kovač, Kovačić, Kovačević; Tkalac ili Tkalec, Tkalčić, Tkalčević i slično. Ili od neke mane: Cotić, Ćorić. Velik broj hrvatskih prezimena potječe od ženskih imena: Marić, Ružić, Suzanić, Barbarić. Samohrane majke postale su nositeljice obiteljskih imena, tj. prezimena, te su njihova djeca bili Marići, Klarići, Zorići. Prezimenom smo naj snažnije vezani za svoju obitelj u dubini vremena. Po prezimenima prepoznamo srodstvo davno zaboravljeno, ali i gnijezda iz kojih su se nositelji prezimena selili na sve strane svijeta. U našim osobnim iskaznicama mi se kao osobe iskazujemo, identificiramo imenom, prezimenom, imenima

roditelja, datumom rođenja, mjestom rođenja. Kad odrastemo i kad spoznajemo iste, ili slične ljude, spoznajemo i svoju nacionalnu pripadnost. Nema nijednog prezimena hrvatskoga tako snažno prisutnoga, i u Hrvatskoj i izvan Hrvatske, kao što je prezime Horvat, Hrvat, Hrvatini, Hrvaćanin, Horvaćanin i slično. To znači da je onaj koji je otišao iz bilo kojeg dijela Slavonije, koji je otišao iz nekoga mjesta ili sela Hrvatske, iz Dalmacije, te prešao u neki drugi kraj, neku drugu stranu, sebe smatrao Hrvatom, a tako su ga i drugi prepoznavali, i prezimenom imenovali. Imenovali općim nacionalnim pojmom, bez obzira na tri te povijesne pokrajine. Tih Hrvata, Horvata, Hrvaćana ima u svim stranim zemljama koje okružuju Hrvatsku, a nisu svi došli iz onog dijela povijesne Hrvatske koja se oblikovala između Dalmacije i Slavonije, s velikim dijelom u današnjoj Bosni, u tzv. Turskoj Hrvatskoj, gdje granica između Hrvatske i Otomanskoga carstva nikad nije ni povučena ni konačno utvrđena.

Što je sve odredilo naš hrvatski identitet? Po čemu se prepoznajemo kao Hrvati, slični među sobom, a različiti od susjednih naroda? Postoje mnoge oznake sličnosti i različitosti koje pozorni ljudi lako prepoznaju.

Jezik

Jedno od najsnažnijih obilježja identiteta, i osobe i naroda, jest jezik. Jezik je najprepoznatljivija i najsnažnija veza među osobama koje govore istim jezikom, jezikom razmjenjuju spoznaje, u njemu se prepoznaju kao zajednica. Jezikom se prepoznajemo i spoznajemo jednakima s onima koji govore naš jezik, ili su ga naučili. I stranca koji govori naš jezik prepoznajemo kao sebi bliskoga. Materinskim jezikom, jezikom kojim smo stekli prve spoznaje o sebi i svijetu, imenujući osobe i stvari jednako ili bar slično s onima s kojima smo upoznavali svijet, ostajemo vezani i onda kad se nađemo u tuđini i osami. U starom hrvatskom jeziku, kao i u još starijem, staroslavenskom jeziku, riječ *jezik* označavala je »narod, naciju«. U 19. stoljeću riječ *narod* označavala je prvenstveno *naciju*, ljude koji imaju isti jezik, proživjeli su jednaku povijest, naseljuju istu zemlju, ali imaju i političku projekciju samostalnosti nacije i države. Ljudi iste nacionalnosti jesu narod, latinski *natio*, apstraktna imenica je »narodnost«. Imamo i imenicu »puk«, opća imenica je »pučanstvo«. Puk je za stepenicu niže postavljen nego narod; puk je širok pojam, a narod zna svoje zadaće, političke i društvene, on je politički čimbenik.

Bez puno krzmanja u odgovoru, sigurno se prepoznajemo u našem jeziku današnjem, hrvatskom jeziku. On je poseban, različit od svih jezika koji nas okružuju, ma kako ih netko nekoć ili danas zvao: ilirski, slovinski, dalmatinski, slavonski, bosanski, hrvatski ili srpski, ali i srpskohrvatski, hrvatskosrpski, jugoslavenski. U široj, južnoslavenskoj skupini jezika srodan je bošnjačkom, srpskom, nešto manje slovenskom, makedonskom, bugarskom. Sličan je i zapadnoslavenskim jezicima:

poljskom, češkom, slovačkom. Ali i ruskom, ukrajinskom, bjeloruskom. Ili još dalje – spada u porodicu indoeuropskih jezika kao latinski, grčki, zatim talijanski, španjolski, portugalski, engleski, njemački, uz brojne druge jezike iz te jezične obitelji. Za razliku od mađarskog i finskog. Kod toga i ne treba posebice znati povijest jezika, da bi se to utvrdilo.

Da bi se spoznala širina i dubina identiteta dobro je znati i povijest jezika, i tekstove starine, književnu prošlost, jer je i to dio identiteta kojega smo onoliko svjesni koliko mu znamo korijenje, a to su istost, upravo sličnost s nama, i različitost s drugima. Naši susjedi, Talijani, Slovenci, Srbi i ostali, kad su htjeli razumjeti naše tekstove, morali su te tekstove prevoditi. Srbi su npr. prevodili Relkovića, Kačića, ali i Šenou u 19. st. Naši su jezični stručnjaci, Bogoslav Šulek više, Milan Rešetar manje, jezično uredili Karadžićev *Novi zavjet* i Daničićev *Stari zavjet* za Hrvate, katolike. Znači da ni tada ijekavski jednoga i drugoga srpskog filologa nije bio posvema jednak jeziku koji su Hrvati prepoznawali kao svoj. Jezik pravoslavne propovijedi i danas, kao i nekad, znatno se razlikuje od jezika hrvatske katoličke propovijedi – ne po sadržaju poruke, nego po jezičkom iskazu, odnosno po religijskoj terminologiji katolika i pravoslavaca. Lako je od prve prepoznati da pravoslavna propovijed nije izrečena u tradiciji našega jezika, a niti poslanica nekoga episkopa nije napisana onako kako se u hrvatskoj religijskoj tradiciji piše. »Hristos se rodi!«, zaziv je i pobožna čestitka za pravoslavni Božić. Katolici koji s pravoslavicima žive, ne bez ironije, među sobom bi rekli: »A naš već hodi«. Ovdje je riječ o kalendaru! Pravoslavni Božić kasni za katoličkim za trinaest dana. Ali i drugi blagdani i svetački dani kasne, a uz blagdane pojedinih svetaca vezani su poljodjelski poslovi. I za katolike u našim krajevima novi je kalendar, uveden u 16. stoljeću, bio teško prihvatljiv. Gdje nije bilo svećenika, ili franjevaca na župama, mnogi su vjernici ostali pri starom kalendaru, a kasnije i u pravoslavlju. U Istri su pravoslavce u Peroju zvali »starovirci« jer je za mnoge kalendar bio izjednačen s vjerom! Zato nije neobično da su franjevci uz svoje brojne tiskane knjige tiskali kalendare.

Iako su Hrvati kroz svoju kulturnu prošlost u književnosti upotrebljavali sva tri naša dijalekta kao književne jezike, i jezike svoje književnosti, oni su se – unatoč toj znatnoj razlici među književnim i jezičnim idiomima – osjećali nerazdvojom zajednicom u narodnosnom smislu. Kad je u 19. stoljeću europska jezikoslovna znanost (mladogramatičari) htjela Hrvate podijeliti tako da kajkavce Hrvate pribroje Slovencima (a i kajkavci hrvatski su se u starijim razdobljima nazivali Slovencima, tj. stanovnicima Slovinja, latinski Slavonije, ali tada su se današnji Slovenci zvali Kranjci, Štajerci...), štokavce Srbima, a samo bi čakavci bili Hrvati! – Hrvati su taj »znanstveni« prijedlog odbacili i s pozicija državne politike i s pozicija jezikoslovlja. Da su Hrvati samo oni koji govore čakavski nije mislio samo Vuk Stefanović Karadžić. To je bilo uvriježeno mišljenje tadašnjih slavista (Dobrovský, Kopitar), ali su to mišljenje pobijali Hrvati – i kajkavci i čakavci i štokavci – te su tumačili da su svi Hrvati, bez obzira na jezične posebnosti i različnosti, povezani nekim mističnim vezom, koji ih ujedinjuje u bratstvo. Tako je o tome pisao Ivan

Derkos 1832., u zoru hrvatskoga narodnoga preporoda, u knjizi *Genius patriae super dormientibus suis filiis – Genij Domovine o pozaspaljoj svojoj djeci*:

Expendendo commoda, conjungere nos debemus cum Slavonitis et Dalmatis; etenim, jam sumus quasi una Civitas pro se (quod cum Carniolia et Styria communitate non habemus) jam inde a temporibus Crescimiri Petri, Regis Croatiae et Dalmatiae, tenet nos vinculum arctissimum (...), jam fraternus ergo et mysticus aliquis nos tenet vinctus amor, qui singulorum in singulos pandit corda.

»Uvaživši koristi (Hrvati kajkavci) treba da se spoje sa Slavoncima i Dalmatincima, jer već jesmo kao jedna država za sebe (što sa Kranjskom i Štajerskom takvo nešto zajedničko nemamo) već od vremena Petra Krešimira, kralja hrvatskoga i dalmatinskoga, drži nas najuži vez (...), već nas drži bratska i neka tajanstvena vezilja ljubav, koja uzajamno otvara putove k srcu.«

Hrvati su sve mijene svoga književnoga jezika prepoznali kao svoj književni jezik, ili bar jezik književnosti.

Povijesni prostor

Identitet čini i prostor na kojem ljudi žive. To je jasno. To je prostor Hrvatske. Naša zemlja kroz povijest, ovakva kakva je danas, Republika Hrvatska, ipak se oblikovala iz tri kraljevstva (kraljevina): Kraljevstvo Slavonije, Kraljevstvo Dalmacije, Kraljevstvo Hrvatske. Naši knezovi na samom početku su se zvali *Rex Croatorum* i *Rex Slavorum*; tako je uklesano na prvim kamenim spomenicima. Ta Slavonija, danas visoko gore na sjeveru, protezala se do Dalmacije. Naši koji su odlazili iz Dalmacije u Italiju bili su *Schiavoni*. U opisu života svetoga Franje piše da ga je vjetar odnio na obale Slavonije. A to je bila samo Dalmacija. I pod imenom slavenskim, slovinskim dio je našeg povijesnoga identiteta. Još jedan podatak: *Regnum Slavoniae, Regnum Croatiae, Regnum Dalmatiae* samostalne su povijesne pokrajine, ali kad su jedno, onda je to *Regnum Croatiae*. Naši su tumačili da je to trojstvo, ali i jedinstvo. Dapače, ispravljali su gramatički taj pojam *regna* jer kad je sve zajedno nije *regna* nego je *regnum*. Cjelina ima tri, ali kad su skupa objedinjene, onda je to jedno i jedinstveno kraljevstvo.

Dom i Domovina

Što je još važno za identitet? – Domovina, država, zajednička sudbina jednakih ili sličnih. Drugi narodi, služeći se latinskim jezikom, za pojam prostora na kojemu žive koriste pojam *patria*, ili »otadžbina« – zemlja u kojoj se rodio otac, i ja nakon njega. I naši su nekoć koristili tu riječ, kao sinonim za domovinu. Ali jedan

od prvih programatskih tekstova, pjesma *Lijepa naša domovino*, točno je odredila što to znači. Dom je onaj prostor gdje živi nekoliko generacija. Djedovi, bake, očevi, unuci, djeca koja trče i kad se sprema nevrjeme, bake koje zovu djecu u dom predvečer. Dom, prostor u kojem živi nekoliko generacija koje se prepoznaju.

Braća Antun i Stjepan Radić spoznavši vrijednost i privlačnost doma, i svoj su list nazvali »Dom«. Grčki se dom kazao *oikos*. Ta se riječ nalazi u mnogim složenicama: ekonomija, ekologija, ekumena, ekumenizam. Koje bogatsvo pojmova u gnijezdu u kojem se gnijezdi *oikos* – dom!

Književnost

Kroz povijest Hrvate je, osim jezika, u zajedništvu držala velika količina napisanih tekstova, književnih, pjesničkih, proznih, beletrističkih i bogoštovnih, koji su bili zajednički cijelom narodu. Među tim tekstovima veliku važnost imaju oni tekstovi koje su svi jednako čuli, čitali, odnosno prihvaćali. Prvenstveno su to crkveni tekstovi: pjesme, molitve, biblijski tekstovi čitani u Crkvi, tumačenja tih tekstova, tj. propovijedi koje su službenici s oltara govorili puku, ali i obredi za svaku životnu prigodu, a sve to na hrvatskom jeziku. Treba se podsjetiti da su se misni obredi održavali i na latinskom i na staroslavenskom, s time da su se čitanja iz lekcionara, od Bernardinova iz 1495. preko Bandulavićeva, trajno održala do 20. stoljeća, i u latinaškoj i staroslavenskoj sredini, a propovijedi isključivo na hrvatskom jeziku. Više nego drugi identifikacijski elementi, hrvatski jezik u crkvenim knjigama i propovijedi na tom jeziku odredili su ne samo povijest našega jezika nego i temeljne odrednice našega identiteta s obzirom na trajne duhovne vrednote koje su propovjednici isticali svake nedjelje i svakoga blagdana. Osim tih pisanih tekstova, živa je bila i usmena književnost, koja je lako prelazila i jezične i regionalne granice. Hrvati su kroz stoljeća stvorili bogatu književnost: u srednjem vijeku na sva tri naša jezika i pisma, u humanizmu i renesansi na latinskom i na hrvatskom, pretežno na latinici, u baroku i prosvjetiteljstvu na hrvatskom i latinskom, na latinici i ćirilici (bosančici), a zatim cijelu bogatu književnost koja je i danas živa, ne samo u školskim čitankama, u razdoblju romantizma, realizma, moderne – sve do naših dana.

Povijest kao tradicija

Neprijeporno se identitet Hrvata očitavao u zajedničkoj povijesti, na svim hrvatskim područjima. To nije samo ona povijest koja se uči u školi, čita iz knjiga, ili prenosi kroz priče s koljena na koljeno. Jedna jedinstvena knjiga koja je bitno utjecala na hrvatski identitet, više nego neke druge knjige, jest Kačićev *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*. Ne samo pjesme, u pučkom desetercu, nego i prozni

dijelovi kao popratno, »znanstveno« svjedočanstvo o onome što je prosvjetitelj i franjevac htio da njegovi čitatelji i slušatelji znaju, i toga se drže. Uostalom, Kačićeva knjiga stoji u temeljima preporodnih procesa brojnih slavenskih naroda u drugoj polovini 18. stoljeća, i kroz cijelo 19. stoljeće. Dovoljno je spomenuti, uz Hrvate, sve one koji su pod »slovenskim« imenom spomenuti u knjizi: Srbi, Bugari, Makedonci, ali i Česi i Poljaci, pa i Albanci, jer se i oni bore protiv Turaka.

Redovito se ističe da su tiskane deseteračke Kačićeve pjesme potakle Vuka Stefanovića Karadžića ne samo da promijeni svoje dotadašnje shvaćanje »narodnih« pučkih deseteračkih pjesma, iznimnih uzleta duha, kao niže duhovne djelatnosti, nego da ih započne i zapisivati i organizirati njihovo bilježenje, skupljanje i objavljivanje, ali samo pod srpskim imenom. Jezik tih deseteračkih pjesama, a još više prozni Kačićevi tekstovi, sigurno su ga upućivali kako bi trebalo urediti srpski jezik, ili bolje – jezik za Srbe, ne samo za pjesme u stihovima nego i prozne tekstove za sve društvene, političke, gospodarske i intelektualne potrebe. Trebalo je za taj i takav jezik urediti gramatička pravila, a napustiti jezik kakav je do tada bio u knjigama srpskih pisaca, pod snažnim utjecajem kaluđera u manastirima. Doista, Vuku Stefanoviću Karadžiću je jezik Kačićeva *Razgovora ugodnog* bio bliži, razumljiviji i prihvatljiviji od jezika tzv. *srbulja*, tiskanih i rukopisnih knjiga na slavensosrpskom ili ruskoslavenskom, pa kao što se oduševio deseteračkim pjesmama, tako je u proznim tekstovima, punim dragocjenih podataka i za srpsku povijest, prepoznao onaj jezik koji bi mogao biti temelj njegovoj *Pismenici serbskoga jezika* (1814). Dok se o deseteračkim narodnim pjesmama rado raspravljalo, o temeljima njegove gramatike i zatim *Srpskog rječnika* (1818) mnogo se manje pisalo i raspravljalo. Karadžiću je ruskoslavenski bio stran, i s njim nije mislio stvarati novu srpsku književnost, književnost za široke slojeve puka i građanstva u nastajanju. Takvim se svojim radom i djelovanjem za dugo vremena, sve do svoje smrti, zamjerio crkvenim i političkim strukturama i u Srbiji i u Vojvodini. Srbi su njegovu reformu pravopisa i narodni jezik prihvatili tek nakon njegove smrti (1864).

Vjera i religija

Identitet se i danas, a nekoć još više, iskazivao vjeroispovijednošću, religioznom pripadnošću. Ako jezikom danas nismo posve različiti od susjeda, vjerskom smo pripadnošću i u povijesti i danas različiti, jer kao Hrvati pretežno pripadamo zapadnom katoličkom kršćanstvu, za razliku od Srba i Crnogoraca koji pripadaju istočnom, pravoslavnom kršćanstvu, a još je veća razlika prema onima koji se međusobno prepoznavaju u islamu. Po odrednicama zapadnoga kršćanstva slični smo susjednim Slovencima, ali i bitno različiti od njih po tome što smo imali bogoslužje na našem jeziku, u glagoljaškim krajevima, i dijelove koji su se čitali kao riječ Božja na hrvatskom, iz lekcionara na štokavsko-ikavskom i na kajkavskom

jeziku. Ta je razvidna razlika još veća u iskazivanju hrvatske religioznosti u odnosu na katoličke Talijane. Oni su crkveni latinski doživljavali kao dio svoje povijesnojezične posebnosti. Hrvati nisu latinski doživljavali kao dio svojega jezičnoga identiteta, ali jesu kao dio crkvenoga, katoličkog identiteta. Mnogo je europskih naroda koji pripadaju različitim religijskim opredjeljenjima: Nijemci su katolici i luterani, Česi su katolici, starokatolici, luterani i kalvinisti, slično kao i Slovaci. Protestanata luterana i kalvina imaju i Francuzi, Poljaci su pretežno katolici, ali među njima ima i grkokatolika i pravoslavaca. Hrvati su pretežnim dijelom katolici, ali do 19. st. narodnosna se identifikacija izražava imenom države i naroda, no ne i vjerskom pripadnošću. Nakon nacionalne integracije, procesi su u našim krajevima završeni onako kako su se održali do danas. I religijska je pripadnost postala jak znak identiteta: vjerskog i nacionalnog.

Povijest kao ideologija

Hrvatska povijest u srednjoj školi, ali i na sveučilištima, učila se u odnosu prema povijesti Ugarske, Austrije, Austro-Ugarske Monarhije, Jugoslavije. Nekako kao odraz povijesnih kretanja u velikim državnim zajednicama u kojima su Hrvati kroz povijest živjeli i dijelili istu povijesnu sudbinu. Posve je jasno da se cjelokupna hrvatska povijest nakon osamostaljenja – nakon postignuta suvereniteta u teškom, nametnutom, Domovinskom ratu devedesetih godina 20. stoljeća, kad su okupatori napadali naše gradove, rušili crkve i samostane, protjerivali naše stanovnike – mora promatrati kao proces koji se kretao prema tome cilju, osamostaljenju Hrvatske, onako kako je na našu povijest gledao Otac Domovine, dr. Ante Starčević, jedan od najvećih liberalnih političara u Austrijskom Carstvu, i u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Neka je Hrvatska i malena, ali neka je slobodna, i neka su Hrvati u njoj slobodni. Sve što je težilo toj političkoj i društvenoj ideji – iako kroz duga stoljeća i desetljeća gotovo iluzornoj – ostvareno je i poslužilo je cilju, ostvarenju samostalne države. Da su nas devedesetih godina napali Nijemci, Talijani, Mađari ili neki drugi – možda bi i neki Hrvati i neki stranci prihvatili obranu našega prostora s odobravanjem, ali zato jer su nas napali Srbi – za koje se tvrdilo da su nam *bratski narod* i JNA, koja je trebala jednako štititi i čuvati *sve narode i narodnosti* u Jugoslaviji – mnogi su nam, čak i dobronamjerni iz Europe, ne poznavajući stanje diktature u Jugoslaviji, pripisivali politički nacionalizam, segregaciju i razbijanje *višenacionalne demokratske države* u kojoj je *na najbolji način riješeno nacionalno pitanje*. A očekivalo se i da nam prijete vojni poraz, tvrdili su mnogi da nemamo šanse pobijediti *najbolje naoružanu vojsku u ovom dijelu Europe*, jer smo razoružani uoči izbora i referendumu, a zatim je počela priča da je u Hrvatskoj izbio građanski rat, da je naša obrana osuđena da bude skršena. I danas još, mnogi u svijetu, zbog umirenja savjesti, izjednačuju branitelje i zavojevače, ne shvaćajući i ne prihvaćajući da su Hrvati poseban narod, sa svojim identitetom, a Srbi drugi narod sa svojim identitetom, i da se oba naroda, sa sličnošću u jeziku,

razlikuju u mnogim pojavnostima, ali i naravima, ako se o naravima naroda može govoriti, o naravnim osobinama europskih naroda kako su ih pisci zapisali.

Stereotipi o susjednim narodima

Nekoć je bilo mnogo jednostavnije nešto reći ili napisati o nekom narodu nego danas: nitko se nije vrijeđao našavši svoje odlike zapisane u knjigama, ozbiljnim i poticajnim, ili neozbiljnim i nevažnim. Opću je karakterizaciju europskih naroda u 16. stoljeću, posebice s obzirom na borbu za kršćanske vrijednosti, a protiv Turaka, zabilježio Bartol Đurđević kad je Turke pohvalio kao vojnike: »Jer Turčin ostavlja svoje poroke kod kuće, dok ih kršćanin nosi sa sobom; u turskom taboru nema nikakvih naslada; samo oružje i prijeko potreban živež, a u taborima kršćana raskoš i svakojake zalihe za razuzdanost, veća je gomila bludnica nego momaka« (...) »Ugrin hajdukuje, Španjolac pljačka, Nijemac pijanči, Čeh hrće, Poljak zijeva, Talijan bludniči, Francuz pjeva, Englez se prežderava, Škot gozbari: vojnika kog bi resilo vojničko držanje jedva ćeš ikojeg naći...«.

Nije turski zarobljenik Bartol Đurđević te karakteristike izmislio; samo je ponavljao općeprihvaćeno. Kad nisu u ratu, ti su narodi ponešto drukčiji, ali nažalost podijeljeni svojim nacionalnim interesima: »Ako uzmemo prirodna svojstva duha – da li itko manje od Ugra mari za rane i pogibli? Ima li što ponositije od Nijemaca? Umješnije od Talijana? Žednije slave od Francuza? Lukavije od Španjolaca?« (*Libellus*, VI. »Nagovor protiv Turaka«, 1552). Osim, naravno, Hrvata na granici prema Turcima, koji brane kršćansku europsku civilizaciju, kako ih je opisao Juraj Habdelić u knjizi *Pervi otca našega greh* (1674): nakon što je i on opisao zle običaje domaćih, a još više stranih feudalaca: »Ništarmanje, takove gospode navlastito v našem orsagu kruto je malo. Ar slovenska i horvatska gospoda vekšu skerb derže na to da dobre konje, hasnovito oružje, kem veru kerščanku i domovinu brane, dobivaju i imaju...« (266). Slovenci su ovdje, naravno, plemići iz ondašnjeg Slovinja, latinski *Slavonije*, kojoj je glavni grad bio Zagreb! Ali i on ponavlja, u boljoj slici, opću karakteristiku europskih naroda: »Tak Grki v govoru jesu izebrani, Afri šegavi, Bražili čisti, Španjoli spametni i vučeni, Latini dobrog suđenja, Francozi vmetelni, Lendeli proti gostom vsake verste pošteni, Angli ljubeznivi, Nemci odperta serca, Kranjci službeni i mukoterpni, Vugri berzi, Slovenci i Horvati viteški, stalni i verni«. I nakon tih riječi opomena: »Ove i druge v narodeh preštímavati je potrebno dobrote i Božje dare i zato ni jednoga ne odurjavati, vnogo manje ošpotavati i ogovarjati« (345). Primož Trubar u posveti glagoljičkog *Novog testamenta* (1562) kralju Maksimilijanu, na njemačkom jeziku piše: »Svaki Hrvat kad odraste, bio grof, plemić ili vojnik, tako je hrabar i spretan, da se ne boji s Turcima ogledati u brzom jahanju, bacanju koplja, ili prihvatiti dvoboj na konju ili pješice.« Ali i drugu odliku, lijepu i manje lijepu, pripri-

suje Hrvatima: »Hrvatski Narod je sav rimske vjere. Na posne dane ne jedu meso, jaja, maslo ili sir, kao ni u petak ili subotu, a ne postiti drže većom sramotom nego konje krasti.« Tko bi se danas usudio davati slične karakteristike europskim narodima!? Slične su odlike i etikete tada bile uobičajene.

Tri hrvatska pisma

Za razliku od drugih susjednih naroda, Srba i Slovenaca, koji su kršćani, ili Muslimana – Bošnjaka koji prihvaćaju islam, Hrvati su svoju pisanu kulturu i književnost izgrađivali kroz stoljeća na tri pisma, na glagoljici, na latinici i na hrvatskoj ćirilici, od ranoga srednjega vijeka sve do 19. stoljeća. Posebnu sudbinu, zajedno s jednim dijelom hrvatskoga naroda, dijelila je glagoljica. Ona je na poseban način dio hrvatskoga povijesnog identiteta. Za razdoblje od 10. do 12. stoljeća još se i može reći da su glagoljicu imali i Bugari i Makedonci, ali od toga vremena k našim danima čuvali su je u knjigama, rukopisnim i tiskanim, samo Hrvati. Hrvati su i grčko pismo, uređeno prema potrebama slavenskoga jezika i govora, ćirilicu, uređili prema svojim potrebama, te je ta ćirilica u našim knjigama, rukopisnim i tiskanim, prepoznatljiva po svojim osebnim oblicima i cjelokupnom paleografskom razvitku drukčija od drugih slavenskih ćiriličkih pisama. Kad su u 19. stoljeću latinički slovopis, latinicu uređenu onako kako ju je predložio Ljudevit Gaj, prihvatili i Hrvati i Slovenci, a i Srbi kad se koriste latiničkim pismom, latinica je postala snažna oznaka nepodijeljena hrvatskog identiteta. Prije toga mnogo je manje bila oznaka nepodijeljenoga hrvatskog identiteta, jer je unatoč brojnim prijedlozima reformi toga pisma, koje nisu zaživjele, pisana i tiskana prema slovopisu kakav je bio u upotrebi u Italiji (Dalmacija, Dubrovnik), odnosno u Mađarskoj (središnja Hrvatska, Slavonija). Zato je Gajev prijedlog, i zatim prihvaćanje funkcionalne latinice, bio velik korak u povijesti hrvatske kulture i temelj hrvatskog identiteta. Slijedio je nakon toga proces prihvaćanja štokavskoga dijalekta, upravo štokavske stilizacije hrvatskoga jezika, nakon čega je lako bilo prihvatiti bogatu književnost na štokavskom jeziku, kao temelj hrvatskoga zajedničkog jezika, jer je pravopis i jedinstveni jezik objedinio sve Hrvate u Trojednoj kraljevini, Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, Istri i Dubrovniku, Bosni i Hercegovini. Proces nacionalne integracije krenuo je putem s kojeg nije bilo povratka. Srećom!

Glagoljica se kao oznaka hrvatskoga identiteta danas više nekada javlja kao medijski znak, ponekad kao jedno slovo, drugi put kao niz slova. Uostalom, kad je Meštrović oblikovao znamenitu spomen-skulpturu *Povijest Hrvata*, naziv te veličanstvene skulpture dao je uklesati glagoljskim slovima: *Ровѣсть Нѣрватъ*.

Za razliku od drugih susjednih nam naroda Hrvati su svoju pisanu kulturu ostvarivali na tri jezika – na latinskom, na hrvatskom, na staroslavenskom, jednako beletrističku književnost kao i filozofska i teološka djela, u rukopisnim kodeksima

ili tiskanim knjigama – kroz srednji vijek do renesanse, negdje i do baroka. Od prosvjetiteljstva, kad se književna i poučna djela tiskaju za širok krug hrvatskoga čitateljstva, staroslavenski se gasi, a jenjava i upotreba latinskoga jezika. Javlja se težnja da hrvatski jezik postane jedan i jedinstven za sve povijesne pokrajine, a taj se proces počinje ostvarivati već za vrijeme prosvjetiteljstva.

Gradska i ruralna kultura

Slično kao susjedni europski narodi, Talijani, Austrijanci, pa i Mađari, imali smo svoju bogatu gradsku i građansku kulturu u književnosti, slikarstvu, graditeljstvu kroz duga stoljeća. Hrvati u Dalmaciji, u Istri i na otocima, izgradili su u svojim gradovima crkve, palače, gradske vijećnice, samostane, te ih ukrasili i slikama i kipovima. Jednako i u gradovima nekadašnje Slavonije – koji su teško stradali u stalnim borbama s Turcima, a mnogi su nestali pod Turskom okupacijom. Dalje od gradskih središta, u pučkoj sredini, u manjim gradovima komunama, te posebice uz granicu s Turcima, u Banskoj Hrvatskoj i Slavoniji, gdje je siromaština bila stalna, kao i ratni sukobi i razaranja, trebalo je čuvati što je od starine ostalo, i romaničku i gotičku graditeljsku i likovnu baštinu, koju je bilo teško očuvati i održavati. Nakon odlaska Turaka iz Slavonije slijedi barokni procvat u crkvama i gradovima, jer je taj stil gradnje i ukrašavanja crkava i samostana prepoznat kao europska opća i zajednička vrijednost. Ali i u mjestima koja ne pripadaju gradskim aglomeracijama, nego su određena ruralnim odlikama življenja i privređivanja, grade se jedinstvene crkve, samostani, gradske zidine i kule, općinske vijećnice, lože. Koliko li se crkava izgradilo po Istri, na otocima, u prigradskim naseljima Dalmacije, s ukrasom koji nas i danas zadivljuje. Sve to s naporom seoske zajednice. Mnoge su kapelice, crkve, kalvarije izgradili i članovi brojnih bratovština: poimence grobljanske crkve s freskama, crkve u poljima koje su čuvale usjev; oko poljskih crkava održavali su se sajmovi, derneci (Slavonija) ili brgulje (Dalmacija). Uz taj tip kulture, sličan gradskoj kulturi zapisanoga, postojao je i poseban tip kulture koja je bila agrarijska, folklorna, koja je okupljala zajednicu za blagdane, za završetke velikih poljodjelskih poslova, za dolazak proljeća. I danas nam je teško shvatiti koliko su male sredine bile voljne izdvojiti svoga dobra, novca prvenstveno, da bi se oslikale seoske crkvice (Beram, primjerice) ili da bi se kupio za crkvene potrebe misal (*Misal kneza Novaka*, za Nuglu, za 45 dukata), ili bi svi dali prilog da se od Turaka otkupi crkvena knjiga, glagoljski brevijar iz 1379. (Okrugljani i Tribihovićani, 1487). U gradovima koji su njegovali pisanu kulturu na latinskom ili talijanskom jeziku, visoka je svijest da, unatoč tome, pripadaju hrvatskoj a ne talijanskoj ili nekoj drugoj kulturi (Rijeka, Zadar, Split – Marulić, Trogir, Dubrovnik). Svijest o pripadanju širokoj zajednici, Hrvatstvu, Slavenstvu, uvijek je bila snažno prisutna i kod onih koji su pisali i govorili talijanski ili latinski. U raz-

doblju hrvatskoga prosvjetiteljstva, pučkoga i bliskoga Crkvi, čitaju se uz ognjišta za zimskih večeri stihovi Andrije Kačića Miošića ili Matije Antuna Relkovića, tekstovi se iz knjiga slušaju, pamte i prenose usmenim putem u zajednicu kao opće dobro.

Za one koji su slušali glas politike, posebice u 20. stoljeću, svaki razgovor o hrvatskoj posebnosti, i napose o kulturi, bio je znak hrvatskoga nepoželjnog nacionalizma, znak izdvajanja iz bratske zajednice združenih naroda, i slično. Jednako u Prvoj kao i u Drugoj Jugoslaviji. Za neke je takav govor i danas nepotreban. Kad je Josip Horvat napisao, a zauzeti nakladnik Ante Velzek izdao knjigu *Kultura Hrvata kroz 1000 godina* (1939), bilo je dosta onih koji su na tu knjigu gledali kao na hrvatsku provokaciju – Hrvati se, tobože, diče svojom tisućgodišnjom kulturom, ponižavajući one kojima nacionalna kultura nije tako stara i drevna. Kad je izašao i drugi svezak, u ratno nevrijeme (1942), još su veći bili zazori, te je knjiga zapravo bila zabranjena. Slično se dogodilo i s knjigom *Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture* (Školska knjiga, 1980) koja je bila zabranjena, odnosno »povučena s tržišta« nakon oštih kritika političke nomenklature. Smetalo je, u jednoj i u drugoj knjizi, spominjanje hrvatskoga imena. Knjiga Zvane Črnje *Kulturna historija Hrvatske* (1965) čekala je nekoliko mjeseci u skladištu – očekivao se rasplet na Brionima, s Rankovićem i njegovima. Nitko nije mogao predvidjeti što će se dogoditi. A bilo je krenulo, pa stalo. Davna su ta vremena. Ne ponovila se! U posljednje vrijeme izlaze lijepo opremljene, mudro napisane knjige koje govore o povijesnom putu Hrvata od naseljenja k našim danima bez ustručavanja, povijesno trijezno, sustavno i susljedno, slobodno i istinito. Slično je i s poviješću hrvatskoga jezika, poviješću hrvatske pisane kulture, književnosti, likovnih umjetnosti. Politika se, uglavnom, povukla iz predavaonica i znanstveničkih kabineta. Konačno – i za naš narod!

Centrifugalne – sredobježne i centripetalne – sredotražne tendencije u hrvatskom identitetu

Vinko Nikolić, pjesnik i urednik središnjeg kulturnog i političkog časopisa hrvatske emigracije »Hrvatska revija«, nakon osamostaljenja Republike Hrvatske vratio se u domovinu, kamo je prenio i časopis i Knjižnicu »Hrvatske revije«, i svoju osobnu knjižnicu, ali i arhiv časopisa. U jednom je razgovoru izjavio da su oni, nacionalisti, i komunisti u Jugoslaviji, njezinom policijskom teroru, nacionalnoj neravnopravnosti, srpskoj prevlasti na svim područjima političkog i upravnog života imali jednake stavove. Poznato je da su na robiji, u Lepoglavi i Staroj Gradišci, surađivali i međusobno se pomagali. U jednom se nisu nikako slagali: kako bi trebalo u budućnosti urediti Hrvatsku. Nacionalisti, kasnije ustaše, smatrali su, kao i Ante Starčević, da Hrvatska može i, zbog slobode svojih građana,

mora biti samostalna i neovisna (»Ja ne razumim što hoće da kažu oni koji vele da kraljevina Hrvatska, kraljevina pet stotinja prkosivši Istoku i Zapadu, ne može o sebi, neodvisna stajati. Ni jedan narod ne može bez drugih narodah obstati, pa itako svako selo može kao neodvisna država biti.«, *Djela*, I, 27). Komunisti, kao internacionalisti, smatrali su da se Hrvatska treba uključiti u savez s državama Sovjetskog Saveza, ali kao samostalna država, te biti dio velikoga svjetskog projekta Sovjetskih Socijalističkih država. U toj su razrožnosti slijedili našu povijesnu razrožnost koja postoji, tinja, javlja se ponekad jače drugi put prikriveno da opet snažno plane kao razarajući požar: Može li Hrvatska biti samostalna, neovisna kao npr. druge države u našem okruženju, neke manje od Hrvatske, neke i bez povijesne tradicije? Oni koji su Hrvatsku kao državu, i Hrvate kao poseban i samosvojan narod vidjeli kao suveren i samostojeći subjekt, oduvijek su se opirali misli da ne možemo živjeti u samostalnoj državi. Drugi sa zdravom, punom nade, povijesnom projekcijom znali su da smo, kao Hrvati, s većinom od njih ratovali, ili im robovali, a oni su nas nastojali i željeli pokoriti i okupirati, zauzeti naš prostor: Turci, Austrijanci-Nijemci, Mađari, Talijani-iredentisti-fašisti, Nijemci-nacisti, ali i Srbi u posljednjem, Domovinskom ratu. Mnogi su o tome dali i životno i pismeno svjedočanstvo: Pavao Vitezović, ban Josip Jelačić, Eugen Kvaternik, Ante Starčević, braća Antun i Stjepan Radić, Franjo Tuđman. I među intelektualcima i književnicima bilo je mnogo onih koji su tako mislili: Ivan Kukuljević Sakcinski, Vladimir Mažuranić, Milan Šufflay, književnici iz pravaških krugova. Druga skupina Hrvate i Hrvatsku vidi na vječno nemirnoj granici, u stalnoj ugrozi ne samo za teritorij – prostor, nego i za nacionalni, gospodarski i kulturni razvitak i opstanak. Ugroza je možda prestala, ali su problemi, nešto drugačiji ostali, a i mi s jednakim problemima. Da bi se na takvom ugroženom prostoru koliko-toliko sigurno živjelo, morali su se birati i naći saveznici, ali i potiskivati jasna nacionalna obilježja, posebice ako nekome smetaju, i ponekad pribjeći imenima, kulturno-povijesnim a manje političkim, koja su upućivala na širi prostor koji treba objediniti. Od toga su ostala imena kao kosturi bez povijesnog i narodnosnog mesa: ilirsko, slovjensko, slovinsko, južnoslavensko, jugoslavensko. U vrijeme hrvatske nacionalne integracije, za ilirskoga pokreta, naši preporoditelji zovu u *Kolo ilirsko* sve južnoslavenske etnije, narode i narodnosti s njihovim pokrajinskim imenima: Kranjci, Štajerci, Dalmatinci, Istranci, Slavonci, Srbliji, Hercegovci, Bošnjaci, Bugarci... s jasnom porukom: »Sva su braća u kolu jednaka / s toga kolo jedno ime nosi / Svak' brat svojim se ponosi./ slogu ruši samo ćud opaka« (P. Štoos, »Kolo ilirsko«). U isto vrijeme Vuk Stefanović Karadžić piše politički projekt *Srbi svi i svuda*, na kome se do danas temelji srpska namjera širenja prostora za Veliku Srbiju. I pjesnik i ban Ivan Mažuranić, i biskup Josip Juraj Strossmayer oslanjaju se na Austriju, a njihovi politički protivnici na Mađare, s kojima je Hrvatska tradicionalno politički i društveno stoljećima surađivala, dok se u njima nisu otkrile težnje da nas tako zagrlje da nas više ne bude. Nakon ove velike dvojice slijede mnogi mali, maleni, koji su zaštitnike tražili među Srbima ili Jugoslavenima.

Zbog straha od susjeda, na koje se ponekad trebalo osloniti, ali oni su za prijateljstvo i suradnju tražili ustupke u prostoru, kulturnom životu, jeziku, gospodarstvu. Nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije, delegacija na brzinu, bez potvrđenoga legaliteta, putuje u Beograd »kao guske u maglu«, u zagrljaj novih gospodara. O takvima je Starčević davno zapisao: »Ja neću da dokažem da će Hrvatska doista biti državom o sebi, nego samo velim da naša domovina, kako nekada bijaše, tako i danas može biti samostalna; ja htjedoh dokazati da mi, ako smo muži slobode i napretka, moramo nastojati da našem narodu izbijemo iz glave onu veru koju mu je Austrija i Rusija narinula, veru kao da smo mi, uzdržatelji Austrije, tako slabi da ne možemo drugačije nego kao bilo čiji robovi živiti; mi moramo Hrvatima kazati da je sužnju jednako u američkoj republici i u austrijskoj ali ruskoj despotiji« (1861).

I nakon raspada prve Jugoslavije isto krucijalno pitanje: kao da je pitanje o samostalnoj i neovisnoj Hrvatskoj odgođeno za budućnost, na neodređeno vrijeme. Pavelić se oslanjao i na Italiju i na Njemačku, pa i na Mađarsku, da bi održao »ostatak ostataka nekadašnje Hrvatske«. Iznevjerio je temeljno Starčevićevo načelo o samobitnosti Hrvatske te se nije oslanjao na Hrvate koliko je bilo tada nužno. Izabrao je za svoje gospodare Talijane, njihov najgori izdanak, fašizam, i Nijemce – Hitlerov nacizam. Hrvatski komunisti se pak oslanjaju na Sovjetski Savez, ali do bezobzirnoga napada na državu socijalizma, zemlju internacionalnog i međunarodnog radničkog pokreta, oni su obezglavljeni, jer Staljin i Hitler jesu socijalisti, neprijatelji kapitalizma, prvenstveno engleskog, a i sklopili su savez o nenapadanju, lisičeći kako bi jedan drugoga prevarili. A Maček je zaključio: dok se veliki svadaju i tuku, malenima je skloniti se pod stol. Komunisti se nisu sklonili. Organizirali su vlast, i njezino funkcioniranje. Tako je nakon 1945. Hrvatska opet dio veće cjeline, morala je u zajednicu naroda, drugu Jugoslaviju, koja se opterećena terorom, neravnopravnošću, nepravdama na svim područjima raspala u krvi, ognju i zločinu. I opet su Hrvati platili najviše, možda i zato što se među svim susjednim narodima najviše pozivaju na slobodu.

I danas dio lijeve naše inteligencije s nostalgijom gleda u prošlost, u razdoblje »bratstva i jedinstva«, u atmosferu »zbratimljenih naroda«, u sustav »samoupravnog socijalizma« i mnogih drugih lijepih ideja, ali bez pokrića i bez plodova. Lijepo je vratiti se u bezbrižnu mladost! Ali to je beskorisno. Treba izgrađivati novu povijest, nove sadržaje identiteta.

A Hrvatska sigurno i bez tih amblematskih označnica i potrganih veza može biti samostalna u mjeri kako su to i druge susjedne zemlje. Rasprave o Europskoj uniji često su predaleko od života, previše apstraktno izražene, mnogo manje od onoga što očekujemo. Kulturnu, moralnu, socijalnu, građansku zajednicu teško je izgraditi, a ekonomska zajednica, Europska unija, danas je duboko nagrižena financijskim krizama, što je rezultat nepoštivanja etičkih zasada koje su Europu održavale kao zajednicu napretka, ako već ne pravde i pravednosti.

Kao što se živi povijest, kultura, civilizacija, tako se stalno živi i identitet, koji – zajedno s povijesnim putem nekoga naroda, dobiva stalno neka nova obilježja, a ta obilježja jesu znak života i životnosti svakoga naroda, pa tako i našega, hrvatskoga.

Ostala obilježja

Samo da se ukratko spomenu i druga obilježja identiteta: to su državna i nacionalna zastava, državni grb, ali i grbovi povijesnih pokrajina (Dalmacija, Slavonija, Dubrovnik, Istra) i gradova. S tim u vezi je crveni kvadratić (»kockica«) koji je obilježje mnogih hrvatskih proizvoda. Jednako kao i kravata, koju s ponosom ističemo kao svoj prilog europskoj visokoj modi.

Zapisana riječ u povijesti civilizacije bila je onaj odlučujući faktor koji je civilizacijske procese ubrzao, proširio i utvrdio. Raznovrsna iskustva i različite spoznaje prethodnih generacija samo su pismom, zapisivanjem postale trajne i pristupačne novim generacijama. Latinska poslovice *Verba volant, scripta manent.* – »Riječi lete (i nestaju), zapisano ostaje (traje).« – plod je takve spoznaje.

Literatura

- ANTIĆ, Ljubomir, »Hrvatski komunisti i nacionalni identitet«, »Kolo«, 1-2/2009., Matica hrvatska, Zagreb 2009., str. 151-166.
- BRATULIĆ, Josip i DAMJANOVIĆ, Stjepan, *Hrvatska pisana kultura. Izbor djela pisanih latinicom, glagoljicom i ćirilicom od VIII. do XXI. stoljeća*, sv. 1-3, Veda, Križevci 2005-2008.
1. *VIII -XVII. stoljeće*, 2005.
  2. *XVIII. i XIX. stoljeće*, 2007.
  3. *XX. i XXI. stoljeće*, 2008.
- ČRNJA, Zvane, *Kulturna historija Hrvatske*, Epoha, Zagreb 1965. i kasnija izdanja pod naslovom *Kulturna povijest Hrvatske*, Otokar Keršovani, Rijeka 1978. (3 sveska), Opatija 1988. (2 sveska).
- Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture*, gl. ur. Igor Karaman, Školska knjiga, Zagreb 1980.
- HORVAT, Josip, *Kultura Hrvata kroz 1000 godina I-II.*, Naklada Velzek, Zagreb 1939-1942. i kasnija izdanja: Globus, Zagreb²1980., Naklada Fran, Zagreb³2006.
- Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost*, sv. I-IV. (gl. ur. Ivan Supićić), HAZU i pridruženi nakladnici, Zagreb 1997-2009.
- I. *Srednji vijek (VI-XII. stoljeće). Rano doba hrvatske kulture*, 1997.
  - II. *Srednji vijek i renesansa (XIII-XVI. stoljeće)*, 2000.
  - III. *Barok i prosvjetiteljstvo (XVII-XVIII. stoljeće)*, 2003.
  - IV. *Moderna hrvatska kultura od preporoda do Moderne (XIX. stoljeće)*, 2009.

HUNTINGTON, Samuel P., *Tko smo mi? Izazovi američkom nacionalnom identitetu*, prev. Mirko Kovač, Izvori, Zagreb 2007.

Povijesno naslijeđe i nacionalni identitet. Zbornik, (ur. Marijana Marinović), Zavod za školstvo Republike Hrvatske, Zagreb 2006.

Povijest hrvatskoga jezika. I. knjiga: srednji vijek, Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti CROATICA, Zagreb 2009.

RUDEŽ, Marijan, *Povijest hrvatske uljudbe (modernizirana). S uvodom u povijest velikih civilizacija*, vl. naklada, Zagreb 2005.

Summary

ON CROATIA IDENTITY

Who are we? What is Croatian identity? These are some of the questions the author deals with in this paper.

In topics entitled: Name, Language, History, Historical background, Literature, Home and homeland, Religion, Three Croatian Scripts, etc. the author tries to present Croatian identity.

TKO SMO, ŠTO SMO I KAKVI SMO ZAPRAVO MI HRVATI

Sažetak

Povijesni je okvir naše rasprave proces koji Benedict Anderson naziva procesom pronalazjenja nacije ili stvaranja »zamišljene zajednice«: u dramatičnom vremenu sloma komunizma, raspada Jugoslavije, stvaranja hrvatske države, velikosrpske agresije – rata (koji su za cilj imali negaciju ili teritorijalnu amputaciju naše zemlje) i priključivanja Republike Hrvatske još jednoj novoj složenoj, multinacionalnoj zajednici – Europskoj uniji.

Predmet je naše rasprave proces stvaranja i mijenjanja hrvatskog nacionalnog i kulturnog identiteta u tom složenom i zgusnutom povijesnom vremenu.

U raspravi se koristimo teorijom o društvenom identitetu kao polazištem i analitičkim okvirom. Na temelju te teorije pokušavamo odgovoriti na klasična pitanja svake rasprave o skupnim identitetima: Tko smo mi Hrvati?, Tko su oni – Srbi, Crnogorci, Bošnjaci, Slovenci, »Europljani«? Na koji način promjene državnih okruženja (Jugoslavija – Hrvatska – Europska unija) djeluju na naše predodžbe o »nama« i »njima« (drugima)?

Poseban dio papira posvećen je raspravi o dva različita shvaćanja nacije i nacionalizma: liberalno-demokratskom shvaćanju (američkom i francuskom) koje pojam nacije izvodi iz demosa (zajednice ravnopravnih građana, državljana) i germanske i istočno-europske tradicije koja naciju shvaća kao organsku i povijesnu zajednicu etnosa.

Zaključni i najopsežniji dio papira posvećen je raspravi o fenomenu višestrukih i paralelnih identiteta i identitetnih politika Europske unije i Hrvatima i hrvatstvu u tom kontekstu.

Identitet

Identitet¹ je jedna od onih zbunjjućih riječi u svakodnevnom govoru, ali i podjednako teorijski nepreciznih pojmova ili koncepata oko kojih se posljednjih godina, u cijelom svijetu, zbiva velika intelektualna, politička i istraživačka

---

1 Ranija verzija ove rasprave objavljena je u mojoj knjizi *Let iznad kukavičjeg gnijezda*, Jesenski i Turk, Zagreb 2008.

živost, praćena snažnom diskurzivnom eksplozijom. Povećano zanimanje istraživača, političara i novinara (javnosti) za fenomenologiju raznoraznih identiteta – osobnih, rodnih, spolnih, zavičajnih, etničkih, kulturnih, religijskih, nacionalnih, generacijskih, profesionalnih i inih – i identifikacija² potaknuto je epohalnim društvenim i kulturnim promjenama (slom komunizma, kraj Hladnog rata i veliki trijumf ili »trijumf« kapitalizma, razvitak komunikacija i zapadnjačke demokratske paradigme, na jednoj, i procesi europskih integracija i globalizacija, na drugoj strani) koje su dovele u pitanje mnoge ljudske, nacionalne, političke i kulturne identitete.

Mit o iskonskom, izvornom, jedinstvenom i nepromjenjivom ljudskom i nacionalnom identitetu (mit o bitku čovjeka i bitku, »karakteru«, »osobnosti« ili »duhu« nacije) uništila je spoznaja da su svi identiteti u suvremenim društvima podložni promjenama:

»Nacionalni identiteti, kao i drugi identiteti, grade se i razgrađuju, uzdižu se i spuštaju, grle se i odbacuju. Različiti ljudi različito vrednuju nacionalni identitet u odnosu na njihove druge identitete i relativno isticanje i intenzitet nacionalnog identiteta kod svakog su naroda podložni promjenama.«

Citat je to iz knjige Samuela P. Huntingtona *Tko smo mi?*³. Cijela je knjiga zapravo romantična pripovijest o stvaranju, izgradnji i promjenama identiteta nove američke nacije tijekom dva i pol stoljeća. I današnjoj velikoj krizi američkog identiteta.

Sam je identitet jedna od brojnih tajnovitih, enigmatskih tuđica koje se u hrvatskom i drugim južnoslavenskim jezicima vrlo teško mogu izraziti jednom riječju (smisleno i etimologijski prihvatljiva hrvatska inačica za taj pojam mogla bi vremenom postati riječ »jastvo« ili »mistvo«) jer pojam identitet ne označava samo osobnost, istost ili istovjetnost, već i svijest pojedinca o vlastitoj pripadnosti istoj biološkoj ili društvenoj skupini (koji se određuju odgovorima na pitanja: »Tko sam ja?«, »Tko smo mi?«, »Odakle dolazimo?«, »Što želimo?«, »Kuda idemo?«).

Identitet uključuje i komparativne prosudbe o osobinama, pripadnosti, vrlinama i nedostacima »njih« ili »drugih«. Kad, dakle, pišem o identitetu, mislim na najjednostavnije određenje tog pojma, koji uključuje psihološku dimenziju: svijesti pojedinca o vlastitoj pripadnosti nekoj skupini i sposobnost samorefleksije. Taj pojam uključuje i samo-označavanje pripadnosti čovjeka nekoj društvenoj

2 Kriza identiteta i identifikacija u poratnim vremenima seže i do mnoštva poginulih, mrtvih i nestalih tako da proces *identifikacije* posmrtnih ostataka i utvrđivanja *identiteta* mrtvih često traje godinama, pa i desetljećima.

3 Samuel P. Huntington, *Who are We? America's Great Debate*, Free Press, London 2005. U vrijeme kad sam završio rad za ovaj skup, pojavilo se hrvatsko izdanje knjige u prijevodu Mirka Kovača; Izvori, Zagreb 2007.

skupini: *zavičajnoj zajednici, žiteljima nekoga grada, regiji, naciji, klasi, kontinentu* itd.

Polazeći također od jednostavne definicije identiteta (»identitet je osjećaj i predodžba nekog pojedinca ili skupine o samom sebi«), Huntington ispravno zaključuje da su neograničeni izvori na kojima ljudi stvaraju predodžbe i osjećaje istosti-identiteta i pripadnosti. Ipak, izvore identiteta pokušao je sistematizirati u šest skupina:

1. *Pripisani (askriptivni)*, kao što su dob, podrijetlo, rod, spolnost, srodstvo (krvni srodnici), etnicitet (definiran kao prošireno srodstvo) i rasa.
2. *Kulturni*, kao što su klan, pleme, etnicitet (definiran kao način života), jezik, nacionalnost, religija, civilizacija.
3. *Teritorijalni*, kao što su susjedstvo, selo, grad, pokrajina, zavičaj, država, zemlja, regija, zemljopisni prostor, kontinent i hemisfera.
4. *Politički*, kao što su frakcija, klika, vođa, interesna skupina, pokret, uzrok, stranka, ideologija, država.
5. *Gospodarski*, kao što su posao, zanimanje, zvanje (profesija), radna skupina, poslodavac, industrijska grana, gospodarski sektor, sindikat, klasa.
6. *Društveni*, kao što su prijatelji, klub, momčad (tim), kolege, društvo, društveni položaj.⁴

Huntington ukazuje na složenost nacionalnog identiteta:

»Nacionalni identitet obično, ali ne uvijek, uključuje teritorijalni element i može također uključiti jedan ili više pripisanih (rasa, etnicitet), kulturnih (religija, jezik) i političkih (država, ideologija) elemenata, kao što ponekad može uključiti i gospodarske (poljodjelstvo) ili društvene (socijalna povezanost, mreža) elemente.«⁵

Na tragu rasta zanimanja javnosti i društvenih znanosti za fenomenologiju identiteta, nastalo je mnoštvo teorijskih teza i cjelovitih teorija o društvenim identitetima i identifikacijama: *primordijalna teorija* (koja zastupa tezu da se identitet nasljeđuje i stječe kroz proces rane socijalizacije i da se ne može bitno mijenjati), teorija *razumnog izbora*, *instrumentalna teorija o identitetima* (koja polazi od pretpostavke da pojedinci slobodno biraju identitete u nakani maksimalizacije očekivane koristi), *konstruktivistička teorija* (koja tvrdi da su identiteti posljedica društvenih odnosa i društvene strukture), *teorija o društvenom identitetu*, te različite »teorije srednjeg dometa« koje čine kombinaciju navedenih teorijskih paradigmi. Ovdje ćemo izdvojiti tek jednu od njih – teoriju o društvenom identitetu.

---

4 Huntington, isto, str. 27.

5 Huntington, isto, str. 30.

Teorija o društvenom identitetu polazi od stava da se svi skupni (društveni, etnički, nacionalni i kulturni) identiteti formiraju kroz tri uzajamno povezana spoznajno-emocionalna procesa:

- a) *procesa kategorizacije ili diferencijacije* (»nas« i »njih«, »drugih«),
- b) *procesa identifikacije* (»Tko smo mi?« i »Tko su oni?«), i
- c) *procesa društvene usporedbe* (»nas« i »njih«).

Ili, kako duhovito zaključuje Huntington: » 'Ti' i 'ja' postajemo 'mi' kad se pojave 'oni'.«⁶

Osobne i skupne samokategorizacije, samodefinicije i uzajamne usporedbe počivaju na objektivnim biološkim i demografskim određenjima, ali i na mnoštvu predodžbi i stereotipa – uvjerenja, stavova, mitova, legendi, priča, predrasuda i osjećaja – ljudi o tome tko su i što su, gdje su im korijeni, kamo i komu pripadaju. Te predodžbe nipošto nisu povijesno i empirijski nepromjenjive nego se mijenjaju u vremenu i prostoru, u zavisnosti od čitavog niza društvenih okolnosti.

Identitet određuje mnoštvo stalno promjenjivih, objektivnih okolnosti! Kao što tvrde Anderson i Guillory⁷:

»Ljudi stvaraju stavove o politici (i društvu, opaska S. L.) u *sistemskom kontekstu* čija institucionalna struktura posreduje u stvaranju preferencija, definiranju raspoloživih mogućnosti (prigoda) i pružanju prilika građanima da se njihov glas čuje u političkom procesu.«

U vrijeme ideologijske, političke i hladnoratne podjele svijeta na komunistički Istok i kapitalistički Zapad, ideologija je u bivšim komunističkim zemljama postala ključnim izvorom identiteta. Ta je ideologija (komunistička, staljinistička, titoistička) dovela do stvaranja multietničkih država ili ideologijskih »nacija« – Sovjetskog saveza, Jugoslavije i Čehoslovačke – koje bez te ideologije i kulta ličnosti »vođe« (Lenjina, Staljina, Tita) naprosto nisu mogle preživjeti. Komunistička je ideologija, s druge strane, dovela do podjele dvaju tradicionalnih nacija: Njemačke (na Zapadnu i Istočnu), Koreje (na Sjevernu i Južnu) i Kine (na Kinu, Tajvan i Hong Kong). U dijelovima tih nacija u kojima su postojali kapitalizam i demokracija ostvaren je fantastičan gospodarski razvoj, a u onim gdje su bili komunizam i diktatura, zavladao je beznade, praćeno gospodarskom krizom i krajnjim siromaštvom (Sjeverna Koreja).

Rat i biološka ugroženost hrvatskoga naroda devedesetih godina dvadesetoga stoljeća bili su tipična pojava dramatičnog »sistemskog konteksta« koji je doveo do eksplozije nacionalnih osjećaja i ponovnog »otkrića« hrvatskoga nacional-

6 Huntington, isto, str. 24.

7 Christopher J. Anderson / Christine A. Guillory, »Political Institutions and Satisfaction with Democracy: A Cross-National Analysis of Consensus and Majoritarian Systems«, »American Political Science Review«, 91, br.1, Cambridge 1997., str. 66-81.

nog identiteta kod mnogih ljudi koji su se do tada smatrali »Jugoslavenima« ili čak »građanima svijeta«.

Neki teoretičari smatraju da je pitanje identiteta pitanje krajnje racionalnog izbora: »Skupni identiteti su pitanje ekonomske racionalnosti.«, smatra, primjerice, psiholog Emanuele Castano⁸. Autor tvrdi da će »Europljani«, kad shvate prednosti nove nadnacionalne zajednice (Europske unije) i ako im ta nova zajednica pruži slobodu, sigurnost i blagostanje, svoje najplemenitije osjećaje pripadnosti, identiteta i lojalnosti vjerojatno usmjeriti prema toj novoj, europskoj razini. Neka empirijska istraživanja (»Eurobarometar«) pokazuju da *emocionalni šokovi* (a ne samo »sistemski kontekst«), kao što je, primjerice, bilo ujedinjenje Njemačke, mogu, u vrlo kratkom razdoblju, dramatično promijeniti osjećaj pripadnosti, identiteta: u Njemačkoj je postotak građana koji su izjavili da se nikad nisu osjećali Europljanima (jer su se uvijek osjećali Nijemcima) u 1985. godini bio 25.4% da bi u 1991. godini, nakon ujedinjenja Njemačke, porastao na čak 47.6%.

Slom komunizma i raspad Jugoslavije, kao i raspad SSSR-a i Čehoslovačke, doveli su do fenomena koji Benedict Anderson naziva *pronalaženje nacija*, ali i do fenomena *promjene osobnog identiteta*.

Procesi *pronalaženja nacija*, stvaranje novih država i paradržava (Republika Srpska Krajina, Republika Srpska, Hrvatska Republika Herceg-Bosna) bili su na prostoru bivše Jugoslavije praćeni ratovima. A ti su ratovi bili znatno snažniji emocionalni šokovi od njemačkoga ujedinjenja, tako da su identifikacijska kriza i identifikacijska tranzicija među, primjerice, hrvatskim i bosanskim Srbima ili bosansko-hercegovačkim Hrvatima, bile logična posljedica dramatičnih povijesnih promjena.

Proces promjene osobnog identiteta događao se, kako piše Samuel P. Huntington, bez moralnih dvojbi, s krajnjom lakoćom:

»Komunisti su postali gorljivim antikomunistima; demokratski liberali prigrlili su marksizam; socijalisti su usvojili kapitalizam. U 2000. godini u Dresdenu su možda postojali ljudi u osamdesetim godinama koji su u mladosti bili iskreni nacisti, zatim su postali iskrenim komunistima, i, nakon 1989. godine iskrenim demokratima. U cijelom bivšem komunističkom svijetu u 1990-im godinama bivše su komunističke elite sebe definirale kao liberalne demokrate, zagovornike slobodnog tržišta i gorljive nacionaliste.«⁹

Te nesporne povijesne činjenice (među hrvatskim je vodećim političarima iz 90-ih godina prošlog stoljeća bilo barem sedamdeset posto bivših, i to »rukovo-
dećih«, komunističkih) samo potvrđuju činjenicu kako je identitet – posebno onaj

8 Emanuele Castano, »European Identity: A social-psychological perspective«, paper presented at IDNET conference, European University Institute, Florence, June 2000.

9 Huntington, isto, str. 342.

koji se temelji na osjećajima, a ne na solidnom znanju i hladnom razumu – krhko i promjenjivo raspoloženje.

Nacija

»Nacija je sveukupnost ljudi
ujedinjenih zajednicom sudbine
u zajednicu karaktera.«

Otto Bauer

Pojmovi *nacija* i *nacionalizam* izvorno su, u europskom 18.¹⁰ i 19. stoljeću, imali uglavnom pozitivno političko, moralno i civilizacijsko značenje, jer su nastali tijekom snažnih demokratskih i građanskih političkih pokreta i revolucija koje su rezultirale rušenjem dogmi o svetosti careva, kraljeva i dinastija, na jednoj, i nemoći i pokornosti njihovih podanika, na drugoj strani. Velike su europske demokratske revolucije dovele do rušenja velikih imperijalnih carstava i stvaranja novih demokratskih država-nacija u kojima je vrhovništvo (suverenitet) izviraao iz naroda i pripadao narodu kao zajednici slobodnih i ravnopravnih građana.

Legitimitet novih država-nacija izvodio se i temeljio na »naciji« – zajednici ravnopravnih i slobodnih građana – koja se pozivala na legitimno prirodno i povijesno pravo građana koji tvore naciju¹¹ na stvaranje i upravljanje vlastitom državom. Jedna od najstarijih definicija nacije koju sadrži Johnsonov *Rječnik* iz 1755. godine još uvijek djeluje prilično suvremeno:

»Nacija je narod koji se razlikuje od drugoga naroda po jeziku, podrijetlu i vladavini«.

Ipak, do pojave građanskih, nacionalnih i demokratskih pokreta i revolucija u 18. i 19. stoljeću, mnogi su europski narodi, pa i hrvatski narod, živjeli kao podanici (»sluge pokorne«) velikih imperijalnih carstava i kraljevstava. U tim se carstvima i kraljevstvima legitimitet izvodio iz nasljednih i, navodno, božanskih dinastijskih prava apsolutističke (prosvijećene ili neprosvijećene) vladavine monarha njegovim podanicima.

---

10 Poznati američki medievalist Joseph R. Strayer smatra, doduše, da je »Engleska bila nedvojbeno država-nacija u petnaestome stoljeću« (*Medieval Statecraft and Perspective of History*, Princeton University Press, Princeton 1971., str. 342).

11 Do 18. stoljeća nacionalni se identitet uglavnom vezivao uz vjeru (religiju); nakon toga nacionalne i državotvorne ideologije i pokreti su sekularni te su »naciju« određivali na temelju elemenata podrijetla, jezika i kulture. Za to su postojali praktični razlozi: veliki broj europskih nacija bio je – nakon reformacije – religijski podijeljen, pa je vjera isključena iz »zajedničkog nazivnika« nacije.

U revolucionarnom pojmu nacije spojile su se romantične ideje o građani- nu i građanskoj jednakosti (pred zakonom), jedinstvu, slobodi, bratstvu i pravdi s idejom o prirodnom pravu »nacije« (političkog naroda) na stvaranje vlastite države. Upravo zbog toga, pojam nacionalizam u devetnaestome je stoljeću¹² bio pozitivan ili barem vrijednosno neutralan i svodio se na uvjerenje da skupina ljudi koja sačinjava naciju predstavlja prirodnu zajednicu koja ima prirodno i povijesno pravo da osnuje vlastitu nacionalnu državu, da bude nezavisna od drugih drža- va i da u svjetskoj zajednici slobodnih i suverenih nacija-država ima ista prava i obveze kao druge nacije-države. Demokratske su i nacionalne revolucije svojom unutarnjom logikom dovele do »otkrića (novih) nacija« koje su bile zanijekane, skrivene, a često i ponižene pod skutima velikih carstava i kraljevstava. Cijeli 20. vijek obilježen je tako slomom velikih ideologija (kolonijalizma, monarhizma i komunizma), a zatim i političkom fragmentacijom svijeta – cijepanjem ili raspad- om složenih i kvazi-federalnih država. Taj proces najbolje je uočljiv na promje- nama broja članica Lige naroda, odnosno Ujedinjenih nacija: 64 (1871. godine), 59 (1914), 51 (1945), 60 (1950), 76 (1955), 99 (1960), 117 (1965), 127 (1970), 144 (1975), 154 (1980), 159 (1985), 166 (1991), 185 (1994), 189 (2000), 191 (2005) i 192 u 2009.¹³

U devedeset godina, od 1914. do 2009., broj je nacionalnih i složenih država članica UN-a povećan više od tri puta. Budući da u Europi (Katalonci, Velšani, Škoti, Baski, Albanci-Kosovari, Flamanci, Valonci i drugi) i u svijetu postoji veliki broj naroda koji sebe smatraju ili se mogu početi smatrati nacijom i teže, ili mogu težiti, osnivanju vlastite države, realno je pretpostaviti da će se taj proces i dalje na- staviti. Nacionalni državotvorni pokreti nisu, dakle, nipošto stvar prošlosti. Me- đutim, sam pojam »nacionalizam«, zbog njegove zlouporabe u doba nacional- socijalizma, danas ima pretežito negativnu konotaciju, dok pojam domoljublja/ patriotizma u nekim zemljama (primjerice u SAD-u nakon terorističkih napada) doživljava punu rehabilitaciju.

Čak i u doba ranih demokratskih, nacionalnih i nacionalističkih pokreta, po- jam »nacija« imao je različito značenje u Zapadnoj Europi i Sjedinjenim Ame- ričkim Državama u odnosu na Srednju i Istočnu Europu.

Sljedbenici liberalno-demokratske tradicije (tradicije američke, a potom i Fran- cuske građanske revolucije) pojam »nacija« temeljili su na *načelu uključivanja*: nacija se izvodila iz *demos*a, tj. uključivala je sve građane koji su iskazivali lojalnost novoj državnoj zajednici i koji su bili spremni žrtvovati mnoge etničke i kulturne posebnosti (zavičajnu pripadnost, vlastiti dijalekt, lokalnu kulturu i običaje) u ime novog nacionalnog identiteta: jedinstvenog jezika, kulture, vrednota i jedinstvene

---

12 Sve do 19. stoljeća u većem dijelu današnje Francuske stanovnici nisu govorili francuski jezik niti su se osjećali Francuzima.

13 Izvor: <http://www.un.org/Overview/growth.htm>

nacionalne države. Nova politička nacija nastajala je tako postupno: kroz proces taljenja »naroda« ili kulturne asimilacije i pretvaranja starih etničko-nacionalnih identiteta u novi patriotsko-nacionalni identitet. Stari etnonacionalni identiteti postupno su tonuli u folklornu i domovinsku nostalgiju koja nije ugrožavala ili dovodila u pitanje jedinstvo i snagu nove političke nacije: američke, kanadske, australske.

Sljedbenici »germanske« i istočnoeuropske tradicije »naciju« definiraju na temelju *načela razlikovanja i isključivanja*. Nacija je, prema njihovom shvaćanju, *organska i povijesna zajednica* u osnovi koje stoji isto ili vrlo srodno etničko podrijetlo i osjećaj pripadnosti *etnosu*. Velike imperijalne »nacije« Srednje i Istočne Europe – Njemačka, Austrija, Mađarska i Rusija – negirale su tako nacionalne identitete i državotvorna prava malim perifernim »inferiornim« narodima kojima su vladale (posebice malim južnoslavenskim narodima), što je imalo za posljedicu stvaranje novih nacionalnih i nacionalističkih pokreta koji su konačni nacionalni cilj (stvaranja nacionalnih država) ostvarili tek na prijelazu 20. u 21. stoljeće.

Sukob dvaju navedenih koncepcija »nacije« na dramatičan se i tragičan način dogodio u posljednjem desetljeću prošlog stoljeća na prostoru bivše Jugoslavije i bivšeg SSSR-a gdje su već pola stoljeća postojale državne zajednice koje su bile »koktel etnosa i demosa« (Ulrich Beck).

Bez obzira o kojoj je koncepciji i tradiciji definiranja i izgradnje nacije-država riječ, sama je nacija, kao što je pokazao Benedict Anderson,¹⁴ uvijek »zamišljena zajednica«.

Anderson navodi tri razloga zbog kojih je nacija zamišljena, a ne stvarna, organska zajednica:

Prvo: zamišljena je zajednica zbog toga što osjećaj nacionalnog jedinstva ili zajedništva živi u svakom pripadniku nacije, unatoč činjenici što se većina pripadnika nacije uzajamno nikada neće susresti i upoznati.

Drugo: nacija je zamišljena i kao suverena, tj. kao ona iz koje se izvodi i kojoj pripada vrhovna vlast, jer je koncept apsolutnog suvereniteta stvaran u doba kad su velike europske nacionalističke i demokratske revolucije uništile legitimnost dinastijske vlasti koja je – u odnosu na vlastite podanike i druge države – doista bila »vrhovnička«, tj. neupitna i neograničena, jer se pozivala na navodnu božansku providnost i volju.

Treće: nacija je zamišljena i kao zajednica jer se pojam nacionalnog zajedništva ili nacionalnog jedinstva stvara kao doktrinarni i masovno-psihološki privid, unatoč činjenici da u svakoj naciji postoje objektivne i lako mjerljive društvene razlike

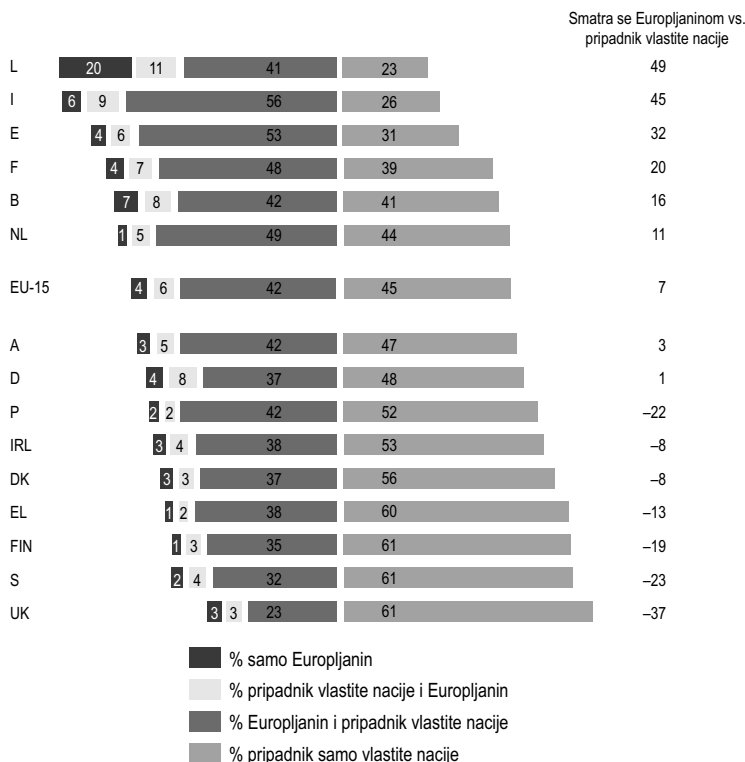
14 Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, London 1983.

i nejednakosti: rodne, klasne, regionalne, obrazovne, profesionalne, imovinske, etničke, kulturne i ine.

Dosadašnji proces priključivanja nacionalnih država Europskoj uniji nije dramatično promijenio nacionalne identitete, u smislu pojedinačnog osjećaja pripadnosti. Ispitivanje »Eurobarometar« provedeno u proljeće 2000. u 15 zemalja EU-a pokazalo je da se »Europljani« »ovako osjećaju«, tj. identificiraju:

Smatra se samo Europljaninom	4%
Smatra se Europljaninom i pripadnikom vlastite nacije	8%
Smatra se pripadnikom vlastite nacije i Europljaninom	45%
Smatra se samo pripadnikom vlastite nacije	41%
Bez odgovora	2%

Osjećaj nacionalnog identiteta po zemljama

Izvor: Eurobarometer 52.0 – Fieldwork: listopad-studenj 1999.

Postotak odgovora »ne znam« nije prikazan

Dosadašnja priključenja nacionalnih država Europskoj uniji nisu, očigledno, dokinula nacionalne identitete nego su tek komplicirala problem ionako složenih višestrukih osobnih i skupnih identiteta: etničkih, građanskih, jezičnih, religijskih, kulturalnih, rodnih, svjetonazorskih, vrijednosnih, profesionalnih, političkih, generacijskih i drugih.

Stalno jačanje građanskih i federalnih elemenata (na račun nacionalno-građanskih i europsko-konfederalnih) u budućoj Europskoj uniji ili »Sjedinjenim europskim državama« bitno će promijeniti »sistemski kontekst« u okviru kojega će ljudi formirati vlastite i nacionalne građanske, etničke i kulturne identitete. Naime, ustavno ozakonjenje instituta europskog građanina ne znači samo ostvarenje načela o jednakosti građana Europske unije pred europskim zakonima i sudovima nego donosi i nove lojalnosti i nove građanske i skupne identitete.

Mi

Za razliku od većine drugih europskih naroda koji su vlastite države, nacije i društva stvarali i gradili u doba građanskih revolucija i u stoljećima mira, napretka i blagostanja, Hrvati – narod koji je vlastitu državu ostvario tek potkraj drugog tisućljeća – nisu naprosto dobili povijesnu šansu da do kraja osmisle, izgrade i žive hrvatski nacionalni identitet. Preciznije, naša su iskustva u izgradnji nacionalnog identiteta vezana za povijest naroda koji ima svijest o naciji, nema vlastitu državu, a ima snažan državotvorni mit – o navodno slavnim, bogatim i moćnim srednjovjekovnim kraljevima i kraljevstvima. Zato su hrvatski nacionalni osjećaji više vezani za simbolične, obredne, mitske i kulturne elemente zemlje i domovine (grb, zastava, himna, jezik, kulturno naslijeđe, povijesni mitovi i legende o moćnim i slavnim srednjovjekovnim kraljevima i kraljevstvima), nego li za pragmatične elemente suvremene države: vojska, diplomacija, zakoni, plaćanje poreza, svijest o državištvu i nacionalnim interesima.

Skeptičan odnos Hrvata prema »državi« i romantičan odnos prema »domovini«¹⁵ posljedica su tragičnih iskustava hrvatskoga 20. stoljeća. Naime, u tom su stoljeću čak i oni ljudi koji su cijeli život proveli u istoj kući, selu ili gradu – živjeli u dva carstva i pet država, a sahranili četiri diktatora, jednog vrhovnika i dvije – civilizacije. U svega tri generacije bili smo – kao narod – svjedoci uzbudljive, burne, krvave, pa i višestruko promašene povijesti. Hrvatski narod ostavio je u 20. stoljeću: *dvije propale totalitarne ideologije* (fašističku i komunističku), koji-

---

15 Već sama činjenica da je od tri uobičajena pojma »domovina«, »očevina (otadžbina)« i »majčevina« u hrvatskome jeziku i narodu prihvaćen samo prvi pojam, koji etimologiju vuče iz »doma« (staništa), a ne iz biološkog podrijetla (oca ili majke), ukazuje na vezanost Hrvata za prostor, tradiciju i kulturu.

ma je u manjini pripadao; *tri rata* (dva svjetska i Domovinski), *dvije bankrotirane državotvorne ideje* (austroougarsku i jugoslavensku), *četvrt stoljeća života pod velikosrbijanskom diktaturom i krunom* (1918-1941), *pola stoljeća života u komunizmu* (1945-1990) i deset godina života u *stanju ni demokracije ni diktature* (1990-2000). Takvim se, fascinantnim i tragičnim, povijesnim košmarom može teško pohvaliti bilo koji drugi europski narod. Za Hrvate je 20. stoljeće doba pokvarene povijesti, vrijeme potrošenih ideologija i bankrotiranih državnih, političkih i gospodarskih sustava, vrijeme kulturnih vođa čija je karizma oštećena ili uništena prohujalim vremenom.

Bilo kako bilo, ostaje činjenica da su se predodžbe ljudi i građana Republike Hrvatske o tome *što su, kakvo im je podrijetlo, kamo i kome pripadaju* – u jezičnom, zavičajnom, religijskom, etničkom, političkom, kulturnom, civilizacijskom i svakom drugom smislu – doista često i radikalno mijenjale tijekom povijesti, pa i u cijelom 20. stoljeću. Te su se predodžbe o osobnosti i pripadnosti mijenjale upravo zato jer se bitno mijenjao »sistemski kontekst« (povijesni, ratni, državni, ekonomski, politički i kulturni) u okviru kojega su ljudi stvarali uvjerenja o vlastitom podrijetlu, osobnosti i pripadnosti. Pripremajući se za novi »sistemski kontekst«, mi Hrvati *moramo vjerovati* da biti Europljanin ne znači ne biti Hrvat, nego znači shvatiti smisao misli iz jednog od glasovitih »Pisama njemačkom prijatelju« u kojem Albert Camus piše: »Ja previše volim moju zemlju da bih bio nacionalist.«

Kad su u pitanju višestruki i paralelni identiteti, oni nam kao narodu nisu nepoznati. Povijesno promatrano, *hrvatski je kulturni i nacionalni identitet policentričan i europski multidimenzionalan, jer pripada gotovo svim europskim, pa i istočnjačkim tradicijama: bizantinskoj, balkanskoj, zapadnoeuropskoj, mediteranskoj, jadranskoj, istočnoeuropskoj, srednjoeuropskoj i južnoslavenskoj*. Budući da je Europska unija, između ostaloga, unija višestrukih i paralelnih identiteta, ta naslijeđena hrvatska multikulturalnost trebala bi biti naša prednost u procesu brze prilagodbe i racionalnog ponašanja u Europskoj uniji. Ono što će nam biti nedostatak jest nepovoljno političko-kulturno naslijeđe. Stoljetna politička tradicija diktatura, totalitarnih i autoritarnih poredaka nije nam omogućila razvoj građanske (participacijske) političke kulture, nego je surogate našla u razvoju parohijske (plemenske) i podaničke (sljedbeničke) masovne i elitne kulture.¹⁶

U vremenu ispred nas, Hrvatima će za očuvanje vlastitog imena, jezika i identiteta u Europskoj uniji trebati znatno više obrazovanja, znanja i mudrosti negoli gorljivih nacionalnih, budničkih i borbenih osjećaja.

16 O tipologiji političkih kultura vidi u klasičnoj monografiji iz 1972.; hrvatski prijevod: Gabriel A. Almond i Sidney Verba, *Civilna kultura – Politički stavovi i demokracija u pet zemalja*, Politička kultura, Zagreb 2000.

Na destruktivnu narav pretjerane osjećajnosti u »ljubavi« Rusa prema Česima u vrijeme okupacije te zemlje, ukazao je Milan Kundera:

»Osjećajnost je čovjekova potreba, ali postaje strašna u trenutku kada sama sebe počinje smatrati vrijednošću, mjerilom istine, opravdanjem za ponašanje. Najplemenitiji nacionalni osjećaji rabe se za opravdanje najgorih užasa. Srca prepuna lirskih osjećaja čovjek počini najopakija djela u sveto ime ljubavi. Kada osjećajnost zamijeni razumno misao, postaje temelj nerazumijevanja i nesnošljivosti. Postaje, kako kaže Carl Gustav Jung, 'superstruktura brutalnosti'.«¹⁷

U vrijeme priključenja Europskoj uniji građani Hrvatske saveznika trebaju tražiti u znanju i razumu. U vlastitom, pomalo zaboravljenom duhu Sredozemne, Jadranske, Zapadne i Srednje Europe. Duhu koji se zasniva na višestrukom provjeravanju činjenica, duhu sumnje, istraživanja, zdravog opreza, i uravnoteženom sravnjivanju dobrih i loših strana članstva u Europskoj uniji.

Oni

Sve donedavno bilo je prilično lako odrediti tko su za nas, Hrvate, »oni«. Praktično tijekom cijeloga 20. stoljeća, izuzevši razdoblje Austro-Ugarske Monarhije (do 1914), »oni« su za nas bili Srbijanci i Crnogorci. Odnosi »njih« i »nas« prolazili su kroz različite racionalne i emocionalne, pozitivne i negativne faze, a jasnu su i *neupitnu neprijateljsku formu* dobili u doba »njihove« agresije na nas i našu zemlju: političke i psihološke (1986-1990) i stvarne (1990-1995). Nažalost, u razdoblju sloma komunizma i raspada Jugoslavije, »oni« nisu bili samo Srbijanci i Crnogorci, nego i dobar dio naših građana, hrvatskih Srba.¹⁸ Doba neprijateljstva i ratova nije, dakako, idealno doba za stvaranje produktivnog nacionalnog razuma, svijesti i osjećaja. Općenito mi se čini da je za budućnost svakoga, pa i hrvatskoga naroda znatno važniji snažan nacionalni razum, negoli gorljivi nacionalni osjećaj, posebice kad se on stvara u ratnim prilikama. Poznata misao Josefa Goebbelsa: »O, kako je divno mrziti.«, ili Andréa Malrauxa: »O, kakvo je olakšanje boriti se protiv neprijatelja koji se brani i neprijatelja koji je budan.«,

17 Milan Kundera, *Jacques i njegov gospodar – Počast Denisu Diderotu u tri čina*, Meandar, Zagreb 2003., str. 10-11.

18 Izvršnu monografiju o toj temi objavio je Nikica Barić *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2005. Posebna je vrijednost knjige mladoga znanstvenika (rođen 1975) u tome što je uspio dokazati kako je ključna ratnopropropagandna teza velikosrpskoga pokreta da Hrvati ne mogu stvoriti suvremenu i demokratsku državu, nego samo ustašku i zločinačku, na kraju postala osnovnim razlogom masovnog egzodusa hrvatskih Srba. Naime, nakon pet godina sustavnog pranja mozga kako je Republika Hrvatska ustaška država, hrvatski su Srbi, preplavljeni povijesno opravdanim strahom, naprosto napustili našu i njihovu zemlju.

bliska je strastima ratnika, ali nije dobra osnova za izgradnju nacionalnog razuma i borbu za dugoročne nacionalne interese i blagostanje.

Bilo kako bilo, u razdoblju koje je pred nama, Srbijanci i Crnogorci i dalje će za nas biti »oni«, ali će »drugima« sve više postajati i drugi naši susjedi: Slovenci, Talijani, Mađari, pa i Nijemci, Austrijanci, Rusi i Kinezi. Stoviše, već danas jasno naznačeni ekspanzionistički i neokolonijalni elementi u austrijskoj, njemačkoj, mađarskoj i talijanskoj politici prema Hrvatima i Hrvatskoj, vrlo bi brzo upravo te nacije mogle pretvoriti u glavne »njih« i »druge«.

O tim »drugima« razmišljao sam pišući u veljači 2009. u »Vijencu« o fenomenu »eurona«. ¹⁹ Tim sam pojmom – prema analogiji s bivšim mađaronima – označio neveliku (zasad) društvenu skupinu ili sloj ljudi koji su nacionalno i »državljski« Hrvati, ali su interesno i mentalitetom stranci – »Talijani«, »Austrijanci«, »Mađari«, »Slovenci«, »Srbi« ili »Nijemci«. Toj ćemo se velikoj temi »kapilarnog neokolonijalizma« vratiti nešto kasnije, u raspravi o *hrvatskoj identitetskoj politici*, a ovdje ćemo se još jedanput osvrnuti na socijalno-psihološke uzroke i ciljeve »njihove« (srpske i crnogorske) agresije na našu zemlju.

U stotinama knjiga i tisućama rasprava o uzrocima i ciljevima ratova u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini korišteno je mnoštvo teorijskih pristupa i eksplanativnih paradigmi: teorije o nacionalizmu, teorije o genocidu, teorije o drevnim mržnjama, teorije o eksploataciji Holokausta, ²⁰ teorije o velikosrpskoj imperijalnoj politici, teorije o balkanizaciji, teorije o vjerskim sukobima, teorije o sukobu civilizacija itd. Budući da sam neke od tih teorija i osobno koristio u raspravama o uzrocima ratova i ratnih zločina u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, ovdje ću se pozabaviti objašnjenjem socijalne psihologije ratnoga zla, jer ona može imati bitnu ulogu u postignuću trajnog mira na prostoru Jugoistočne Europe i Balkana. Naime, uz bitnu ulogu koju je velikosrpska ideologija imala u proizvodnji postkomunističkih balkanskih ratova, bitnu su ulogu imali i neki sociopsihološki čimbenici. Ovdje ću spomenuti samo dva od tih čimbenika: »ranjenu ljubav« i »teritorijalni nagon«.

Masovno-psihološka opijenost najvećeg dijela građana Srbije i Crne Gore ratnim pohodom JNA i srpsko-crnogorskih paravojnih formacija na Sloveniju, Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu – koja se ogledala u ekstatičnom slavljenju ratnika i kićenju, cvijećem, tenkova i raketnih bacača koji su odlazili u rat »za spas Jugoslavije« – može se dobrim dijelom objasniti fenomenom »ranjene ljubavi« koju je Milan Kundera ovako opisao na primjeru ruske (sovjetske) okupacije ČSSR-a:

»Bio je već treći dan okupacije. Ja sam bio u autu između Praga i Budjovica (grada u koji je Camus smjestio *Nesporazum*). Po cestama, u poljima, u šumama,

19 »Euroni: Opasnost za Hrvatsku«, »Vijenac«, br. 390, Zagreb, 12. veljače 2009.

20 O fenomenu eksploatacije Holokausta i genocida vidi: Bartol Letica i Slaven Letica, *Postmoderna i genocid u Bosni*, Jesenski i Turk, Zagreb 1997.

posvuda je bilo utaboreno rusko pješaštvo. Zaustavili su moj auto. Tri su ga vojnika počela pretraživati. Na kraju me časnik, koji je to zapovjedio, upitao na ruskom: 'Kak vy čuvstvuete sebja?', što je značilo 'Kako ste? Kako se osjećate?'. Pitanje nije bilo ni neljubazno ni ironično. Baš naprotiv, časnik je nastavio: 'Sve je to veliki nesporazum. No, riješit će se. Vidjet ćete da mi volimo Čehe. Mi vas volimo.'

Tisuće tenkova uništilo je krajolik, budućnost zemlje bila je kompromitirana za stoljeća, češki državni dužnosnici bili su uhićeni i odvedeni, a časnik okupatorske vojske izjavljuje vam ljubav. Da budemo jasni: nije on želio reći da se ne slaže s invazijom. Daleko od toga. Svi su, više-manje, govorili poput njega: nisu imali stajalište sadističkog zadovoljstva silovatelja, nego se njihovo mišljenje zasnivalo na drugom arhetipu: ranjenoj ljubavi. Zašto ti Česi (koje mi tako volimo!) ne žele živjeti s nama? Zašto nas ne vole? Kako je to tužno što ih pomoću tenkova moramo naučiti ljubavi!«²¹

Vrlo su slična bila razmišljanja brojnih časnika JNA, njihovih vojnika i njihovih nijemih pomagača (većine Srba i Crnogoraca) za vrijeme invazije na Sloveniju i, posebice, Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu. Umovi i srca osvajača i okupatora, rušitelja Vukovara, Zadra, Dubrovnika i drugih hrvatskih gradova i sela bili su zarobljeni mitom o spasiteljima Jugoslavije, »spasiteljima srpskog naroda od ustaške kame« i »osloboditeljima Vukovara«. I oni, kao i ruski/sovjetski vojnici u Češkoj i Slovačkoj 1968., vjerovali su da nas tenkovima i krvlju moraju ponovno podučiti njihovoj ranjenoj ljubavi prema bratstvu, jedinstvu i komunizmu.

Kao argument teze o »ranjenoj ljubavi« časnika JNA, vrijedno je u cjelini citirati pismo koje je general JNA Andrija Rašeta 18. kolovoza 1991. uputio obitelji Gordana Lederera:

»Uvažena obitelj Lederer,

Vaše sam pismo, fotokopiju, uredno zaprimio, dne 15. kolovoza 1991. godine. Razumijem Vaš bol i ogorčenje i stog razloga ne mogu i ne želim iskazati riječi zamjerke i uvrijeđenosti Vašim pismom.

Vaš sin Gordan Lederer opredijelio se u životu za jednu nadasve zanimljivu i atraktivnu profesiju, da 'okom' kamere vjerodostojno obavještava gledateljstvo i informira ga. Vaš sin je to radio izuzetno uspješno i njegove su reportaže bile zapažene. Međutim, životnu orijentaciju na arheologiju i speleologiju, zamijenio je rizičnom profesijom ratnog snimatelja. Nažalost, doista nažalost, sreća ga nije pratila. Dosta često je to sudbina ratnih dopisnika i snimatelja.

Za Vas, naravno, to nije nikakva utjeha. Majci, ocu, supruzi i kćerci Vašeg Gordana nitko ga ne može vratiti. Bol koju svi Vi u obitelji osjećate je nenadokna-

---

21 Milan Kundera, *Jacques i njegov gospodar – Počast Denisu Diderotu u tri čina*, Meandar, Zagreb 2003., str. 10.

diva. Nju je moguće dijeliti, ali je nitko ne može nadoknaditi, pa ni svi oni koji su izražavali Vama sućut.

Bijeg od boli često nagoni ljude na nepromišljene postupke, uvrede, optuživanja, pa čak i druge iracionalnosti.

To što me nazivate suradnikom četnika (objavljeno u faksimilu ispod slike Vašeg sina u 'Vjesniku' 14. 8. 1991. godine), što me optužujete da sam uskratio upotrebu helikoptera, to što me lažno optužujete za različiti tretman sukobljenih strana, kao i što me generalni direktor HTV-a, gospodin Vrdoljak na posljednjem ispraćaju Vašeg sina naziva 'generalom koji je uskratio letelicu koja je Gogu mogla odvesti u život!', sve je to rezultat jedne nerazumne, besmislene i, moram kazati, prljave kampanje prema JNA, njenog starješinskog sastava i rukovodećih armijskih kadrova. Najčešće u funkciji političkih interesa, nazivaju nas 'okupatorima', 'četnicima' i drugim teško shvatljivim izrazima.

Ipak, istine radi, moram s punom odgovornošću kazati Vama da sam zahtjev za spašavanje Vašeg ranjenog sina primio tek u 20.30 sati, i to ne u uredu, već na sastanku s grupom međunarodnih posmatrača u Jugoslaviji, i to u vrijeme kada se bez posebne osposobljenosti letilišta za noćne uvjete ne može obaviti let. Sa aspekta moje nadležnosti i odgovornosti učinio sam sve što se moglo učiniti. Uostalom, to je služba za informiranje, priopćenjem za javnost, uputila sredstvima javnog informiranja. Naravno, ono u cijelosti nije objavljeno ili je komentirano u poznatoj maniri u Republici Hrvatskoj. Zato ću biti toliko slobodan da ovom pismu priložim to saopćenje i, nadam se, da ćete ga s pažnjom pročitati.

Ipak i radi Vas postaviti ću i neka logična pitanja, pa i odgovore:

Zašto operativac MUP-a R. Hrvatske nije postupio kako mu to dužnost nalaže, a odnosi se na: angažiranje vlastitoga helikoptera uz najavu leta; zašto je poziv uputio Komandi 5. vojne oblasti, a ne Komandi korpusa ratnog zrakoplovstva u Zagrebu; zašto se tražila pomoć Armije sa zakašnjenjem od više nego dva sata; i na koncu, zbog čega se uvaženi gospodin Vrdoljak osobno nije angažirao, ili netko od viših funkcionara MUP-a RH, Crvenog križa, Ministarstva zdravlja, kada su Vašeg sina izdvojili iz konteksta drugih mladića, čije ih majke jednako kao i Vi svoga danas oplakuju.

Sve je prepušteno operativcu MUP-a R. Hrvatske, a prozivam se ja, zamjenik komandanta 5. vojne oblasti.

Iskreno žalim što je Vaš sin Gordana poginuo, žalim sve poginule sinovi i kćeri, jer bez da me tko proziva, i ja sam otac. Otac sam i roditelj, obavljam jedan častan posao, na koga sam se svečano obvezao, kao što i gospođa Majka časno ispunjava Hipokratovu humanu obvezu.

Svakoj majci je uspomena na svoga sina najdraža, osobito ako se radi o jedincu. Dakle, s najdražim se uspomena treba postupati krajnje obazrivo i dostojanstveno. Zato Vam vraćam sliku Vašeg sina Gordana, koji i slikom urednog

vojnika JNA, iskazuje primjernost, dostojanstvo i ponos. Pa neka tako i ostane, bez zloupotreba.

S punim poštovanjem, izražavam Vama i obitelji moje iskreno i duboko sa-
učestće.

Andrija Rašeta«

To je pismo izuzetno zanimljivo jer pokazuje kako visoki časnik JNA nipošto nije bio primitivni nacionalist i neobrazovani, proračunati ubojica, nego prilično uljudan vojni časnik »zarobljenog uma« koji naprosto nije želio shvatiti da je već tada bio instrument jedne bešćutne, zločinačke i osvajačke velikosrpske politike. Pismo ima istu psihološku potku kao i pitanje ruskog časnika Milanu Kunderi. Ono potvrđuje dobro poznatu tezu o »banalnosti zla«, jer pokazuje da su neki časnici JNA vjerovali ili glumili da vjeruju kako je agresija na Hrvatsku naprosto častan posao. Uz takvu svijest koja, nažalost, i danas dominira među sudionicima agresije na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu, teško je očekivati suočavanje srbijskog i crnogorskog naroda s osobnom i kolektivnom odgovornošću za ratove i ratne zločine u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini vođene i izvršene od 1990. do 1995. Ako tamošnja javnost nije, a nije, spremna prihvatiti svijest o vlastitoj odgovornosti za zla i zločine, polako ipak prihvaća spoznaju da su Srbija i Crna Gora izgubile sve ratove koje su povele, uvjerene da će u njima pobijediti i ostvariti povijesni san o Velikoj Srbiji.

Činjenice da su Srbija i Crna Gora izgubile sve ratove (sa Slovenijom, Hrvatskom, Bosnom i Hercegovinom i NATO-om) na kraju je, po svemu sudeći, postao svjestan i jedan od glavnih »umjetničkih« inspiratora suvremene srbijske imperijalne politike, Dobrica Ćosić. U pretencioznom i patetičnom milenarističkom eseju o srpskom 20. stoljeću, koji je napisao za beogradski »Nedeljni telegraf« 29. prosinca 2000., on je samokritički priznao da je *srpska nacionalna politika na kraju prošlog stoljeća doživjela totalni poraz*, a uzrok poraza ovako je objasnio:

»Glavni uzrok poraza naše nacionalne politike u jugoslavenskoj krizi je nespремnost za radikalno raskidanje sa titoizmom i nespремnost za prilagođavanje savremenom svetu i civilizaciji koja nastaje. A bez energije i inteligencije za prilagođavanje svetskim uslovnostima uz očuvanje nacionalnog identiteta, mali i nerazvijeni narod kakav je naš, biva potčinjen i poražen. Prilagođavanje ne znači odustajanje od cilja; to je uvažavanje vremena kao objektivne uslovnosti za uspeh.«

Dakle, Ćosić misli da »prilagođavanje« ne znači odustajanje od cilja« (čitaj: stvaranja Velike Srbije), već »uvažavanje vremena«. Svoj zanimljivi esej o tome kako je Srbe, kako kaže, »izdao historijski um«, Ćosić završava ovim riječima:

»Razmišljajući o svojim i srpskim zabludama, greškama i krivicima, ja još nisam dosegao do istine koja me čini spokojnim. Ali sam uveren da Srbi na kraju 20. veka treba u Nemicima da vide primer kako se *u miru dobija izgubljeni rat*.«

Čosićeva je intelektualna oporuka prilično jasna u svojoj ključnoj poruci: Mi, Srbi, izgubili smo ratove i nismo ostvarili svoj povijesni san o Velikoj Srbiji (naznačen parolama da »Svi Srbi imaju pravo živeti u jednoj državi«, a granice te države trebaju izražavati dogmu »Gde je srpski grob, tu je i Srbija«), ali pred nama je novo povijesno poslanje: *u miru europskog 21. stoljeća moramo dobiti ono što smo izgubili u ratu.*

Iako su izgledi da se ostvari to novo zlokobno Čosićevo proročanstvo znatno manji nego su bile srbijanske i JNA ratničke šanse 90-ih godina 20. stoljeća, njegovo razmišljanje treba shvatiti krajnje ozbiljno. Utješno bi bilo i to ako Čosić misli – a to nije jasno napisao – da bi Srbija trebala trajno napustiti rat kao sredstvo ostvarivanja nacionalnih interesa; da bi svu pažnju trebala usmjeriti na promicanje srpskoga »istorijskog uma«: obrazovanja, znanja, radinosti, istraživanja, proizvodnje i suradnje sa susjedima.

Velika je šteta što srbijanski i srpski intelektualci i političari još uvijek ne žele – u sebi samima, u nacionalnoj svijesti i političkoj doktrini – potisnuti ili nadvladati vlastiti imperijalni »teritorijalni instinkt«. A upravo je taj atavistički, primordijalni instinkt bio glavni poticaj i razlog ratova od 1990. do 1995. godine.

Kad su u pitanju drugi »oni« – Talijani, Austrijanci, Mađari, Bošnjaci, Slovenci, Nijemci, Kinezi i ostali – u budućnosti će ti »drugi« postati podjednako važan čimbenik hrvatske nacionalne politike i politike identiteta. Naprosto stoga jer se suvremena vlast i moć, pa i suverenitet, »seli« iz teritorijalne u financijsku, političku, gospodarsku, medijsku i intelektualnu sferu. A u tim je sferama već danas neupitna dominacija tih novih »drugih«.

Identitetska politika

Činjenica što smo mi Hrvati ostvarili državu u doba »zastarjelosti« nacionalne države, bitno otežava proces izgradnje i očuvanja hrvatskog nacionalnog (kulturnog) identiteta, jer se taj identitet mora stvarati u uvjetima kad su u političkoj modi nadnacionalnost, raznovrsnost, raznolikost, multikulturalnost i univerzalnost (globalnost), a ne posebnosti nacionalnog duha i nacionalnih država. Nacionalni identiteti u drugim europskim državama stvarani su, u 18., 19. i 20. stoljeću *nasilnim potiskivanjem* dijalekata i nametanjem književnog ili standardnog jezika; potiskivanjem regionalnih i zavičajnih posebnosti i stvaranjem nacionalne kulture; potiskivanjem ili prisilom na asimilaciju i akulturaciju malih došljčkih etničkih i religijskih zajednica. Jedan dio tih procesa uspješno je okončan i u Hrvatskoj u 19. i 20. stoljeću, ali su Šestosiječanjska diktatura, fašizam, komunizam i jugoslavenstvo zaustavili proces izgradnje suvremene hrvatske nacije barem kad su u pitanju standardni jezik, izgradnja građanskog društva i stvaranje hrvatske nacionalne države. Izgradnja upravo takve nacije otežana je danas činjenicom što

se ona mora stvarati u uvjetima traumatičnoga ratnog naslijeđa, uz goleme gospodarske nevolje i paralelno s procesom priključenja naše zemlje jednoj »mrežnoj državi« (Manuel Castells) – Europskoj uniji. A graditi nacionalni razum, znanje i svijest u takvim uvjetima nipošto nije lako.

Naime, kako tvrdi Benedict Anderson, nacionalnu svijest i duh odavno ne stvara elitna kultura (romani, pjesništvo, znanost, opera, lijepa književnost općenito; niti se ona stvara u književnim salonima, čitaonicama, pjesničkim večerima, časopisima, kazalištima i književnim nakladništvom), nego – *čitanje novina*. »Suvremene su nacije«, kaže on, »nacije čitatelja novina! Kao što će buduće nacije i nadnacionalne identitetske zajednice biti zajednice gledatelja televizije i nacije korisnika interneta.« Ta je budućnost – koju označava sukob između globalnih gospodarskih i ekoloških problema suvremenog čovječanstva i »zastarjele« nacionalne političke organizacije, razuma i osjećaja – zapravo već odavno počela.

Ili, kako kaže Ulrich Beck:

»Ako je nacija u bitnome nacija čitalaca novina, onda to u doba globalizirane televizije i telekomunikacija i opet postaje problematično. Tu se razapinje prostor bezgranične javnosti koji nadsvođuje i potkopava nacionalnu konstrukciju 'stranoga' i 'vlastitoga'. Dva se događaja u Europi zacijelo nisu slučajno dogodila istodobno: ukidanje granica i militantni izljevi mržnje prema strancima kojima se izgubljene granice pokušavaju ponovno 'zapaliti'²² (u materijalnom i jezičnom smislu).«²³

Sve u svemu, kao što su izvorni junaci i vrhovnici nacionalne kulture bili mitski i stvarni povijesni junaci (uglavnom ratnici) te rodoljubni pjesnici, romanopisci, kipari, slikari, skladatelji, izumitelji, nobelovci i ratnici, današnji su »proizvođači« nacionalne kulture, identiteta i svijesti: televizijski spikeri, voditelji, novinari, stupničari (kolumnisti), političari te tradicionalni odgojitelji – učitelji, nastavnici i profesori. U znatno manjoj mjeri svećenici i propovjednici općenito. Kao što su simboli novog nacionalnoga ponosa i postignuća danas olimpijski pobjednici, izabrane nogometne vrste i planetarne zvijezde – sportske, filmske, televizijske, pjevačke.

Kakvu »politiku identiteta« u tim novim prilikama može i mora voditi Republika Hrvatska?

Kad je u pitanju strah Hrvata od gubitka nacionalnog i kulturnog identiteta u Europskoj uniji, on nipošto nije bez osnova, a nije ni iznimka od pravila kad su u pitanju mali europski narodi. Hrvatski je narod malobrojan, a hrvatski jezik i kultura bez velikog utjecaja u europskim i svjetskim razmjerima.

22 Ova se aluzija odnosi na brojna paljenja turskih i muslimanskih poslovnih prostora i stanova u Njemačkoj i Europi.

23 Ulrich Beck, *Moć protiv moći u doba globalizacije*, Školska knjiga, Zagreb 2006., str. 126.

Uz to, već je danas sasvim jasno da će u okviru Europske unije biti promican europski identitet koji će zrcaliti tradiciju velikih europskih nacija. Ta činjenica ne mora brinuti Engleze, Talijane, Nijemce, Francuze, Španjolce i Poljake, ali mora brinuti male europske narode. Pitanje je, dakako, na kojim će se vrednotama i elementima taj hipotetski europski identitet temeljiti i kojim će se metodama promicati.

Teorijske i političke rasprave o europskom identitetu sve su brojnije, ali su u kvantitativnom pogledu još uvijek desetostruko rjeđe od rasprava o nacionalnim identitetima. Primjerice, na pretraživaču »Google« 13. ožujka 2009. pod pojmom »europski identitet« bilo je svega 258 000 dokumenata, a pod pojmom »nacionalni identitet« čak 4 760 000.

Realno je očekivati da će se tijekom vremena taj odnos mijenjati u korist europskog identiteta. Ipak, nije vjerojatno da će u sljedećih dvadesetak godina europski identitet poprimiti simboličnu ili masovno-psihološku važnost koju još uvijek ima i vrlo dugo će imati nacionalni identitet u Europi i svijetu.

Teorije i doktrine o budućnosti europskog identiteta mogli bismo grubo podijeliti u dvije skupine: a) one koje zagovaraju izgradnju egzistencijalno sadržajnog, a simbolički relativno praznog identiteta Europske unije i b) one koje teže stvaranju snažnog simboličnog, obrednog i emocionalnog identiteta »Europljana« i Europske unije.

Manuel Castells, profesor sociologije na Sveučilištu Berkeley jedan je od brojnih zagovornika prve koncepcije identiteta. Polazeći od teze da europska povijest nipošto nije tako idealna i beskonfliktna kao što je neki suvremeni euroutopisti žele prikazati (puna je, kaže on, sukoba, ratova, zločina i genocida) i tvrdeći kako niti drugi tradicionalni elementi nacionalnog identiteta (jezik, religija, kultura, običaji) ne opravdavaju težnju za stvaranjem europskoga kao nacionalnog identiteta, on zagovara izgradnju identiteta Europske unije koji bi se zasnivao na »nizu zajedničkih europskih vrijednosti« koji bi bili prihvatljivi većini građana, a osnažili bi i osjećaj pripadnosti građana novoj »mrežnoj državi« (on koristi pojam »network state«) – Europskoj uniji. Castellsov »Projekt europskog identiteta« nudi zajedničke vrednote kao osnovicu budućeg interesnog, vrijednosnog i emocionalnog zajedništva Europljana:

»Podijeljeni osjećaj o potrebi univerzalne zaštite prirodne sredine u kojoj ljudi žive; sigurnost zaposlenja; radnička prava; opća ljudska prava; briga o siromašnima diljem svijeta; proširenje demokracije na regionalnu i lokalnu razinu, s posebnim težištem na participaciju građana u demokratskom procesu; zaštita povijesno ukorijenjenih kultura, najčešće izraženim u jezicima; rodna i spolna jednakost za žene i neke muškarce«.²⁴

---

24 Manuel Castells, »The Construction of European Identity«; <http://www.chet.org.za/constructionei.html>

Skicirani model europskog identiteta izražava klasične ideje o EU-u kao državi blagostanja. Takav tip identiteta zasigurno bi bio prihvatljiv za većinu stanovnika EU-a. Međutim, sasvim je dvojbena u kojoj je mjeri taj model usklađen s drugim ulogama i poslanjima EU-a i s interesima poslovnih i političkih elita u zemljama Europske unije. Elitama koje žele imati fleksibilno tržište radne snage, niske poreze, nisku javnu potrošnju i jeftinu državu eda bi se mogli uspješno nositi s opakom konkurencijom velikih globalnih gospodarskih »zmajeva«: SAD-om, Kinom, Japanom, Rusijom, Indijom.

Nasuprot prethodnom modelu pragmatičnog europskog identiteta, stoji plejada novih euro-intelektualaca, političara i znanstvenika koji smatraju da Europska unija treba tragati za pozitivnim i univerzalnim »europskim duhom« koji bi stajao u ishodištu novog europskog »nacionalnog« ponosa i simboličnog jedinstva Europske unije. U perspektivi i novog, integralnog europskog domoljublja i nacionalizma.

Ukidanje državnih granica između članica EU-a i izrada Europskog ustava osnažili su uvjerenje gorljivih »Europljana« da je moguće pronaći i osnažiti »europski duh« kao iskonski vid europskog identiteta. Riječ je, dakako, o intelektualnom traganju za *pozitivnim europskim duhom* satkanim od humanizma, prosvjetiteljstva, vladavine prava, slobode govora, poštivanja pojedinca i univerzalizma. Zle europske duhove i demone – one koji su osmislili vjerske i križarske ratove, spaljivanje vještica, progone i pogrome Židova i Muslimana, imperijalne pohode, kolonijalizam, rasizam, robovlasništvo, fašizam, nacizam i komunizam (koji je također proizvod europskog duha), pa i nijemo »europsko« promatranje vukovarske ili sarajevske drame – treba pamtit, ali ne isticati kao dio europskoga kolektivnog naslijeđa i sjećanja.

U simboličnom pogledu, Europska unija već danas jest država. Ona ima sve attribute i simbole klasične državnosti. Nema unutarnjih granica, a ima: europsko državljanstvo, ustav (u procesu ratifikacije), zastavu, himnu, novac, Europski dan, putovnicu, vozačku iskaznicu. Ima i Europski sud za ljudska prava (Vijeća Europe), Europski parlament, Europsku komisiju (europsku vladu), Europsko vijeće (neku vrstu europskog predsjedništva), europsku središnju banku i čitav sustav zajedničkih europskih politika. Ima čak i posebne europske vojne jedinice za brzu intervenciju koje mogu postati zamecima europskih obrambenih snaga. Konačno, ima i »veliku naraciju« o svojim očevima osnivačima: Robertu Schumanu, Alcideu De Gasperiju, Jeanu Monnetu i Konradu Adenaueru. Treba također podsjetiti da je europska zastava prvi put javno podignuta prije punih dvadeset godina, 29. svibnja 1986. godine i da je tom prigodom, u Berlaymontu, prvi put izvedena europska himna *Oda radosti*. Dvije godine ranije (1984), Europsko je vijeće u Fontainebleau donijelo odluku da EU treba poboljšati »izravne veze sa svojim građanima«, nakon čega je zapravo počela kampanja stvaranja organskog europskog identiteta, pod parolom »Narodna Europa« (»A People's Europe«).

Sve u svemu, iako vodstvo Europske unije stalno ističe kako je njegova politika identiteta »raznolikost u jedinstvu«, objektivne činjenice ukazuju da se radi o procesu stvaranja kapilarnog, zasad elitnog, europskoga identiteta.

Neki autori smatraju da se zameci novog »europskog duha« i budućeg europskog vodstva nalaze u glavama i srcima *Erazmus generacije* (tim pojmom engleski profesor političkih znanosti Stefan Wolff označava preko 1 200 000 mladih ljudi, korisnika programa »Erasmus«, utemeljenog 1987. godine i namijenjenog europskoj studentskoj razmjeni) koja cijelu Europsku uniju doživljava kao radni i životni prostor i u pravilu govori više od dva strana jezika. Uz tih 1200 000 mladih lavova, europski identitet može računati i na emocionalnu potporu oko 18 200 000 ljudi koji se u anketama »Eurobarometra« izjašnjavaju kao »Europljani« i čak 36 400 000 drugih državljana Europske unije koji se smatraju »Europljanima i pripadnicima vlastite nacije«. Iako su te skupine ljudi još uvijek manjina u 455 milijuna stanovnika EU-a, oni su ipak velika kritična masa, sjeme mogućega budućeg euromunitarizma i *euromacionalizma*. Štoviše, nova velika zvijezda pop znanosti, Eric Schlosser, s razlogom piše o novoj »brzo-griz naciji«, tj. globalnoj naciji jedača brze hrane (»fast food nation«).²⁵

Zanimljivo je da je dosad najuvjerljivije izraze intelektualnoga divljenja prema izgradnji Europske unije pokazao jedan od najboljih pisaca današnjice, autor velikog broja svjetskih uspješnica, Jeremy Rifkin²⁶. U knjizi *Europski san*,²⁷ taj vrsni poznavatelj europske arhitekture i odnosa (bio je savjetnik Romana Prodiya i na različitim je poslovima u Europi proveo dvadesetak godina), tvrdi da je »američki san« izgubio svoju snagu i privlačnost, a da se pred očima svijeta rađa obećavajući »europski san«. Koristeći mnoge socijalne pokazatelje, Rifkin dokazuje da je EU već danas »obećana zemlja«, jer je u mnogim područjima kvalitete života i izvrsnosti već nadmašila SAD. Stanovnici Europske unije žive duže; u EU-u je veća pismenost; manji kriminalitet (u EU-u je na 100 000 stanovnika 87 zatvorenika, a u SAD-u nevjerojatnih 685); duži su odmori i praznici; kraće se putuje na posao i s posla; europski su učenici bolji od američkih vršnjaka u matematici, prirodnim znanostima, stranim jezicima itd. Uspoređujući ključne odrednice europskoga i američkoga sna možemo ih vizualno prikazati u vidu tablice.

---

25 Eric Schlosser, *Fast Food Nation*, Penguin Books, London 2002.

26 Njegovu knjigu *Biotehnološko stoljeće* objavio je Jesenski i Turk 1999.

27 Jeremy Rifkin, *The European Dream*, Tarcher/Penguin, London 2004. Hrvatski prijevod knjige objavila je Školska knjiga 2006.

Razlike između američkog i europskog sna

Odrednica	Američki san	Europski san
Shvaćanje smisla razvoja	gospodarski rast	održivi razvoj
Životni cilj	stjecanje osobnog bogatstva	težnja ka kvalitetnom životu
Osobna i društvena usmjerenost	usmjerenost na osobne interese	solidarnost i usmjerenost na društvo blagostanja
Rješavanje sukoba	vojno rješavanje sukoba	diplomatsko i ekonomsko rješavanje sukoba
Etički kredito	etika rada i postignuća	etika slobodnog vremena
Duhovnost	religioznost	svjetovnost
Načelo gradnje nacije	taljenje naroda	višestruki identiteti

Američki san, piše Rifkin, bio je ionako kreacija europskog duha i kao takav je »transportiran na američko tlo i tamo je bio, nažalost, zamrznut u vremenu i prostoru«. Nadu suvremenom svijetu danas može, smatra Rifkin, pružiti samo »europski san« koji se – pod prividom kaotičnog nereda – rađa u Europskoj uniji.

Ipak, bez obzira na razlike, među zagovornicima različitih koncepcija i vizija europskoga identiteta postoji suglasnost glede mehanizama pomoću kojih se on može uspješno društveno proizvoditi i promicati: zajednički europski elementi u obrazovanju, masovno korištenje interneta, paneuropska jezična politika, paneuropska medijska politika (koja bi se suprotstavila dominaciji američkih medija), slobodno kretanje ljudi i radne snage, zajednička europska sigurnosna i vanjska politika te stvaranje europskih mreža tvorca javnog mišljenja.²⁸

No, vratimo se mi hrvatskoj politici identiteta u razdoblju prije pristupanja i za vrijeme članstva u Europskoj uniji. Skica te politike mogla bi imati ovaj obris:

Prvo: Pribvaćanje veznika »i« umjesto veznika »ili«. Kad se suvremena hrvatska povijest u posljednjih dvadesetak godina promatra unatrag i kritički, lako se daje zaključiti da je obilježena veznikom »ili«: Europa ili Balkan, Zapad ili Istok, istrebljenje ili rat, suverena Hrvatska ili ništa, komunizam ili kapitalizam, privatno ili državno vlasništvo, socijalna pravda ili gospodarska učinkovitost, Europa ili propast. Suvremeni svijet na mjesto veznika »ili«, kako je vrlo davno (1955) najavio poznati ruski (po rođenju) i francuski (po stvaralaštvu) slikar i teoretičar umjetnosti Vasilij Kandinski (Wassily Kandinsky) u članku neobična naslova »I«, stavlja veznik »i«. Suvremeni svijet teži povezivanju, prožimanju, složenosti, spajanju i raznolikosti, a ne razdvajanju i različitosti. I Hrvati i Hrvatska moraju sve češće odbacivati logiku »ili-ili« i prihvatiti logiku »i«. Jer je mo-

28 Castells, isto.

guće, iako nije lako, istodobno biti: i Hrvat i Europljanin, i Dalmatinac i Hrvat, i Slavonac i Hrvat, i stanovnik Balkana i građanin Europe i građanin svijeta. Doba razlika, nacionalne unikatnosti i isključivosti bivše je, potonulo doba. Pred nama je doba višestrukih identiteta i lojalnosti, sukobljenih uloga i identiteta.

Drugo: jezični identitet, jezična i obrazovna politika. Nema nikakve dvojbe da su ključni čimbenici u izgradnji temelja na kojima je kasnije (u 18. i 19. stoljeću) stvaran hrvatski nacionalni i kulturni identitet imali stalni ratovi, katoličanstvo, glagoljica (pismo na kojem je, posebice u Dalmaciji, obavljana crkvena komunikacija i dobar dio literature) i okolnost što se Katolička crkva u Hrvata vrlo rano izborila za bogoslužjenje na hrvatskome jeziku. Jeziku koji je dijalektalno i književno vrlo dugo, pa i do današnjih dana, bio podijeljen na štokavski, kajkavski i čakavski. Ipak veliku važnost u stvaranju svijesti o jednom narodu i naciji imali su katolički svećenici koji su, za razliku od svojih kolega u drugim europskim zemljama koji su uglavnom komunicirali na latinskom jeziku, govorili hrvatskim jezikom.

Kakvu jezičnu doktrinu i politiku treba naša zemlja voditi u 21. stoljeću?

Da bi se racionalno odgovorilo na to pitanje treba kazati da u Europskoj uniji vlada jezično i prevoditeljsko načelo: »koliko država članica, toliko jezika«. Međutim, procesi globalizacije svojom unutrašnjom logikom pretvaraju ono što se naziva »globalni engleski« u glavni komunikacijski jezik na europskoj i svjetskoj razini. Engleski jezik će sve brže prodirati i u hrvatsku jezičnu praksu. Već danas velik broj tvrtki kojih su vlasnici ili top menadžeri stranci, uvodi engleski kao poluformalni korporativni jezik. Vladanje stranim jezicima postaje tako temeljnim preduvjetom zapošljavanja i profesionalnog napredovanja. Prodor stranih jezika u hrvatsku jezičnu praksu potiče i još će više poticati mnoštvo okolnosti: širenje kompjutorske pismenosti, veća dostupnost interneta, potreba za stjecanjem stručnih znanja, utjecaj glazbe, filmova, razvoj turizma. Uz to, mogućnosti zapošljavanja građana Hrvatske u Europskoj uniji nužno traže vladanje stranim jezicima.

Jasno je, dakle, da hrvatski građani trebaju što prije postati (najmanje) dvojezični, uz mogućnost da većina profesionalaca vlada s još ponekim jezikom. Istodobno, treba se čuvati sindroma prevoditeljske i autorske lijenosti koja omogućava nekontroliranu poplavu nepotrebnih tuđica u hrvatskome jeziku. Posebice u posljednjih nekoliko godina u kojima su *korbiznis, brending, mobing, stajling, autorsing, imidž mejing* i druge tuđice uništile volju stručnjaka hrvatskoga jezika da se sustavno bave tvorbom novih hrvatskih riječi.

Istodobno, trendovi regionalizacije koje podržava Europska unija – uspostavljanjem izravne gospodarske veze sa »statističkim regijama« – logikom stvari potiču povratak dijalektima i dijalektalnoj književnosti. U toj situaciji presudnu važnost za očuvanje nacionalnog identiteta ima sustavna briga o hrvatskom standardnom (književnom) jeziku koji bi morao dominirati ne samo u obrazovnim institucijama i javnoj upotrebi, nego i u masovnim medijima, posebice na HRT-u.

Dakako, jezična politika treba biti tek dio nove obrazovne politike koja pažnju treba posvetiti hrvatskom jeziku, povijesti i kulturi, ali i stjecanju znanja koja će hrvatskom narodu omogućiti zadržavanje epiteta povijesnog naroda.

Treće: sustavno istraživanje, otkrivanje i štovanje (čuvanje) »korisne prošlosti«. Umjesto čudačkih povijesnih istraživanja etničkog podrijetla Hrvata, kojih je jedina svrha »dokazivanje« navodnog neslavenskog podrijetla Hrvata, za budućnost hrvatskih građana i Republike Hrvatske puno su važnija ona istraživanja kojih je svrha otkrivanje »upotrebljive prošlosti«. Koncept upotrebljive, iskoristive ili korisne prošlosti (»usable past«) osmislio je jedan od najutjecajnijih američkih povjesničara Henry Steele Commager (1902-1998) u nevelikom teorijskom eseju »Potraga za upotrebljivom prošlošću« iz 1967.²⁹ Ključne su teze autora da pojedinci, obitelji i narodi ne mogu graditi budućnost ako ne poznaju vlastitu prošlost i ako u njoj ne otkriju ono što je upotrebljivo i korisno kao nadahnuće ili poticaj za budućnost.

On kaže:

»Za neki je narod biti bez povijesti ili ne poznavati vlastitu povijest jednako kao što je čovjeku biti bez pamćenja – osuđenom da vječno otkriva ono što je već u prošlosti otkriveno, da izmišlja poznate tehnike, da se hrva s istim problemima, da čini iste greške i da je, također, osuđen na gubitak bogatog zadovoljstva sjećanja. Doista, kao što je teško zamisliti povijest bez civilizacije, jednako je teško zamisliti civilizaciju bez prošlosti.«³⁰

Gotovo sve osobne, obiteljske, skupne i nacionalne povijesti čudesna su, a ponekad i zastrašujuća mješavina dobrih i loših vijesti, pozitivnih i negativnih priča i događaja. Henry Steele Commager mudro zaključuje da nacionalna i državna mudrost zahtijeva otkrivanje i promicanje – u vlastitom narodu i u međunarodnoj zajednici – »upotrebljive prošlosti«. Ta prošlost se ne smije izmišljati i umjetno fabricirati kao što su to činili vladajući komunisti, stvarajući lažne osobne i narodne revolucionarne i klasno-avangardne životopise, ali se može izdvojiti i pretvoriti u izvor svjetovnih mitova i legendi koje djeluju poticajno na građanski i nacionalni ponos.

Ako se ograničimo samo na ratno razdoblje druge polovice 20. stoljeća, lako je zaključiti da je hrvatska »upotrebljiva prošlost« antifašistička tradicija Drugoga svjetskog rata i pobjednička i državotvorna tradicija Domovinskoga rata. Dakako, uz dominantno »upotrebljive«, te prošlosti imaju i sasvim »neupotrebljive« dijelove: represiju, zločin, odmazdu, ubojstva, postupno pretvaranje antifašizma u komunizam i slično.

---

29 Henry Steele Commager, »The Search for a Usable Past«, *The Search for a Usable Past and Other Essays in Historiography*, Knopf, New York 1967., str. 3-27.

30 Isto.

Te negativne i kontroverzne dijelove prošlosti ne treba u potpunosti prepustiti povjesničarima, jer su nam potrebni kao dijelovi kolektivnog, pedagoški važnog, pamćenja zla, eda se ono ne bi ponovilo.

Na sličan način, »upotrebljiva prošlost« treba postati i pomalo zaboravljena poduzetnička, intelektualna, javnozdravstvena, obrazovna i druga bogata prošlost građanskoga hrvatskog društva. Dakako, »upotrebljivom prošlošću« treba smatrati i prošlost u svijetu poznatih i relativno slavanih hrvatskih ljudi koji su, kako se obično kaže, zadužili čovječanstvo svojim izumima, nadarenošću ili izuzetnim postignućima. U odnosu na sve pokušaje revizije »upotrebljive prošlosti« trebalo bi prakticirati logiku i politiku nulte snošljivosti. U hrvatskoj javnosti lako je uočiti dva tipa povijesnog revizionizma. Prvi se odnosi na Drugi svjetski rat, a drugi na Domovinski rat.

Četvrto: Sprečavanje povijesnog revizionizma. Poučno polazište za razmišljanje o novom hrvatskom revizionizmu u intelektualnom stvaralaštvu može biti zanimljivo predavanje koje je irski povjesničar Peter Berresford Ellis održao na temu »Revizionizam u irskim povijesnim napisima: Nova anti-nacionalistička povjesničarska škola«³¹. To je predavanje zanimljivo zbog toga jer su analogije između irske borbe za slobodu i državu u ratu protiv Engleske vrlo srodne našem Domovinskom ratu protiv velikosrpske agresije. Ellis smatra da je sve do 1921. irska historiografija bila u unionističkim rukama, da bi nakon toga, sve do 1972., pravo javnosti i teorijski legitimitet dobila »patriotska škola« koja je polazila od stajališta da irski narod ima moralno i povijesno pravo borbe za političku, gospodarsku, socijalnu i kulturnu samostalnost. Ta je škola mišljenja vladala irskom historiografijom punih pola stoljeća, da bi je, nakon 70-ih godina prošloga stoljeća, zamijenila »antinacionalistička škola«. Ellis tvrdi da su dvije knjige, obje objavljene 1972., definirale novu filozofiju irske povijesti: knjiga Garreta FitzGeralda *Ususret novoj Irskoj (Towards a New Ireland)* i knjiga Conora Cruisea O'Briena *Irske države (States of Ireland)*. Ključne su teze knjiga bile: irska državna samostalnost nije nikada bila dominantna želja irskog naroda; jedino što su Irci oduvijek željeli jest snažniji glas u okviru Britanske imperije. Oba su autora također tvrdila da ne postoji jedinstvena irska građanska nacija, nego dvije nacije: irska »katoличка nacija« koja je galska i nacionalistička i irska »protestantska nacija« koja govori engleski jezik i koja je unionistička. Obje »nacije«, smatra Ellis, imaju jednako pravo na oznaku »Irci«. Na tragu skicirane paradigme, smatra Ellis, u irskoj je udžbeničkoj i istraživačkoj historiografiji nakon 1972. počela dominirati antinacionalistička škola. U suvremenoj hrvatskoj povijesti također je moguće otkriti dva revizionistička vala: prvi je nastao u razdoblju 1990-2000., a drugi nakon 2000. U prvom je revizionističkom valu dominantna paradigma bila također »domoljubna škola« koja je težila potiskivanju jugoslavenskih elemenata iz

---

31 <http://www.etext.org/Politics/INAC/historical.revisionism>

suvremene hrvatske povijesti. Nakon 2000., povijesni je revizionizam bio i još je uvijek usmjeren na reviziji istine o Domovinskome ratu. Umjesto nepobitnih činjenica koje pokazuju da je taj rat hrvatskom narodu bio nametnut velikosrpskom i JNA agresijom, sve se češće govori i piše o »dogovorenom ratu«. Uz to, pokušava se i djelomično uspijeva revidirati i cjelokupna povijest koja prethodi raspadu Jugoslavije i ratovima u Sloveniji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Naravno, budući da u našoj zemlji danas postoji sloboda izražavanja mišljenja i uvjerenja, pa i svi vidovi istraživačke i akademske slobode, trend povijesnog revizionizma nije moguće zaustaviti nekom političkom odlukom ili diktatom. Treba se tek nadati, a tu nadu potvrđuju istraživanja i knjige mladih znanstvenika (primjerice, Davora Marijana³² i Nikice Barića³³), da će znanstveni pozitivizam biti snažniji od revizionističkih predrasuda.

Peto: manjinska politika identiteta. Na kraju ostaje i veliko pitanje politike identiteta hrvatskih manjina, posebice najbrojnije među njima, srpske zajednice. Tradicionalno, srpska je zajednica u Hrvatskoj svoju posebnost tražila i pronalazila u pravoslavnoj vjeri i tradicionalnoj kulturi, a manje u pismu (ćirilicom) i jeziku koji je imao stanovite razlike u odnosu na hrvatski jezični standard, ali su te razlike bile znatno manje od razlika u jeziku srpske manjine od srpskoga književnog jezika. Za sve u Hrvatskoj bilo bi korisno kad bi srpski intelektualci u našoj zemlji u skoroj budućnosti mogli kazati ili napisati ono što je Alain Finkielkraut, židovski intelektualac i doseljenik prve generacije, napisao za Francusku:

»Pripadnik sam drevnoga plemena, starijeg od naše stare Europe. Židov sam, od roditelja Židova, i kao takav uživam pogodnost *jus sanguinis* u obliku zakona o povratku u Izrael. To pravo ne kanim iskoristiti, jer *Francuska je za mene mnogo više od formalne pogodnosti: ona je moja jezična, kulturna i politička domovina.*«

Na intelektualnom je i političkom vodstvu srpske zajednice u Hrvatskoj, ali i na svakom građaninu srpskoga podrijetla, da danas, u uvjetima postojanja Republike Hrvatske kao samostalne države, ali i u uvjetima našeg skorog članstva u Europskoj uniji, odgovori na pitanja »Tko sam ja?«, »Tko smo mi?«. Ta zajednica treba definirati vlastiti identitet u jezičnom, kulturnom i političkom smislu, jer joj je religijski i etnički identitet uglavnom jasno određen. Ona treba odrediti i vlastitu politiku identiteta i ostvariti dvojaku neovisnost: od beogradske intelektualne *čaršije* koja priželjkuje njezinu srbizaciju i getoizaciju (usvajanje srpskog jezika i ćirilicnog pisma) i od hrvatske nacionalističke elite koja bi željela da ona izgubi svaku vezu sa srpskom tradicijom. Prvi, veliki korak u potrazi za tim novim identitetom već je uspješno napravljen izborom Nikole Tesle kao simbola tog pluralističkog bogatstva.

32 Davor Marijan, *Bitka za Vukovar*, Hrvatski institut za povijest – Slavonski brod: Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Zagreb – Slavonski Brod 2004.

33 Nikica Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb 2005.

Literatura

- ALMOND, Gabriel A. i VERBA Sidney, *Civilna kultura – Politički stavovi i demokracija u pet zemalja*, Politička kultura, Zagreb 2000.
- ANDERSON, Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, London 1983.
- ANDERSON, Christopher J. i GUILLORY, Christine A.: »Political Institutions and Satisfaction with Democracy: A Cross-National Analysis of Consensus and Majoritarian Systems«, »American Political Science Review«, 91, br.1, Cambridge 1997., str. 66-81.
- BARIĆ, Nikica, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2005.
- BECK, Ulrich, *Moć protiv moći u doba globalizacije*, Školska knjiga, Zagreb 2006.
- BECK, Ulrich i GRANDE, Edgar, *Kozmopolitiska Europa. Društvo i politika u drugoj moderni*, Školska knjiga, Zagreb 2006.
- CASTANO, Emanuele, »European Identity: A social-psychological perspective«, paper presented at IDNET conference, European University Institute, Florence, June 2000.
- COMMAGER, Henry Steele, »The Search for a Usable Past«, *The Search for a Usable Past and Other Essays in Historiography*, Knopf, New York 1967., str. 3-27.
- DELANTY, Gerard i KUMAR, Krishan (eds), *Handbook of Nations and Nationalism*, Sage Publications, London 2005.
- DELANTY, Gerard, *Citizenship in a global age: Society, culture, politics*, Open University Press, Buckingham 2000.
- GELLNER, Ernest, *Nations and Nationalism*, Cornell University Press, Ithaca 1983.
- HABERMAS, Jürgen, *The Post-national Constellation*, Polity Press, Cambridge U. K. 2001.
- HABERMAS, Jürgen, »Towards a Cosmopolitan Europe«, »Journal of Democracy«, 14(4), Baltimore 2003., str. 86-100.
- HOBBSBAWM, E. J., *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*, Cambridge U. K. and New York 1990.
- HUNTINGTON, Samuel P., *Who Are We? The Challenges to America's National Identity*, Simon & Schuster, Inc., New York 2004.
- HUNTINGTON, Samuel P., *The clash of civilizations and the remaking of the world order*, Simon & Schuster, New York 1996.
- KAROLEWSKI, Ireneusz P., *Citizenship and Collective Identity in Europe*, Routledge, London 2009.
- KUNDERA, Milan, *Jacques i njegov gospodar – Počast Denisu Diderotu u tri čina*, Meandar, Zagreb 2003.
- LETICA, Slaven, »Euron: Opasnost za Hrvatsku«, »Vijenac«, br. 390, Zagreb, 12. veljače 2009.
- LETICA, Bartol i LETICA, Slaven, *Postmoderna i genocid u Bosni*, Jesenski i Turk, Zagreb 1997.

- MARIJAN, Davor, *Bitka za Vukovar*, Hrvatski institut za povijest – Slavonski brod: Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Zagreb – Slavonski Brod 2004.
- NEUMANN, Iver B., *Uses of the other: The East in the European identity formation*, Manchester University Press, Manchester 1999.
- RIFKIN, Jeremy, *The European Dream*, Tarcher / Penguin, London 2004.
- SCHLOSSER, Eric, *Fast Food Nation*, Penguin Books, London 2002.
- STRAYE, Joseph R., *Medieval Statecraft and Perspective of History*, Princeton University Press, Princeton 1971.

Summary

WHO ARE WE CROATIANS?

The historical framework of our discussion is a process that Benedict Anderson called the process of finding the nation or creation of »imagined community«: the dramatic time of collapse of communism, the break up of Yugoslavia, the creation of the Croatian state, Great Serbian aggression – war (which are aimed at the negation or territorial amputation of the country) and associated of the Croatian Republic to a new complex, multi-national community – the European Union.

The subject of our discussion is the process of creating and modifying the Croatian national and cultural identity in this complex and dense historical time. In the discussion, we use the theory of social identity as a starting point and the analytical framework. Based on this theory we attempt to answer the classic question of any discussion about group identity: Who are we Croats? Who are they – the Serbs, Montenegrins, Bosnians, Slovenians, »Europeans«? How do changes in political environment – state (Yugoslavia – Croatia – European Union) change our ideas on »us« and »them« (the others)?

A special part of the paper is devoted to discussion of two different concepts of nation and nationalism: liberal-democratic understanding of the nation (American and French) that the concept of nation is derived from *demos* (community of equal citizens, nationals) and the Germanic and Eastern-European tradition that sees the nation as an organic and historical community of *ethnos*.

The final and most extensive part of the paper is devoted to discussion of the phenomenon of multiple and simultaneous identities and identity Policy of the European Union and of the Croats and Croatism in that context.

Ljubomir Antić
Izvanredni profesor u miru

MIGRACIJE U HRVATSKOM IDENTITETU

Sažetak

Budući da je hrvatski prostor izrazito migratoran, u radu se postavlja pitanje koliko su povijesni migracijski tokovi (u i izvan Hrvatske) utjecali na formiranje hrvatskog identiteta. Premda se navode primjeri koji nedvosmisleno ukazuju da su migracije mijenjale fizički i duhovni ambijent Hrvatske, autor pitanje ipak ostavlja otvorenim. Osim »duga« prema prošlosti i sadašnjosti, to je pitanje važno i za budućnost. Izvjesno je, naime, da smo na pragu povijesnog obrata u kojem Hrvatska nakon više stoljeća od zemlje emigracije postaje imigrantsko odredište. Odgovor na pitanje otvoreno u ovom radu može nam umnogome pomoći u snalaženju u okolnostima u kojima će se hrvatski etnički mozaik još više »šareniti«.

Budući da je središnja tema ovog skupa *identitet*, i to u kontekstu aktualnih globalizacijskih procesa – da nije njih, vjerojatno ne bi ni raspravljali o identitetu, pa ni onom hrvatskom – dopustite da se u nešto opširnijem uvodnom dijelu zabavim upravo identitetom i globalizacijom.¹

Sam pojam identiteta ima više definicija, a s obzirom na ono o čemu ću govoriti, držim najprikladnijom ovu:

»Identitet je svojstvo nekoga da, unatoč svojim promjenama i promjenama situacija u kojima sudjeluje, nalazeći se u odnosu s drugima, ostaje jednak sam sebi.«

Koliko ga neki drže važnim, možda najbolje ilustrira ova tvrdnja o identitetu iz knjige Andrije Tunjića, *Razgovori u Hrvatskoj*² sa znakovitim podnaslovom »Identitet i/li kaos« u kojoj jedan Tunjićev sugovornik sočno reče:

»Tko nema identitet, to je đubre od čovjeka, taj je niškorišti, bolje da ga nema.«

---

1 O ovoj temi opširno sam govorio na znanstvenom skupu »O Hrvatskoj danas« koji je održan u Zagrebu 11. siječnja 2002.

2 Andrija Tunjić, *Razgovori u Hrvatskoj*, Zagreb 2001.

Ispričavam se zbog vulgarnosti (zato i ne navodim ime sugovornika), no smatrao sam je potrebitim izreći jer tako drastično ukazuje na suštinu.

No može se drastično ukazati na suštinu i izvan struke i vulgarnosti. U čuvenom članku »Tragedija Srednje Europe«, Kundera će na ovaj način istaknuti vrijednost kulturnog identiteta: »Identitet nekog naroda i neke civilizacije odražava se i sažima u onome što je stvorio duh – u onome što je poznato kao 'kultura'. Ako tom identitetu prijete uništenje, kulturni život postaje jači, važniji, sve dok sama kultura ne postane vrijednost oko koje se sabiru svi ljudi.«³ Alain Finkielkraut, za kojeg se ne može reći da nije kozmopolitski orijentiran naglasit će pak da se »ljudskost ne stječe, nego gubi kad se nastoji izbrisati vlastiti identitet i otrgnuti se pod svaku cijenu, od svog posebnog određenja«.

Identitet je bitno obilježje osobnosti. Samo osobnost, a ne stvar, može komunicirati, uspostavljati kvalitetne odnose, voljeti...

Bitna značajka vremena koje živimo zadnjih petnaestak godina jesu promjene. Živimo vrijeme promjena! Stoviše, živimo povijesno vrijeme koje nije jednako »gusto« kao prirodno. U ovom zgusnutom povijesnom vremenu zrenje se odvija neobično brzo, promjene sustižu jedna drugu i imaju epohalno značenje. Sve to odvija se na našem nacionalnom, hrvatskom, i na globalnom planu. No promjene ne nastaju iz istog nego iz dva usporedna trenda. Proces na našem prostoru dio je trenda u kojem se svijet partikularizira (pa se govori o »eksploziji« država, etničkih ili nacionalnih manjina ili samog etniciteta kao takvog) dok drugi trend ide u pravcu globalizacije svijeta. Iako se povremeno čini da postupno malaksava (ugrozila ga je nedavna svjetska gospodarska kriza kada je bilo izgledno da je na pomolu restauracija nacionalne države kao glavnog suparnika globalizacije), potonji je trend još uvijek dominantan. I tu nastaje problem.

Korijen »nesporazuma« između nas i svijeta leži u tome što su Hrvati sanjali jednu, a ostvarili posve drugu državu. Sanjali su, strepili, žrtvovali se... za *jaku državu*, jer je kao takva bila jedino iskustvo hrvatskih državotvoraca, a zbog (doslovno) u međuvremenu uznapredovane globalizacije, ostvarili državu *mekih granica i nejasnog suvereniteta*.

Usporedo sa završnom fazom stvaranja hrvatske države (ali, ne zaboravimo, i svih drugih država koje su nastale u posljednjem desetljeću 20. stoljeća) gubila je svetogrđnu konotaciju sintagma o »miješanju u unutrašnje poslove«, a »persona non grata« sve se više tražila među vlastitim građanima nego među strancima koji su pristizali u sve većem broju i osjećali se značajnijim (!) nego kod svoje kuće. Više se ne govori ni o dobrim starim špijunima, koje ćemo odsad gledati samo na ekranima.

---

3 Prema Milan Kundera, »Tragedija Srednje Europe«, »Gordogan«, 17/18., Zagreb 1985., str. 303.

Unutarnje (privatne) stvari postale su vanjske (javne) i obratno. Ukratko, svijet se sve više *globalizira* (amerikanizira), a država *relativizira*.

Silna želja za državom kod hrvatskih državotvoraca (pri tome ne mislim na uski krug pojedinaca nego na svakoga od nas tko misli državotvorno) bila je prerasla u opsesiju, koja nije omogućavala realno sagledavanje onoga što se u međuvremenu događalo s državom kao takvom. Ona je, naime, postala nešto što nije sadržano u našem iskustvu, njezin položaj među drugim državama je nešto što nije poznato u povijesti odnosa među državama.

Srednja generacija današnjih hrvatskih političara još dobro pamti indignaciju s kojom je svojedobno odbacivana tzv. Brežnjevljeva doktrina »ograničenog suvereniteta«, a danas ograničenje najviše vlasti u jednoj državi nije znak nacionalnog poniženja, nego njezina moderniteta.

No sva sreća da je bilo tako, jer da su Hrvati početkom 90-ih bili pozvani na onakva odricanja i žrtve za neku razvodnjenu poludržavu, tko bi se odazvao? Ovako smo stekli državu, koja, premda drugačija od sanjane, ipak predstavlja nužni okvir u kojem ćemo pokušati očuvati sebe, svoj identitet. To neće biti lako. No zamislimo kako bi nam bilo da smo globalizacijske procese dočekali kao objekt u neprijatnom, da ne kažem neprijateljskom okruženju bivše države?

Slaba ili jaka, integrirana u poželjne zajednice odmah ili s odgodom, samo neovisna država može obaviti neke zadaće, presudne za ono što zajedničkim imenom zovemo *hrvatstvo*. Te zadaće su: teritorijalno i duhovno integriranje, biološko pomlađivanje, demografsko uravnoteženje u prostoru, osiguranje granica i pod svaku cijenu izbjegavanje stanja u kojem možemo biti destruirani od neke za tuđe interese upotrijebljene manjine.

Predržavna zagledanost u sebe, uzrokovala je i neke (prenaglašene!) nespozume u odnosu prema Europskoj uniji. Doista nisam čuo relevantnog pojedinca ni skupinu čiji bi program bio izoliranje Hrvatske od Europe. Antieuropeizam je danas uglavnom etiketa za eliminiranje političkog protivnika. Hrvati su oduvijek nagnuti prema Europi. Ona je njihov eshaton. Zapadnjaštvo (europsko) je bitni dio hrvatskog identiteta. U Hrvatskoj nitko ne može uspjeti na antieuropejstvu.

Odakle ipak određeni euroskepticizam (uostalom, posve legitiman i ništa više naglašen nego npr. u Danskoj, Velikoj Britaniji)? U prvome redu iz nerazumijevanja i hladnoće nekih europskih struktura prema nama u trenucima kad nam je bilo najteže. Uostalom, nije li nedavno Doris Pack, visoko pozicionirana zastupnica u Europskom parlamentu, javno priznala pogrešku kad su naše legitimne oslobodilačke akcije (u prvome redu »Oluja«) uzete kao povod usporavanju hrvatskog približavanja Uniji. Euroskepticizam se, dakle, pojavio u srazu očekivanog i stvarnog prihvaćanja Hrvatske od strane Europe.

Drugi razlog proizašao je iz naše spomenute donedavne zagledanosti u sebe. Za to vrijeme, naime, Europa je proživljavala duboke promjene koje su prozele cijeli njezin život. Podignuvši glavu nakon obavljenog posla, i pogledavši je, to više

nije bila ona Europa u kojoj su bile sabrane sve naše želje. Naša Europa su božićne svijeće na prozorima Zapadnog prema Istočnom Berlinu, Europa Hladnog rata u kojem su jasno ocrtavaju granice »dobra« i »zla«, to je zajednica tradicijskih, kršćanskih vrijednosti... A ovo što se pojavilo pred nama je Europa *novih pravila*, Europa hedonizma i permisivnosti u kojoj su građanske slobode odvojene od pojma građanske odgovornosti, Europa čiji građani sve više vjeruju da imaju obveze prema sebi a ne prema zajednici, Europa kojoj je *imati* važnije nego *biti*.

Stare Europe, duboko zadržane u našem sjećanju, nije se tek tako lako osloboditi.

Može li to biti prepreka našem putu u Uniju? Ne! Kao prvo mi nismo u poziciji Europskoj uniji propisivati pravila. A njezino pravilo prilikom primanja u zajednicu glasi: uzmi li ostavi! Mi ćemo uzeti ponuđeno, naučiti nova europska pravila, no nećemo tek tako lako ostaviti stare europske vrijednosti. Sačuvane kod nas, ali i kod Poljaka, Čeha, Slovaka, Mađara, Slovenaca... donedavno potlačenih naroda srednje i istočne Europe koji su baštinili zapadno kršćanstvo, te vrijednosti mogu, kako netko kaže: »Zapadu jednom vratiti izgublenu inspiraciju«.

Cilj borbe za hrvatsku neovisnost nije bio stvaranje usamljene hrvatske države. Naše mjesto je u Europskoj uniji. Strahovi koji se javljaju na temelju iskustva dosadašnjeg života u zajednicama (Ugarskoj, Austriji, Austro-Ugarskoj, Jugoslaviji) su razumljivi, no moramo ih se oslobađati. Uostalom, živeći skoro tisuću godina u zajednicama u kojima smo uvijek bili slabija strana, valjda smo stekli i neka iskustva koja nam mogu korisno poslužiti i u ovom posve novom ambijentu. Jasno, pod uvjetom prilagodbe novim okolnostima. A najveća nova okolnost jest da imamo vlastitu državu koja nam omogućuje da se više ne branimo zatvarajući se u sebe, nego otvarajući se prema svijetu. Ta nismo li upravo u rijetkim trenucima otvaranja najviše afirmirali vrijednosti našeg identiteta.

Da osmišljenim pristupom globalizaciji i jedna mala zemlja može umnogome anulirati njezine negativne učinke, najbolje dokazuje slučaj Irske, koja je, prema jednom novijem istraživanju, najglobaliziranija zemlja svijeta. (Za to je, doduše, platila i određenu cijenu u vrijeme nedavne globalne gospodarske krize, no to je vjerojatno tek incident koji će, kad se uskoro nadide, biti brzo zaboravljen.)

(*A propos* naše zatvorenosti. To nije nikakva hrvatska posebnost koja nam se često zlonamjerno imputira, nego značajka, prirodno ponašanje, svakog ugroženog bića. Ta nisu Hrvati posljednji zadržali latinski jezik u svom parlamentu zbog osobite ljubavi prema tom mrtvom jeziku, niti su među posljednjima imali zakone protiv protestanata zbog nekog osobitog animoziteta prema njima, nego da bi se štitili od posve konkretnih stranih presizanja. Poput Nietzscheovog crva na ulici poslije kiše, i Hrvati su se stiskali u sebe ne bi li smanjili mogućnost da budu zgaženi. Nasuprot tome: nije li mala hrvatska država – Dubrovačka Republika, upravo zato što je po ondašnjim kriterijima bila neovisna, stajala otvorena prema svijetu izmjenjujući s njime materijalne i duhovne vrijednosti?)

Sve što smo rekli o Europi, odnosi se i na šire integriranje, na globalizaciju, ili kako neki s razlogom kažu amerikanizaciju.

Nismo mi jedini koji sa zabrinutošću gledaju njezine negativne, »divlje« učinke. (Zbog nekontroliranosti i brzine kojom se odvija, govori se o »divljoj globalizaciji«.) Ovo je, naime, prvo u nizu pokušaja globaliziranja svijeta – helezizam, Rimsko carstvo, kršćanstvo, veliki totalitarni projekti 20. stoljeća – koje se ne odvija na nekoj programskoj podlozi, osim ako to nije *permissivno izobilje*.) Tko ne strepi pred multinacionalnim kompanijama koje postaju usporedna vlast koja ugrožava demokraciju? (I ne samo demokraciju nego i ljudsku slobodu. Ne znam je li ikada bilo toliko ograda u razmišljanju, toliko autocenzure, toliko zabranjenih tema i područja u koja nije pametno zalaziti, koliko u današnjem *otvorenom društvu*? Pokušajte samo, na bilo koji način, problematizirati i to samo *otvoreno društvo*!) Tko je ravnodušan pred presijom koja amalgamira, standardizira životne stilove, briše raznovrsnost, identitete, u kojoj je sve na tržištu (pa i osjećaji), a misao vodilja je profit? Kome nije nelagodno pred postemocionalnom i postetičnom civilizacijom, kako je neki već nazivaju?

No globalizacija je realnost. Bez obzira bila ona *ireverzibilni trend*, dakle jedina budućnost čovječanstva, ili tek još jedna ljudska utopija (još jedno od mnogih *privremenih uvjerenja* za koje se vjerovalo da su trajna), treba joj ozbiljno pristupiti i prilagoditi se tako da u velikom *loncu za taljenje* očuvamo naša bitna obilježja. Takve činjenice poput globalizacije se *a priori* ne odbijaju (stati ispred takvog vala je pogibeljno) niti nekritički prihvaćaju (jer su poznate cijene plaćene za megaprojekte novih svjetskih poredaka – fašizma, nacionalsocijalizma i komunizma).

No svatko ima pravo na zabrinutost. Osobito oni koji nalaze vrijednost u demokraciji i nacionalnoj državi. Pogrešna je naime teza globalista da oni ugrožavaju samo nacionalnu državu, a afirmiraju demokraciju. Nacionalna država i demokracija su nerazdvojno povezane. Nacionalna država je rodno mjesto moderne, liberalnoj demokraciji, i ona je jedino jamstvo njezinog opstanka. (Pod *liberalnim* ovdje podrazumijevam tehniku vladanja, a ne političku filozofiju liberalizma.) Nismo li toga i sami bili svjedoci dok smo nazočili rušenju totalitarnog komunističkog sustava? Njega nisu poslali u povijest ni disidenti, ni borci za ljudska prava, NGO-i ni Radio Slobodna Europa... Svakome od njih čast na pojedinačnom udjelu, no drugo *proljeće naroda* (1989/1990) kao i ono prvo (1848) iznijeli su *nacionalni pokreti* koji su u svojoj biti i *demokratski*.

Kao pristaša *suverenizma*, vjerujem u vrijednosti nacije i nacionalne države. Presude nacionalnim državama zbog dva svjetska rata i tri totalitarizma 20. stoljeća (koje izriče današnja ljevica da bi opravdala svoju hladnoću prema tradicijskim vrijednostima i napuštanje brige za socijalnu sferu) za koje se optužuju, neutemeljene su. Ta nisu li se totalitarizmi 20. stoljeća slomili upravo na koalicijama demokratskih država koje su snažno mobilizirale svoje građane za demokraciju i humanističke vrijednosti? Kao i u tim pothvatima, nacija je i danas jedini čim-

benik koji u kriznim stanjima može mobilizirati ljude za *opće dobro*. Sjetimo se samo reakcije moćnih Sjedinjenih Američkih Država kad su se našle pod udarom terorizma. Jesu li tada, u svrhu mobilizacije svojih građana, mahnule nekom sintagmom iz globalističke retorike ili američkom zastavom? Tih dana mogli smo čitati: »Odmah nakon 11. rujna silan se američki patriotizam jako razbukrao, zemlja je ušla u specijalni rat u kojem svi osjećaju potrebu da nekako pridonesu. Najlakše je to, dakako, nekim simboličnim gestama... Tako su, 'ludi' za svojom zastavom, milijuni širom SAD-a razvili ih na svojim automobilima.«

Dobro je dok svijetu ide dobro. No postoje problemi i (nažalost) uvijek će ih biti, koji se neće moći rješavati samo racionalnim kalkulacijama. Zato je nedopustiva posvemašnja ekonomizacija ljudskog života. To već mnogi uviđaju, pa će čak i socijalist Lionel Jospin, bivši predsjednik francuske vlade, reći: »Da tržišnom gospodarstvu – ne tržišnom društvu!«

Pri kraju ovog opširnog uvodnog dijela recimo ponešto i o temeljnim odrednicama hrvatskog identiteta. Po mojem mišljenju uz već navedene, to su: solidarnost, obitelj kao temeljna ljudska zajednica, socijalna pravda, uvažavanje tradicije, poštovanje običaja, ustanova i morala, naglašena svijest o pravnom poretku, oslanjanje na iskustvo naspram apstrakcija, država i društvo na kršćanskim načelima, odgovornost osobe, tolerancija prema različitosti, stremljenje prema slobodi i vlastitoj državi.

Na tome treba graditi zajednički emocionalni obrazac (jer je hrvatsko biće na putu raspolučenja) i, zašto ne reći, zašto se sramiti, stvarati *grupni entuzijazam* odnosno *mi-osjećaj*. Mi to možemo, mi smo to dokazali u građenju demokracije i stvaranju, obrani i oslobodjenju države.

Prema tome: s uvjerenjem da je hrvatska povijesna bilanca izrazito pozitivna, hrvatski narod može krenuti ususret svijetu koji se integrira, otvoreno, i bez tjeskoba. Nemojmo nikad zaboraviti: Hrvati su na »kraju povijesti«⁴, kako neki nazivaju vrijeme koje živimo, pobjednici. Unatoč omalovažavanju i u povijesti nezabilježenom kriminaliziranju obrambenog i oslobodilačkog rata, i to pobjedništvo nezaustavljivo postaje bitno obilježje hrvatskog nacionalnog identiteta.

Prva umjetnička reprodukcija koje se sjećam jest skromno uokviren Ivekovićev *Dolazak Hrvata na Jadran*. Visjela je u našoj, a kasnije sam se uvjerio i u mnogim drugim kuhinjama i tinelima po Dalmaciji. Odakle tolik interes komunističkih vlasti za najraniju hrvatsku povijest? Razlog je vjerojatno politički: trebalo je dokazati Talijanima čiji je zapravo Jadran. No, da se Hrvati ne bi umislili u svoju važnost, reprodukcija se u to vrijeme jeftino prodavala (po »promotivnoj cijeni«) pod nazivom *Dolazak starih Slavena*.

4 Francis Fukuyama, *Kraj povijesti i posljednji čovjek*, Zagreb 1990.

(Kasnije ću, baveći se poviješću hrvatskog iseljenništva, odnosno iseljavanjem iz Hrvatske uopće, više godina sjediti pod Ivekovićevim originalom u Institutu za migracije i narodnosti u Zagrebu.)

Ne znam koliko je mene odredila ova priča, no da su masovna kretanja stanovništva, kao malo koja druga pojava, obilježile hrvatsku povijest, o tome nema dvojbe. Dostatno je spomenuti da smo se na ovom prostoru pojavili nakon jedne seobe u 7. stoljeću, a da bi niz seoba nakon toga – na ovaj prostor i s ovog prostora – gotovo ugrozio sam naš opstanak na njemu.⁵

Stoga nije slučajno da u hrvatskoj nacionalnoj mitologiji *migracija* (dolazak) zauzima važno mjesto. (*Dolazak Hrvata* inspirirao je i Celestina Medovića.)

Ulogu mita u identitetu ne treba podcjenjivati. Mit i nacija, pa slijedom toga i nacionalni identitet, u uskoj su svezi.⁶ Bilo bi dobro odgovoriti na pitanje kakve posljedice na naš identitet ima činjenica što se ni jedan naš mit – od Tuge i Buge do ilirstva i jugoslavenstva – nije uspio »spustiti« u narod. O njima nema mitskih priča, epova ili saga koje su posredovane na popularan način i kao takve opće poznate u puku. (Stoga su uzaludni pokušaji i s Josipom Brozom kao mitskim junakom, jer on je definitivno, a ne figurativno, kako je to mislio Krleža, »otišao preko Romanije«.)⁷ Znači li to da smo nekakav hiperracionalan narod ili možda cijeloj povjesnici pristupamo mitski? Što bi značilo jedno, a što drugo? Bez odgovora na ta pitanja teško možemo govoriti o hrvatskom identitetu.

Vratimo se migracijama. Uzmemo li u obzir samo njihov opseg, posve je suvišno pitanje jesu li one utjecale na hrvatski identitet. Pitanje je samo: koliko su utjecale i na koji način. Držim da nećemo pogriješiti ako ustvrdimo da su imale velik utjecaj, no na koji način se migracije odražavaju u našem identitetu o tome se jedva što može reći.⁸

Podemo li od toga da je nacionalni identitet kolektivna osobnost, karakteristika, prepoznatljivost... neke nacije, onda nas treba zanimati koliko smo mi upra-

5 Misli se na seobu Vlaha s juga Balkanskog poluotoka u 16. i 17. st. u »ostatke ostataka« Hrvatske, koji su u nacionalnointegracijskim procesima u 19. stoljeću, na osnovu pravoslavlja, uglavnom primili srpski identitet.

6 Uz drevne vođe, pobjede i poraze, selidbe iz pradomovina važni su elementi nacionalnih ideologija koje igraju presudnu ulogu u procesima nacionalnih ideologija.

7 Navod je iz izjave koju je Miroslav Krleža dao povodom Titove smrti.

8 Pri tome ne mislimo samo na vanjske migracije i one koje su se kretale prema Hrvatskoj, a koje za posljedice imaju brojne nacionalne manjine u našoj zemlji, nego i na *unutrašnje migracije* etničkih Hrvata koje su igrale veliku ulogu u procesima nacionalne integracije koja je u slučaju Hrvatske praktički završena tek u 20. stoljeću. Dovoljno je spomenuti Zagreb i regionalnu strukturu njegovih stanovnika koja nameće pitanje: da li bi se on kao isključivo »kajkavski grad« bio uspio nametnuti kao neupitna hrvatska metropola? Na unutrašnje migracije posjetili su nas i mnogi događaji iz oslobodilačkog rata i stvaranja države. Među prvima bilo je stradanje hrvatskih redarstvenika u Borovu selu, koji su inače bili »domaći dečki«, no s očitim korijenima iz dinarskog pojasa.

vo takvi kakvi jesmo među inim i zbog izrazite migratornosti prostora na kojem smo se formirali kao nacija. To će reći da bi trebali makar naslućivati koliko je u našem prošlom ponašanju, ili još važnije, koliko će u budućem ponašanju biti sadržana ta činjenica.

Primjer za prošlost: jesu li Hrvati s istog političkog prostora (Austroougarske odnosno prve i druge Jugoslavije) nadrazmjerno sudjelovali u vanjskim migracijama i zbog migratornosti koja se stoljećima taložila u našem identitetu?⁹

Primjer za budućnost: hoće li i kako migratornost kao obilježje našeg identiteta utjecati na buduću susret Hrvata i imigranata u Hrvatskoj, jer gotovo je posve izvjesno – ma što mi mislili o toj pojavi – da smo na pragu povijesnog obrata: Hrvatska od zemlje emigracije postaje imigrantska destinacija.

Kontinuirana, a povremeno i neobično snažna demografska pražnjenja, svakako su dovodila do velikih promjena u demografskoj strukturi, osobito dobnoj i spolnoj.¹⁰ Koliko su te promjene utjecale na naš identitet?

Evo nekoliko primjera do kojih sam došao baveći se poviješću hrvatskog iseljništva, a koji ilustriraju utjecaj iseljenika na domovinske prilike, koje onda mogu utjecati i na naš identitet.

Prvi val prekomorskog iseljavanja valjao se od sedamdesetih godina 19. st. do Prvoga svjetskog rata. Računa se da je u tom vremenu iselilo oko 14% stanovništva Hrvatske.¹¹

S Braču u to vrijeme iseljavaju uglavnom mlađi muškarci. Na Braču, dakle, nedostaje radna snaga, a dostaje novac koji pristiže iz Čilea. Problem obrađivanja zemlje (koju je »sramota zapustiti«) rješavaju nadničari koji dolaze iz Dalmatinske zagore. Tako posredstvom iseljavanja dolazi do povijesnog »susreta civilizacija«, vlaške i bodulske, koje su dotad živjele gotovo posve odvojeno. Slučaj je literarno obradio Ivan Raos u romanu *Prosjaci i sinovi*, koji je ekraniziran u istoimenoj televizijskoj seriji redatelja Antuna Vrdoljaka.

Slično je i u kontinentalnoj Hrvatskoj. No, u Slavoniji se i za novac teško nalazi radna snaga za obrađivanje zemlje. Problem se rješava tako da se počinju uzgajati one kulture koje traže manje radne snage. Iseljavanje, uz ostalo, mijenja krajobraz, a znamo da fizički ambijent itekako utječe na identitet naroda koji u njemu obitava.

Hrvatski iseljenici nisu klasični iseljenici.¹² Velika većina odlazi u uvjerenju da iseljuje privremeno. U mnogim slučajevima to se i događa: računa se da se do

9 O tome postoje mnoga istraživanja od kojih je neka obavio i objavio i sam autor. Vidi: Literatura.

10 Od grupnih selidbi od sredine 19. st. iz Hrvatske su uglavnom selile mlade osobe, pretežito muškarci.

11 Usp. Nejašmić, Ivica, *Depopulacija u Hrvatskoj – korijeni, stanje izgledi*, Zagreb 1991.

12 Klasičan iseljenik je ona osoba koja u trenutku iseljenja donosi odluku o trajnom iseljenju.

Prvoga svjetskog rata vratilo oko 20% iseljenika – blizu 100 tisuća. »Privremeni iseljenik« i nakon iseljenja aktivno sudjeluje u obiteljskom životu. Novac koji šalje u domovinu duboko zahvaća u cjelokupni život: mijenja kulturu stanovanja, prehrane, položaj žene, djece koja se školuju itd. (S otoka Zlarina, primjerice, između dva rata razmjerno je daleko više liječnika nego iz Šibenika.)

Dio iseljenika-poduzetnika vraća se sa značajnijim kapitalom. U pravilu oni ne nastavljaju s poduzetništvom jer osobito u Dalmaciji za to ne postoji povoljno ozračje – Dalmaciju Austrija vidi isključivo kao vojno-strateško područje – nego nastoje živjeti od rente¹³. Obično grade kuće za iznajmljivanje koje često dominiraju mjestom. (Poznate su »bračke kuće« u Splitu sagrađene novcem iz Čilea.) Iseljeničtvo, eto, mijenja i vedute gradova!¹⁴

Iseljenici-povratnici sigurno utječu i na politički i duhovni ambijent općenito. U plebiscitarnom prihvatanju Radićevog republikanstva u patrijarhalnoj sredini, svoje mjesto, svakako, imaju iseljenici koji pristižu iz liberalnog političkog i društvenog ambijenta.¹⁵

Uostalom, sama pojava »Amerikanca« daje rivi i ulici novi kolorit: ti ljudi se lako uočavaju po oblačenju, ponašanju, pa i samim fizionomijama na kojima je došlo do promjena uslijed bitne promjene u načinu života u »Amerikama«.¹⁶

A što tek reći o čuvanju hrvatske državotvorne misli među političkim emigrantima nakon Drugoga svjetskog rata!¹⁷

Na ulogu iseljenika u procesu stvaranja, obrane i oslobođenja neovisne Hrvatske jedva da treba podsjećati.

13 U društvenom i političkom ambijentu austrijske pokrajine Dalmacije bilo je očito nešto što je destimiralo poduzetništvo. Kako inače objasniti da dalmatinski iseljenik, u Čileu npr., već u prvom naraštaju ulazi u srednji, a često i u viši poduzetnički sloj, dok pri povratku uglavnom ulaže na sigurno – u nekretnine. Zbog takvog ambijenta kojem je umnogome doprinijela i Austrija koja je na Dalmaciju gledala skoro isključivo kao na strateško područje (izlaz na more), Dalmacija je pred Prvi svjetski rat bila jedna od najnerazvijenijih od šesnaest austrijskih zemalja.

14 Dostatno je podsjetiti: Pasko Baburizza (Čile) je 1929. obnovio zvonik na dubrovačkom Stradunu, Petar Marangunić izgradio je stube koje vode na splitski Marjan, iseljenici iz svih destinacija sudjelovali su u izgradnji Starčevićevog doma kao i Doma hrvatskog radiše u Zagrebu (na potonjem se i danas nalaze medaljoni s likovima najvećih iseljenika-donatora), slali su novac za gotovo svaki spomenik podignut nekoj od značajnih osoba iz hrvatske povijesti, a praktički nema mjesta u Dalmaciji u kojem iseljenici nisu ostavili »otisak« na rivi, ribarnici, crkvi, školi, društvenom domu...

15 O korespondenciji Stjepana Radića s iseljenicima vidi Bogdan Krizman, *Korespondencija Stjepana Radića I, II*, Zagreb 1972.

16 »Amerika« je dugo bila opći pojam za destinacije u koje su selili Hrvati. Zbog toga su se »Amerikancima« zvali ne samo povratnici iz zemalja Sjeverne i Južne Amerike nego i s drugih kontinenta.

17 O toj važnoj historiografskoj temi još nije obavljeno sustavno istraživanje premda postoji obilje građe (Milan Blažeković utemeljio je u Buenos Airesu Hrvatski arhiv i knjižnicu) i literature, među kojom važno mjesto zauzima ona memoarskog karaktera.

Pa ni »gastarbajterska« priča nije manje važna. Ta, ni oni nam nisu donijeli samo vrtne patuljke. Donijeli su npr. i adventski vijenac.¹⁸

Odnosom športa i identiteta trebalo bi se također ozbiljno pozabaviti. Što nam govori činjenica da će, ako već nije, uskoro većina članova hrvatske nogometne reprezentacije biti rođena izvan Hrvatske?

Pretpostavljam da mnogo od ovoga što sam rekao može zvučati »nategnuto«. No, postupio sam tako da bih naglasio kako identitetu trebamo pristupiti istraživački, a ne manifestacijski. Identitetom se bavimo tek odnedavno te je za odgovore prerano. Osim toga, nema te struke koja je sama dostatna da bi se na relevantan način bavila ovim prijepornim pitanjem. Njemu treba pristupiti multidisciplinarno. A tu su i druge istraživačke poteškoće. Jedna od njih je i činjenica da se bavimo sami sobom, a to nije jednostavno. Naime, što sam ja, ono što sam mislim o sebi ili ono što drugi misle o meni? Ako je logično to pitanje postaviti kada je riječ o osobi, zašto ne bi bilo i kad je riječ o kolektivnoj osobi kao što je nacija, odnosno o njezinoj osobnosti – identitetu.

Treba, dakle, ozbiljno istražiti i kako nas gledaju i vide drugi. Pretpostavljam da bi te dvije slike (kako se doživljavamo mi sami i kako nas vide drugi) bile različite do neprepoznatljivosti. Uglavnom, meni se barem tako čini, stranci hrvatski identitet doživljavaju »tvrdim«, a mi »mekim«.

Uza sve slabosti uopćavanja, dopustite da iznesem svoje mišljenje o tome u čemu vidim bitnu razliku u pogledima na hrvatski identitet između većine stranaca i nas samih!

U prvom redu stranci hrvatski identitet doživljavaju »tvrdim«. Hrvati su za njih tvrdokorni, žive u svome svijetu, okrenuti su sebi, (»etnocentrični« su), visoko homogenizirani, neprilagodljivi, netolerantni, postojani u svom pogledu na svijet i život, uporni u borbi za svoje nacionalne ciljeve i pritom su uspješni.¹⁹

(Ako su ove ocjene točne, tada nam one mogu pomoći odgovoriti i na neka aktualna pitanja hrvatske politike poput onog o usporenom hodu prema Europskoj uniji. Jer ako su Hrvati doista takvi, onda ih je bolje držati na distanci jer u protivnom mogu biti »remetilački čimbenik« u zajednici koja ih prima u svoje okrilje.)

Hrvati, pak, misle posve drukčije. Mi svoj identitet pretežito doživljavamo »mekim«. To znači: mi smo – tijekom povijesti i danas – dosta prilagodljivi, po-

---

18 Svojevremeno je opsežna istraživanja o »našom radnicima na privremenom radu u iseljeništvu« obavljao Institut za migracije i narodnosti utemeljen sredinom 70-ih godina prošlog stoljeća kao Centar za migracije i narodnosti u Zagrebu. Rezultati su objavljivani u posebnim i periodičnim publikacijama od kojih danas izlaze »Migracijske i etničke teme«.

19 Ove ocjene ne mogu potvrditi nekim istraživačkim radom, no na njih se vrlo često nailazi. O takvim hrvatskim osobinama osobito su govorili i pisali strani promatrači u Hrvatskoj za vrijeme rata za oslobođenje 1991-1995.

pustljivi, tolerantni kad to ne trebamo biti, više vodimo računa o drugima nego o sebi, nejedinstveni smo... Zbog navedenih osobina smo neuspješni, dakle, vječni gubitnici.

(Stavljeno u kontekst prethodnog političkog primjera, Hrvati prema Europskoj uniji idu prihvaćajući baš svaki uvjet.)

Ono što je posebno zanimljivo je to da su potonja mišljena (koja osobno ne dijelim) često zastupljenija među »velikim« nego »običnim« Hrvatima. Naime, nakon uspostave neovisnosti, u Hrvatskoj je postala manira govoriti loše o hrvatskoj stvarnosti. Štoviše, loš govor o sebi kao da je postao kriterij državotvornosti. I doista, od indiferentnih ili hladnih za hrvatstvo, nikada nisam slušao toliko loše govoriti o hrvatskoj stvarnosti, pa i o Hrvatima kao takvima, koliko od onih koji su neupitno (?) »veliki« Hrvati. Tako se stiče dojam da je loše govoriti o Hrvatskoj/Hrvatima danas postalo mjera hrvatstva.

Na kraju se može zaključiti da mnoga pitanja vezana za ovu prevažnu temu ostaju otvorena. Na stručnjacima je da pokušaju dati odgovore.

Literatura

- ANDERSON, Benedict, *Nacija: zamišljena zajednica*, Zagreb 1990.
- ANTIĆ, Ljubomir, *Hrvati i Amerika*, Zagreb 2002.
- ANTIĆ, Ljubomir, »Depopulacija i njezine posljedice«, u: *Hrvatska demografska i demografska drama* (ur. Vlatko Pavletić), Zagreb 2002.
- Etničnost, Nacija, identitet* (ur. Ružica Čičak-Chand i Josip Kumpes), Zagreb 1998.
- Leksikon migracijskog i etničkog nazivlja* (ur. Emil Heršak), Zagreb 1998.
- LORKOVIĆ, Hrvoje, *Ogledi o narodima*, Zagreb 1995.
- NEJAŠMIĆ, Ivica, *Depopulacija u Hrvatskoj – korijeni, stanje izgledi*, Zagreb 1991.
- Političko-geografska i demografska pitanja Hrvatske* (ur. Ivan Crkvenčić), Zagreb 1991.
- RADIĆ, Stjepan, *Moderna kolonizacija i Slaveni*, Zagreb 1904.
- RIHTMAN AUGUŠTIN, Dunja, *Etnologija i identitet*, Zagreb 2001.
- SMITH, Anthony D., *Nacionalizam i modernizam – Kritički pregled suvremenih teorija o naciji i nacionalizmu*, Zagreb 2003.

Summary

MIGRATIONS AND IDENTITY

The Republic of Croatia is a territory with significant number of migrations. Seeing that the author in this paper puts a question in which way historical changes in Croatia (as well as abroad) have affected formation of Croatian identity. There are many examples that indicate that migrations have changed physical as well as spiritual environment.

The author states that Croatia is now on the threshold of a big historical change from emigrational country into immigrational destination. This paper is an attempt to answer the question of identity seeing the fact that in the future Croatia is going to be made of more ethnical elements.

Božo Skoko

Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu

HRVATSKA KAO BREND ILI KOMERCIJALIZACIJA NACIONALNOG IDENTITETA

Sažetak

Koncept marke ili brenda donedavno se odnosio uglavnom na proizvode i tvrtke. Međutim, na globaliziranom tržištu sve se više država nastoji pozicionirati kao brend, strateški upravljajući svojim identitetom i imidžom, kako bi osigurali bolju poziciju svojim proizvodima na inozemnim tržištima, privukli ulagače i turiste te se bolje pozicionirali u međunarodnim političkim odnosima.

Mnogobrojna istraživanja pokazuju kako imidž države igra sve značajniju ulogu u međunarodnim političkim i gospodarskim odnosima. Međutim, u kreiranju brenda države nacionalni identitet igra ključnu ulogu. Štoviše, neki autori poput Simona Anholta poistovjećuju ova dva pojma, smatrajući brend zemlje identitetom na materijalan, snažan, priopćiv i koristan način.

Uz prikaz globalnih iskustava, autor se u ovom članku bavi nedostacima u upravljanju hrvatskim nacionalnim identitetom te mogućnostima stvaranja Hrvatske kao brenda.

On smatra kako je to – uz gospodarske koristi – ujedno najbolja obrana i od opasnosti koje globalizacija nosi za nacionalne identitete, jer ukoliko hrvatski građani postanu svjesniji svojih posebnosti, budu ponosniji na svoj nacionalni identitet te ga znalački predstave i iskomuniciraju svijetu, Hrvatska može mirno i ponosno ući u Europsku uniju ne bojeći se da će izgubiti svoju osobnost ili biti dočekana kao manje važan član te zajednice. Štoviše, ulazak u Europsku uniju Hrvatskoj može donijeti mogućnosti izravnijeg i učinkovitijeg privlačenja pozornosti europskih susjeda. A s obzirom na moć imidža, Hrvatska tu priliku može iskoristiti za nove uspjehe u politici, gospodarstvu i turizmu.

Zašto je važan imidž države u globaliziranom svijetu?

Svijet je danas jedno tržište, pa brzi napredak globalizacije znači da se svaka zemlja, svaki grad i svaka regija moraju natjecati sa svima ostalima za svoj udio u svjetskim potrošačkim, turističkim, ulagačkim, studentskim, poduzetničkim, međunarodnim sportskim i kulturnim događanjima. Isto tako, moraju se natjecati za pozornost i poštovanje međunarodnih medija, drugih vlada i ljudi iz drugih zemalja. (Anholt, 2007, 1)

Pored globalizacije, posljednjih desetljeća dogodile su se i velike promjene u društvenoj i političkoj strukturi modernog društva. Brzi razvoj i sve veći utjecaj medija i globalnog javnog mišljenja te tržišnih sila u međunarodnim odnosima odrazili su se i na način ponašanja potrošača, donošenje odluka, kao i funkcioniranje političkih i gospodarskih institucija ali i pojedinaca, pri čemu je imidž stekao nadmoć nad činjenicama i realnošću.

Mnogobrojni se znanstvenici slažu kako ugled države ima izravan i mjerljiv utjecaj na gotovo svaki aspekt odnosa s drugim državama i njihovim stanovnicima te ima presudnu ulogu u njezinu ekonomskom, društvenom, političkom i kulturnom razvoju. Najčešće se navodi da imidž pomaže plasiranju proizvoda na inozemna tržišta, privlačenju turista, privlačenju stranih ulaganja i dobivanju poslova u drugim državama, privlačenju talentiranih stanovnika, kulturnih i sportskih događaja, zadobivanju poštovanja u međunarodnim odnosima i nametanju vlastitih vrijednosti.

Imidž države i njegov utjecaj na politički i gospodarski položaj države u suvremenim međunarodnim odnosima donedavno su bili prilično neistraženo znanstveno područje. Međutim, posljednjih godina objavljen je značajan broj istraživačkih radova koji se bave tom problematikom te pokazuju kako imidž ima sve veću moć u globaliziranom i komunikacijski umreženom društvu te kako se izravno odražava na uspjeh države i ostvarenje nacionalnih ciljeva. Jedno od najistraženijih područja o moći imidža je tzv. koncept zemlje podrijetla. Literatura na tom području pokazuje da potrošači, odnosno kupci, razvijaju stereotipne predodžbe o zemljama i/ili njihovim proizvodima, te predodžbe zatim utječu na njihovu odluku o kupnji. Tako puno bolje prolaze proizvodi koji dolaze iz država s povoljnijim imidžom, bez obzira na stvarnu kvalitetu.

Istodobno, uspjeh država na međunarodnom tržištu sve manje ovisi o vojnoj sili i političkoj moći, a sve značajniji postaje njihov imidž, odnosno dojam koji preko svojih proizvoda, lidera, sportaša, kulture i načina života ostavljaju na milijune ljudi, odnosno potencijalne posjetitelje, kupce, investitore i podupiratelje u drugim zemljama. O tome svjedoče mnogobrojna istraživanja i teorije poput one o *mekoj moći* država Josepha Nyea (Nye, 1990.; 2003). Upravo zbog jačanja tzv. meke meći, nauštrb političke, ekonomske ili vojne, mnoge destinacije temelje strategiju upravljanja vlastitim identitetom i imidžom na kulturnim, socijalnim ili čak duhovnim kvalitetama, koje im pomažu ostati izdvojenima od svih drugih. Zahvaljujući kvalitetnim upravljanjem identitetom i imidžom čak malene i siromašne države mogu pronaći načine kako se izdići iznad svoga bremena i globalnih afera.

Kad države postaju brendovi

Upravo zbog navedenih i drugih činjenica, upravljanje imidžom i ugledom vlastite države postaje prioritarnim problemom bavljenja vlada i vladinih institucija sve većeg broja razvijenih ali i manje razvijenih zemalja, u nastojanju da poboljšaju međunarodni ugled, povećaju izvoz ili privuku inozemne ulagače i turiste. Upravljanje nacionalnim identitetom, odnosno pozicioniranje, promocija i upravljanje identitetom i imidžom poznati su i kao *branding*, odnosno brendiranje¹.

Koncept upravljanja brendom ili *brendiranje* država proizašao je iz upravljanja robnim markama i korporacijama kao brendovima, što na tržištu funkcionira više od stoljeća. Kako se razlike u ponašanju država i multinacionalnih korporacija sve više smanjuju u pogledu moći i utjecaja ali i ponašanja u globalnim odnosima, teorije i tehnike koje su se donedavno primjenjivale uglavnom u poslovnim sferama, sve više postaju konkurentni alati i pokretači promjena, kako unutar zemlje, tako i u odnosima s drugima.

Tako pojedine države postaju istinski brendovi, koji privlače globalnu pozornost i poštovanje, prenoseći snagu vlastitog imidža na svoje proizvode, usluge, privlačnost pojedinih destinacija, ulagačke mogućnosti i sl. Zapravo snaga njihova brenda postaje dodatna vrijednost u svemu što poduzimaju na globalnom tržištu.

Na koncu, o tome svjedoče i mnogobrojni uspješni primjeri država »super brendova« kao što su: Velika Britanija, Švicarska, Kanada, Italija, Švedska, Njemačka, Japan, Francuska, Australija i Sjedinjene Američke Države.²² Časopis »Brand Finance« već je izrazio njihovu vrijednost u milijardama dolara (od 18 bilijuna za »Brend Amerika« do 43 milijarde dolara za »Brend Poljska«) kao stvarni doprinos brenda gospodarstvu naroda ali i dokaz da je »zaštita i poboljšanje brenda zemlje, te najvrednije imovine, zasigurno jedna od primarnih odgovornosti vlada 21. stoljeća« (Anholt, 2007.:44).

Budući da upravljanje identitetom i imidžom predstavlja svojevrсни državni trošak, često se nameće pitanje ima li upravljanje identitetom i imidžom države alternative ili su sve države i nacije prisiljene na *brendiranje*. Alternativa brendira-

-
- 1 Različite su definicije pojmova brend i branding, odnosno brendiranje, ali većina njih u sebi obično ima sljedeće elemente: jačanje prepoznatljivosti, gradnja budućeg identiteta, »davanje duše« nekom subjektu, njegovo oživljavanje u svijesti potrošača, stvaranje dodane vrijednosti putem kreiranja emocionalnih (neopipljivih) i funkcionalnih (opipljivih) atributa, kreiranje jedinstvenih emocionalnih asocijacija, ulazak u svijest potrošača i stvaranje kvalitativne razlike u odnosu na konkurenciju... Brendiranjem, naime, kreiramo: diferencijaciju i jedinstvenost, odnosno razlikovanje od konkurencije, jedinstvene emocionalne asocijacije, relevantni udio u svijesti potrošača, potražnju, dugovječnost brenda i višu financijsku vrijednost.
  - 2 Nation Brands Index, sveukupni poredak, www.nationbrandsindex.com, 2007.

nju sigurno nije ne-brendiranje. Naime, koliko god je riječ o proaktivnom ponašanju, toliko je riječ o obrambenom mehanizmu. To je nužan odgovor (ili mudra zaštita) na prirodnu tendenciju trivijaliziranja međunarodnog javnog mišljenja. Dok god je važno javno mišljenje – a iznimno je važno, jer javnost je tržište – tada nije samo opravdano, nego i vitalno da država učini sve što je u njenoj moći kako bi osigurala javno mišljenje koje je pošteno, točno i pozitivno koliko može biti. Države koje to ne naprave, izlažu se riziku da ih se optereti ugledom koji uopće ne odgovara njihovim ciljevima ili interesima i koji se najvjerojatnije temelji na neznanju, glasinama, zbrci i davnim događajima.³³ Zapravo, ako država ne brendira samu sebe, učinit će to netko drugi mimo njezine volje i interesa (od MMF-a i Haaškog tribunala do globalnih medija poput CNN-a ili BBC-a te hollywoodske filmske industrije). Jasno, riječ je o svojevrsnom »etiketiranju« koje ostavlja duboke posljedice, tim više kad nema dovoljno informacija o državi pa takve informacije postaju jednostrana istina.

Zbog svega navedenoga, države i nacije danas moraju postati svjesne svog zahtjevnog okruženja te jasno definirati tko su i što žele, što mogu ponuditi svijetu, zbog čega bi neke bile važne i zašto bi ih se poštovalo... Moraju pronaći način na koji će privući pozornost drugih i ispričati im priču o sebi te kako će među njima stvoriti poklonike, kupce, lobiste, prijatelje ili, pak, smanjiti broj neprijatelja. Zapravo, moraju definirati svoj identitet te ga pokušati predstaviti svijetu. Imati strategiju upravljanja imidžom znači točno znati koje talente, kvalitete ili prednosti posjedujemo, znati ih iskoristiti i pokazati svijetu. A kako bi se neka država učinkovito mogla natjecati s drugima treba biti prepoznatljiva po nečemu – po vrijednostima, ljudima, proizvodima, prirodnim potencijalima, ambicijama, kulturi, povijesti ili, pak, kombinaciji svega navedenog. Pritom te prednosti treba znati posložiti u jedinstvenu, istinsku, karakterističnu i atraktivnu cjelinu, kako bi ih pretvorili u moćan alat vlastite promocije i uspjeha. Drugim riječima, nužno je identitet »komercijalizirati« kako bi bio privlačan drugima te kako bi zaživio u globalnim okvirima. U tom smislu Simon Anholt (2007.:75) nacionalni identitet i brend zemlje gotovo poistovjećuje, smatrajući kako je brend zemlje – nacionalni identitet na materijalan, snažan, priopćiv i prije svega koristan način. Jasno treba razlikovati promoviranje i »pakiranje« nacionalnog identiteta od njegova trivijaliziranja i banaliziranja, do čega može dovesti nestručno upravljanje procesima brendiranja.

U svakom slučaju, kako ističe Peter van Ham (2001), zemlja bez brenda imat će poteškoća pri ostvarivanju gospodarske i političke zastupljenosti u medijima, tako da imidž i reputacija postaju sastavni dijelovi strateškog kapitala zemlje. (u: Jaffe i Nebenzahl, 2006.:138)

---

3 Simon Anholt u uvodniku časopisa »Place Branding« (1), siječanj 2006.

Veliki broj autora uspio je dokazati kako države moraju postati brendovi, poput onih komercijalnih, kako bi se uspjele izboriti za svoje političke, komercijalne i druge ciljeve na globaliziranom tržištu. Pritom koriste iskustva iz ekonomije, odnosno marketinga i prilagođavaju ih novim potrebama i okolnostima. Iako države imaju svoje nacionalne simbole, odnosno simbole nacionalnog identiteta, kao što su grb i zastava, njihovi brendovi su puno kompleksniji, a čini ih cjelokupna nacionalna imovina – od ljudi i njihove kreativnosti do prirodnih ljepota i tehničke nadmoći, te sve asocijacije, dojmovi, stereotipi i vrijednosti, koje im svijet pripisuje.

Brendiranje zahtijeva konsenzus cijele nacije

Značajan broj autora smatra kako je nacionalni identitet važan za opstanak i prosperitet države i naroda jer zajednička predodžba građana o svojoj zemlji i njezinim vrijednostima njih međusobno povezuje u jedno tijelo. Upravo zbog te značajke, u posljednje vrijeme često se naglašava mogućnost izmjene sadržaja klasičnog pojma nacionalnog identiteta zbog utjecaja globalizacije i drugih čimbenika i utjecaj tog procesa na svojevrsnu destabilizaciju države i nacije. Tako mnogobrojni autori pišu o svojevrsnoj krizi nacionalnog identiteta.

Gotovo svuda ljudi propitkuju, razmišljaju i nanovo određuju ono što im je zajedničko s ostalima i što ih razlikuje od njih. Tko smo mi? Kamo pripadamo? Krize nacionalnog identiteta postale su opća svjetska pojava. (Huntigton, 2007.:24)

Kao što ističe Huntigton (2007.:110), nacionalni identiteti, poput ostalih identiteta, nastaju i raspadaju se, unapređuju se i nazaduju, prihvaća ih se ili odbija. Različiti narodi različito cijene nacionalne identitete u usporedbi s njihovim ostalim identitetima, i relativna važnost i intenzitet nacionalnog identiteta u bilo kojeg naroda mijenjala se tijekom vremena.

Međutim, briga o nacionalnom identitetu više nije pitanje samo nacionalnog ponosa, već i ekonomska kategorija, čija se sudbina nipošto ne smije prepustiti slučaju. Takvo stajalište zastupa i spomenuti Anholt (2007.:15), koji pitanje nacionalnog identiteta stavlja u samo središte brendiranja države, ističući kako je »stvaranje duha dobroćudnog nacionalizma« među narodom, bez obzira na kulturne, društvene, etničke, jezične, ekonomske, političke, teritorijalne i povijesne podjele, prva i najvažnija komponenta takve nacionalne strategije. Njegovu tezu potkrepljuju različita istraživanja koja kažu kako one nacije koje imaju više samopoštovanja i nacionalnog ponosa uživaju bolji imidž u svijetu. Također je poznato kako je najbolji preduvjet promocije identiteta, samo življenje tog identiteta.

Jaffe i Nebenzahl (2006.:142) tvrde kako je najvažniji uvjet kvalitetnog brendiranja, uključenje cijelog niza nositelja interesa i interesa: nacionalne, regionalne i lokalne vlasti, razni privatni sektori kao što su turizam, informacijska tehnologija i poljoprivreda te lokalno stanovništvo. Uključiti u proces brendiranja većinu, ako ne i sve nositelje interesa, neophodno je za njegov uspjeh – zaključuju autori.

To znači da projekt brendiranja ne može bit prepušten isključivo vladi, (ne) vladinim agencijama ili vanjskim profesionalnim agencijama. Budući da proces brendiranja zadire u sam nacionalni identitet i odražava se na cjelokupni narod, nužan je konsenzus svih skupina oko temeljnih vrijednosti i vizije budućnosti. Istodobno glavne sudionike treba osposobiti za njihove uloge upravljanja nacionalnim brendom te im se mora pomoći da razumiju kako to utječe na njihove uobičajene aktivnosti i život u državi uopće.

Anholt kaže kako je to jednostavno prevažan zadatak da bi ga se prepustilo isključivo vladi. Međutim, prevažan je da ga se prepusti tvrtkama ili civilnom društvu. Jedino pažljivo vođena koalicija svih triju strana može preuzeti zadatak i uspjeti u njemu dugoročno (Anholt, 2007.:74). To je također projekt koji treba osobnu potporu i predanost premijera, kao i poglavara države, jer ako odgovornost za ugled države jasno ne podupru najviši javni službenici, ni drugi to neće smatrati dovoljnim prioritetom da bi se taj zadatak učinkovito izveo. Uz to, jako i vizionarsko vodstvo nužna je komponenta ovog projekta. Istodobno, projekt brendiranja se ne događa izvan realnog vremena, u izoliranom prostoru, nego je riječ o dugoročnom procesu, koji zahtijeva potpunu uključenost svih aktera. Budući da je upravljanje nacionalnim imidžom osnovna odgovornost nacionalne vlade, mjere za to moraju biti uključene u dnevne aktivnosti upravljanja, kao i u dnevno poslovanje svih glavnih zainteresiranih strana nacionalnog ugleda. Pritom koordinator svih aktivnosti može biti središnja vladina agencija, koja pokriva interdisciplinarna područja i okuplja vodeće nacionalne stručnjake, kao što nas uče iskustva uspješnih zapadnih zemalja.

Ukratko, kvalitetno brendiranje države podrazumijeva: prepoznavanje nacionalnih vrijednosti, njihovo življenje i očuvanje te predstavljanje svijetu; promjenu ponašanja i načina komuniciranja; dio nacionalne strategije; strateško objedinjavanje svih promotivnih napora različitih državnih institucija; stvaranje »konkurentnog« identiteta i pokretanje učinkovite komunikacije sa svijetom te upravljanje sadašnjošću »iz budućnosti«.

Kriza hrvatskog nacionalnog identiteta

Kad je u pitanju hrvatski nacionalni identitet, značajan broj autora smatra kako je on doživio svoje »ponovno rođenje« stvaranjem Republike Hrvatske početkom devedesetih godina prošlog stoljeća, kroz raspad Jugoslavije i borbu za slobodu pred

srbijanskom agresijom. Bilo je to »krizno« razdoblje u kojem se oblikovala hrvatska samosvijest te odnosi Hrvata s drugim narodima. Pavao Novosel (1991.:28) smatra kako su Hrvati po svojoj samodefiniciji skromni, pa čak da među njima vlada »podanička« politička kultura. Stoga, iznimno pozitivnom činjenicom u tom svojevrsnom redefiniranju hrvatskoga *identiteta* smatra uspješnu obranu od daleko nadmoćnijeg velikosrpskog agresora. To je po njemu otklonilo komplekse od »većih« i »nadmoćnijih«. Tako je raspadom Jugoslavije i izbijanjem Domovinskog rata započelo razdoblje ponovnog buđenja »prigušene« nacionalne svijesti i samoodređenja, koji su tijekom komunističkog razdoblja bili svojevrsna tabu-tema. Međutim, mnogi smatraju kako je taj identitet nedovoljno utvrđen, a oko njegovih temeljnih odrednica još nije postignut nacionalni konsenzus.

Novosel (1991.: 28) je, naime, svojedobno predlagao da se hrvatski narod mora promijeniti te postati narod koji je svjestan svojih vrijednosti, narod ponosan na svoju povijest i, još više, ponosan na budućnost koju će sebi stvoriti. On se zauzimao za to da se nova hrvatska nacionalna svijest mora definirati kao nacionalni ponos, kao uvjerenje da smo jednaki sa svim ostalim nacijama u Europi i svijetu. To, dakako ne znači da bi sada trebali nerazumno odbacivati sve što dolazi od drugih. Naprotiv, naš razvoj, kao i razvoj drugih nacija, i nadalje će se sastojati u tome da prihvaćamo sve vrijednosti koje nam dolaze od drugih i da se na taj način integriramo u širu međunarodnu zajednicu, ali je isto toliko jasno da to moramo činiti bez podcjenjivanja svojega, dakle s punom svijesću o tome koliko i sami vrijedimo. To je posebno važno shvatiti sada kad se nalazimo pred vratima Europske unije i biramo kako ćemo ući u tu zajednicu – kao ravnopravni član kojeg će poštovati i diviti mu se, ili kao siromašni rođak kojem se progledalo kroz prste. Uistinu je stvar u vlastitoj prezentaciji nacionalnih vrijednosti.

Tijekom rata a i nakon oslobađanja okupiranih državnih područja, uistinu se i nastojalo pristupati izgradnji takvog identiteta o kojemu je Novosel pisao, čak i uz potporu najvišeg državnog vrha. Međutim, nekada se gradnji identiteta pristupalo i pomalo nestručno pa i iritirajuće, a nekada se doduše i malo pretjerivalo u pozicioniranju Hrvatske na novoj geopolitičkoj karti svijeta. Krajem 2000. i početkom 2001., u vrijeme Vlade predvođene socijalno-liberalnom koalicijom i mandata predsjednika Stjepana Mesića doživjeli smo dijelom negiranja tog nacionalnog identiteta u nastajanju. Naime, pojedinim potezima nove vlasti dovedene su u pitanje ili su čak zanemarene ranije promovirane vrijednosti (na simboličkoj razini: ukidanje počasne garde na Markovu trgu, Oltara domovine na Medvedgradu, vojnih parada prigodom obilježavanja značajnih obljetnica, svečane proslave Dana državnosti i Dana zahvalnosti; čak je premješten i »prepoznatljiviji« Dan državnosti s 30. svibnja na 25. lipnja...). A Domovinski rat i oslobodilačke akcije, koje su vratile ponos i nadu hrvatskome narodu počele su se razmatrati i s drugih (često uglavnom negativnih) aspekata, koji su umanjivali njihov nacionalni značaj. Iako su se neke aktivnosti, poput istraživanja ratnih zločina i suđenja odgovornima na međunarodnom sudu za ratne zločine u Haagu, uistinu trebale

dogoditi i ranije, njihova loša izvedba dijelom je utjecala na »rušenje« samosvijesti i nacionalnog ponosa. A tome su svakako pridonijeli i »pritisci te tutorstva« različitih međunarodnih institucija, čiji su potezi dijelom shvaćeni i kao ugrožavanje hrvatske samostalnosti. S druge strane »rušenje mita o hrvatskoj posebnosti« načeto je i velikim gospodarskim problemima, kad je u prvi plan došla životna egzistencija. (Skoko, 2004.:316)

Za nedovršeni proces jačanja hrvatskog identiteta i slabljenje osjećaja nacionalnog ponosa odgovornost treba tražiti među najvišim hrvatskim državnim dužnosnicima i tijekom vladavine Hrvatske demokratske zajednice (2003-2010), koji su skrb o nacionalnom identitetu, simbolici, pa i nacionalnom osjećaju doživljavali kao prilično nevažne stvari. Nastojeći ispraviti grešku ponekog pretjerivanja prvog hrvatskog predsjednika Tuđmana odlazili su u potpunu krajnost i brigu o tim ključnim nacionalnim pitanjima pretvarali u stihiju ili srozavali na prosječnost. Mediji i obrazovni sustav, kao najjači promotori nacionalnog identiteta, slijedili su njihov primjer... Pitanja poput *Tko smo? Što nam je zajedničko? Što je naša prošlost a što budućnost? te Kamo idemo?*, nažalost, ostala su neodgovorena do danas. Nemamo jasan konsenzus o prošlosti, niti jasnu viziju budućnosti...

Nasuprot neučinkovitosti hrvatskih političkih elita, svjedoci smo mnogobrojnih primjera iz razvijenoga svijeta koji pokazuju kako su upravo pojedini državnici uvelike pridonosili jačanju nacionalnog ponosa, pa čak i jačanju identiteta i imidža vlastite države. Jasno, riječ je o tzv. vizionarskim vođama, koji su svjesni snage nacionalnog identiteta, prema njemu se odnose s dubokim poštovanjem, baš kao i prema svojim prethodnicima. Oni na tim temeljima definiraju jasan zajednički cilj, odnosno promoviraju viziju zajedničke budućnosti i smisao za buduću ulogu države u svijetu.

Uz medije, koji bi trebali pokazati više odgovornosti za zajednicu u kojoj djeluju i promovirati nacionalne vrednote, obrazovanje je također važno u procesu jačanja nacionalnog identiteta, a posredno i imidža. Država mora početi obrazovati djecu da budu informiraniji, entuzijastičniji i ponosniji zagovaratelji vlastitog naroda. Spomenuti Anholt takav pristup smatra čak i učinkovitim načinom kontrole gubitka populacije, jer ako tinejdžeri i mladi ljudi osjećaju da je mjesto u kojem žive u žarištu zbivanja, da ga ljudi u drugim mjestima diljem svijeta cijene i poštuju, i ako za njega ponosno tvrde da je njihovo zbog pozitivnih reakcija s kojima se susreću kad god nekoga upoznaju, puno su manje šanse da će oni podleći moći brenda nekog mjesta koje je glamuroznije i udaljenije, te jednog dana odseliti.

Uostalom, ako hrvatski građani postanu svjesniji svojih posebnosti, budu ponosniji na svoj nacionalni identitet, te ga znalački predstave i iskomuniciraju svijetu, to će biti najbolja obrana i od opasnosti koje nosi globalizacija za nacionalne identitete.

Naime, u hrvatskoj javnosti još dijelom postoje strahovi od gubitka nacionalnog identiteta prilikom ulaska u Europsku uniju. Međutim, taj strah je neoprav-

dan budući da identitet prvenstveno ovisi o vlastitom poimanju a ne vanjskim utjecajima. Dapače, države i narodi s jasno definiranim identitetom, ulaskom u nove asocijacije dobivaju novu publiku, u kojoj se mogu kvalitetno predstaviti te na različite načine »unovčiti« svoje posebnosti.

Države snažnog i specifičnog ugleda ističu se iz gomile, zadržavaju svoj nacionalni identitet i napreduju kao istaknuti dio cjeline. Europska unija u širenju ne može i neće učiniti puno da zaštiti i podrži krhke kulturne identitete svih svojih država članica: na njima je da se brinu o svojim vlastitim interesima. Upravo upravljanje konkurentnim identitetom, kao i bilo koji drugi faktor, određuje koje države će pristup ojačati, koje osiromašiti, a koje možda potpuno uništiti. (Anholt, 2007.:119)

Hrvatska tako može mirno i ponosno ući u Europsku uniju ne bojeći se da će izgubiti svoju osobnost ili biti dočekana kao manje važan član te zajednice. Štoviše, ulazak u Europsku uniju Hrvatskoj može donijeti mogućnosti izravnijeg i učinkovitijeg privlačenja pozornosti europskih susjeda. A s obzirom na moć imidža, Hrvatska tu priliku može iskoristiti za nove uspjehe u politici, gospodarstvu i turizmu.

Hrvatska kao brend

Hrvatska je još uvijek relativno nepoznata zemlja u globalnim okvirima. To ne čudi kada se zna da je – nakon trinaest stoljeća povijesnog postojanja – »uskrnula« kao samostalna i suverena država tek prije 18 godina. Od tada do danas za nju se u svijetu čulo, najprije po krvavom ratu, potom po sportskim uspjesima, i odnedavno po prirodnim ljepotama, za što je dobila mnogobrojne pohvale vodećih svjetskih medija i turističkih organizacija. Mnogi su upoznali i njezinu zanimljivu povijest, bogatu kulturnu baštinu, specifične proizvode i simbole... Međutim, Hrvatska još nije »otkrivena« u globalnim okvirima, i za mnoge predstavlja nepoznatu zemlju. Sigurno je da takva neće ostati dugo jer privlači sve više stranih turista, investitora i gostiju koji traže nešto novo, drukčije, originalno... Međutim, iznimno je važno da se Hrvatska predstavi svijetu sama, a ne da bude otkrivena ili žrtva »vanjskog brendiranja«, koje često može biti neobjektivno, pa i zlonamjerno.

Što se tiče kreiranja brenda Hrvatska, hrvatska država na raspolaganju ima goleme potencijale na svim područjima i potrebno ih je osvijestiti, postići oko njih nacionalni konsenzus, te ih suvremenim komunikacijskim strategijama i tehnikama pretvoriti u priče, proizvode, usluge te turističku i svekoliku drugu ponudu. Hrvatska će na taj način postati osjetljivija za vlastiti identitet, izvlačeći ga iz zaborava te pretvarajući ga u konkurentsku prednost ili dodatnu vrijednost na globalnom tržištu. U tom smislu treba tragati za onim što je izvorno hrvatsko

i što nas određuje, a što bi istodobno bilo privlačno i drugima. Sukladno tome, treba krenuti od zemljopisne određenosti i prirodnih prednosti, preko kulturne i povijesne baštine, do suvremenog načina života i nacionalnih vrednota.

Prije svega, treba imati u vidu kako je Hrvatska susretište srednjoeuropskih, mediteranskih i balkanskih identiteta, pa samim time predstavlja raskrižje ali i susretište. To je uvjetovalo i njezinu povijest koja je pokazala viziju i hrabrost njezinih ljudi. Stoljećima su štitali bogatstvo koje im je darovano a za kojim su mnogi posezali. O njezinim ljepotama svjedoči i brojka od ukupno 11% zaštićenih prirodnih površina. Podsjetimo, Hrvatska ima dva stroga rezervata prirode, osam nacionalnih parkova te deset parkova prirode. Posjeduje jezera iznimne ljepote, posljednje močvare u Europi, čiste rijeke, atraktivno priobalje, očuvano podmorje, zdrave planine i šume, otoke s iznimnom kulturnom i povijesnom baštinom, plodne ravnice... Tom bogatstvu znatno pridonosi i činjenica da Hrvatska, uz Norvešku i Island, ima najveće podzemne zalihe zdrave pitke vode u Europi.

Upravo sve veći broj stručnjaka smatra kako Hrvatska sa svojim zalihama čiste i pitke vode u svijetu može postati prepoznatljiva upravo po svojoj vodi. Međutim, iako je ovaj hrvatski potencijal prepoznat među stručnjacima, o čemu svjedoče međunarodne nagrade, njegov *brend* uopće nije prepoznatljiv u globalnim okvirima.

Ekonomski stručnjaci kao četiri najveća hrvatska potencijala navode također zalihe pitke vode, te zemlju, more i položaj. Naime, Hrvatska zahvaljujući površinama obradive zemlje, ima goleme potencijale za proizvodnju zdrave hrane, odnosno može ostvariti prednost u okretanju programima za zemlju i ljude, koji u suglasju s prirodom mogu imati višestruki učinak. Naime, zbog rata ali i zbog siromaštva hrvatskih poljoprivrednika bila je smanjena uporaba umjetnih gnojiva i sredstava za zaštitu bilja, pa je tlo ostalo uglavnom »nezagađeno«, što je temeljni preduvjet za proizvodnju zdrave hrane. Naime, čak 1.25 milijuna ha ili 46% ukupnog hrvatskog poljoprivrednog zemljišta više od deset godina nije obrađivano, što otvara mogućnosti certificiranog ekološkog uzgoja. Podsjetimo, tržište ekoloških proizvoda u Europi ali i u razvijenom svijetu ima najveću stopu rasta, jer potražnja uvelike nadmašuje ponudu, pa je izvoz kvalitetnih zdravih prehrambenih proizvoda neupitan. Pored zemlje, golemo nacionalno bogatstvo krije se i u šumama. Ekološki očuvane šume protežu se na površini većoj od 2 milijuna ha ili 37% teritorija. Od toga 95% čine prirodne šume, što predstavlja posebno europsko prirodno bogatstvo. Hrvatsko more, s obalom, otocima, podmorjem, sveukupnom ljepotom i klimom je također iznimno hrvatsko blago, kojem turizam može dodati najveću moguću vrijednost, ukoliko se pristupi kreiranju jasnije turističke strategije. Položaj Hrvatske na susretištu Istoka i Zapada, srednje Europe i Mediterana, otvara goleme mogućnosti, koje se još mogu unaprijediti primjerenom prometnom strategijom, ne samo auto-putovima, gdje je učinjeno puno, nego i željezničkim prijevozom, kojeg treba podići na visoku tehničku razinu. Ta četiri prirodna preduvjeta Hrvatskoj otvaraju mogućnosti snažnog gospodarskog

razvoja, čiji će potencijali itekako biti potrebni Europi i europskom tržištu. No, to ipak nije sve što Hrvatska može ponuditi razvijenim susjedima na Zapadu.

Idealnim uvjetima življenja na tom prostoru pridonosi i ugodna umjerena klima s četiri godišnja doba te bogata prostorna raznolikost na tako malom prostoru. Hrvatska posjeduje jednu od najosebujnijih i najrazvedenijih obala na svijetu s 1100 otoka, otočića i hridi. Ima iznimno čisto more u svjetskim razmjerima (dvanaesto po čistoći u svijetu i prvo na Mediteranu). Mnogobrojne države svoju meku moć i globalni utjecaj u značajnoj mjeri temelje upravo na prirodnim ljepotama te ekološkoj očuvanosti, poput Kanade, Norveške i dr. Iako se obično taj segment prezentira u suglasju s drugim prednostima poput demokracije, kulture i sl., Hrvatska na tom području ima značajne adute i prednosti. Ugledni američki časopis »Forbes« u travnju 2009. objavio je listu ekološki najčišćih država na svijetu. Prema indeksima utvrđenima na američkim sveučilištima Yale i Columbia, Hrvatska je zauzela visoko dvadeseto mjesto na svjetskoj ljestvici i prvo u području istočne Europe i srednje Azije. Usporedbe radi, Sjedinjene Američke Države su na trideset i devetom mjestu. Nažalost, taj rejting lako može ugroziti dijelom zastarjela industrija koja potječe iz komunizma i koja ispušta stakleničke plinove i štetne čestice, zbog čega će Hrvatska morati uložiti milijarde eura da postojeće stare industrijske i energetske pogone prilagodi europskim standardima zaštite okoliša. Hrvatska treba biti jako osjetljiva u zaštiti svojih vrijednosti.

Prirodne prednosti nadopunjuje bogato povijesno i kulturno naslijeđe, raspoređeno u svim dijelovima zemlje (od antičkih i srednjovjekovnih gradova preko romaničkih, renesansnih i baroknih građevina, do suvremenih umjetničkih ostvarenja). UNESCO je prepoznao hrvatske posebnosti, pa je zaštitio sedam povijesnih, odnosno prirodnih cjelina (Stari grad Dubrovnik, Eufrazijeva bazilika u Poreču, Dioklecijanova palača u Splitu, Katedrala svetog Jakova u Šibeniku, Romanički grad Trogir, Plitvička jezera i Starogradsko polje).

A uz bogatu povijesnu, kulturnu i arhitektonsku baštinu, Hrvatska je postala zemlja s najviše zaštićenih fenomena kulturne nematerijalne baštine u Europi. Naime, Hrvatska se na konferenciji UNESCO-a, koja je održana u rujnu 2009. u Abu Dhabiju, uspjela izboriti za uvrštavanje čak sedam kulturnih fenomena. Na svijetu dulju listu imaju samo Kina, Japan i Koreja. Na listi UNESCO-a se nalaze: *Festa svetog Vlaha, čipkarstvo u Lepoglavi, na Hvaru i Pagu, zvončari iz Kastva, hvarska procesija Za križem, dvoglasno pjevanje i sviranje istarske ljestvice, proljetna procesija Ljelja i tradicionalna proizvodnja drvenih igračkaka iz Hrvatskog zagorja*. Prema tome, možemo zaključiti kako su spomenici svjetske kulturne i povijesne baštine izvrstan preduvjet koji Hrvatskoj može osigurati ugledno mjesto u europskoj kulturi.

Međutim, riječ je uglavnom o »neispričanoj priči«, budući da inozemni gosti tek otkrivaju to bogatstvo ili im je još nepoznato. Kultura se pretvara u meku moć u onom trenutku kad se ona osvijesti, predstavi svijetu, ispriča kroz živopisne

i privlačne priče, manifestacije i proizvode, kad se oživotvori kroz globalno dostupnu literaturu ili filmove... U tom smislu učinjeno je premalo, i zato inozemni gosti uglavnom ostaju iznenađeni prilikom susreta s Hrvatskom ili fotografijama njezinih kulturnih spomenika.

Raznolikost biljnog i životinjskog svijeta Hrvatskoj daje posebno obilježje. Zanimljivo je da Hrvatska ima čak 29 vrsta autohtonih vrsta domaćih životinja (istarski boškarin, lička buša, turopoljska svinja, lička pramenka, zagorski puran, lipicaner, dalmatinski pas, tornjak, siva pčela i dr.).

Uz to, Hrvati proteklih trinaest stoljeća svoga življenja na prostorima uz Jadransko more, nisu sjedili skrštenih ruku i samo ljubomorno čuvali svoje nacionalno bogatstvo. Spomenici civilizacijske, kulturne, znanstvene i političke prošlosti dokaz su snažnog duha nacije i marljivog rada. Hrvati su osmislili kravatu, pokazujući time svoju sklonost estetici. Izumili su torpedo i padobran, svjedočeći o svojoj inovativnosti i praktičnosti... Otvarali su neka od prvih sveučilišta u Europi, a razvijeno obrazovanje i komunikacije govore o bogatoj duhovnoj kulturi njezinih građana. Hrvati su zapadnjaci stvaralačkog duha, inventivni, skloni istraživanjima, umjetnosti, društvenosti i sportu. Svjetski su putnici, demokrati i rodoljubi... More, plovidbe tuđim svjetovima i ribarstvo utjecali su na mentalitet nacije, koji se očituje u jednostavnom i srdačnom ponašanju, gostoljubivosti i iskrenosti... Hrvatski ljudi imaju stvaralački polet, kreativni su i marljivi te iznimno hrabri, o čemu svjedoči i činjenica da nastanjuju zemlje na svim meridijanima i paralelama, gdje se obično ističu po svojoj poduzetnosti i predanosti. Nadaleko je poznato hrvatsko gostoprinstvo i bogatstvo trpeze. Utjecaji Mediterana, Srednje Europe i Balkana stvorili su bogatu gastronomsku ponudu te jedinstven način života. Dobra vina, maslinovo ulje te kvalitetna i raznovrsna riba magnet su koji privlači mnogobrojne goste iz inozemstva na Jadran. Hrvatska svijetu nudi specifične autohtone proizvode koji zahvaljujući kvaliteti i posebnostima predstavljaju golem izvozni potencijal (dalmatinski pršut, paški sir, slavonski kulen, istarski tartufi, jadranski jastozi i škampi, paška janjetina, malostonske kamenice, maslinovo ulje, velebitski med, hvarska lavanda, paška čipka, hrvatska vina...). (Skoko, 2008.:19)

Hrvatska Europi i svijetu daruje iskonsku prirodu, jedinstven način života, bogatu povijesnu i kulturnu baštinu, iznimne gospodarske potencijale te gostoljubive i marljive ljude. Svijet to sve više prepoznaje i cijeni, a pred Hrvatskom se nalazi golemi izazov da to bogatstvo sama prepozna i počne cijiniti te sačuva naraštajima koji dolaze iza nas, istodobno ga predstavljajući i nudeći svijetu. Hrvatska ima sve potencijale da se predstavi svijetu kao moderna, demokratska i privlačna europska država s bogatom tradicijom i kulturom. Trenutačno nedostaje jedino svijest o važnosti brendiranja države te strategija upravljanja identitetom i imidžom na najvišoj državnoj razini koja bi objedinila sve pojedinačne promotivne napore te Hrvatsku učinila ponosnijom i privlačnijom partnericom u međunarodnim političkim i gospodarskim odnosima.

Literatura

- ANHOLT, Simon, *Competitive Identity, The New Brand Management for Nations, Cities and Regions*, Palgrave Macmillan, New York 2007.
- HUNTINGTON, Samuel Phillips, *Tko smo mi? – Izazovi identitetu SAD-a*, Izvori, Zagreb 2007.
- JAFFE, Eugene D. i NEBENZAHL, D. Israel, *Nation Image & Competitive Advantage: The Theory And Practice Of Place Branding*, Business School Press, Copenhagen 2006.
- NYE, S. Joseph, *The Means to Success in World Politics*, New York 2004.
- NOVOSEL, Pavao, »Europa 92. i Hrvatska 91.«, *Novinarstvo i Europa 92.*, Alinea, Zagreb 1991.
- SKOKO, Božo, *Hrvatska – identitet, image i promocija*, Školska knjiga, Zagreb 2004.
- SKOKO, Božo »Hrvatska – zemlja sigurne budućnosti«, *Hrvatski iseljenički zbornik*, Hrvatska matica iseljenika, Zagreb 2009.

Summary

COUNTRY'S IMAGE AS A BRAND OR COMMERCIALISATION OF NATIONAL IDENTITY

Until recently, brand concepts were primarily concerned with products and companies. However, more and more countries are attempting to position themselves as brands in the globalised market, strategically managing their identities and images in order to ensure a more favorable position for their products in foreign markets, to attract investors and tourists, as well as to better position themselves in international political relations.

Numerous studies have demonstrated that a country's image plays an increasingly significant role in international and economic relations. However, national identity plays a key role in forming a country's brand. In fact, some authors, such as Simon Anholt, equate these two notions, considering a country's brand its identity in a material, powerful, communicative and useful manner.

Besides an overview of global experiences, in this article, the author deals with the inadequacies in the management of Croatia's national identity, as well as the possibilities of developing Croatia as a brand.

In addition to economic benefit, he believes that this also represents the best defense from threats to national identities caused by globalization, because if Croatian citizens become aware of their special characteristics, are prouder of their national identity and are capable of presenting and communicating this in a professional manner to the world, Croatia has the opportunity of joining the European Union calmly and proudly, not worrying about losing its personality or being received as an inferior member of that community. Moreover, Croatia's accession to the European Union could promote more direct and efficient attention of European neighbors. And given the power of image, Croatia can benefit from this opportunity for new successes in politics, business and tourism.

Tonči Matulić
Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu

IDENTITET I HRVATSKI IDENTITET KAO METAFIZIČKO-ANTROPOLOŠKI PROBLEM

Sažetak

Doprinos je podijeljen u devet susljednih paragrafa u kojima autor iznosi svoja prigodna promišljanja o identitetu. Polazište njegovih promišljanja je duhovna situacija vremena koju autor jednoznačno uzima u smislu duboke duhovne krize. Na toj misaonoj podlozi autor promišlja o identitetu općenito i hrvatskom identitetu posebno. Odlučujuće pitanje o identitetu autor otkriva u njegovim metafizičkim i, posljedično, antropološkim postavkama, a koje su u suvremenom postmodernističkom i globalističkom kontekstu ozbiljno uzdrmane. Dominantna duhovna situacija vremena unutar kulturnog kompleksa zapadnoga svijeta uvjetuje ponovno kritičko pretresanje pojma identiteta, ali odsada u kontekstu krize metafizike koja je uzvratno prouzročila krizu identiteta »biti čovjek«. Promišljanje o hrvatskom identitetu je bitno uvjetovano takvom duhovnom situacijom vremena. I dok autor u ovom doprinosu ističe da je hrvatski identitet jedna neupitna činjenica, dotle s druge strane nastoji pokazati koje su i kakve suvremene ugroze hrvatskog identiteta te što treba izbjegavati u svrhu učinkovite zaštite hrvatskog identiteta.

Status quaestionis

Duhovna situacija vremena obvezuje na ponovno pro-mišljanje o smislu i značenju identiteta.¹ Dubljim uvidom u značenje identiteta dolazi se do spoznaje da on istovremeno zahtijeva i omogućava upoznavanje s dubokim društvenim, kulturnim i duhovnim preobrazbama (post)modernoga doba na čijim je »ruševinama«, tj. na dekonstrukcionističkim, relativističkim i globalističkim tenden-

---

1 Među ostalima dva teksta, jedan filozofski a drugi filozofsko-teološki, tvore određenu osnovicu razumijevanja duhovne situacije vremena. Pritom je važno naglasiti da spomenuta dva teksta ne uzimamo doslovno u vlastitim polazištima, nego ih uzimamo kao primjere produbljene svijesti o duhovnom stanju svijesti koja pokazuje znakove krize. O tome usp. K. Jaspers, *Duhovna situacija vremena* [1930/1932], Matica hrvatska, Zagreb 1998. Također usp. R. Guardini, *Konac novoga vijeka* [1947/48/49], Verbum, Split 2002.

cijama neočekivano izronilo na površinu upravo pitanje o identitetu s nabojem sudbonosnih pitanja: prvo, identitet »biti čovjek« u kontekstu biokibernetičkih, informatičkih i virtualnih svjetova; drugo, opstanak u budućnosti cjelokupnoga duhovnog i kulturnog naslijeđa zapadnjačke civilizacije u uvjetima ekonomsko-tehničke globalizacije. U tom kompleksnom i kriznom duhovnom ozračju otvara se s pravom i poglavlje o hrvatskom identitetu. No, od početka je donekle jasno da je to poglavlje opterećeno dinamikom straha od gubitka identiteta, činjenica koja dodatno potencira problem neizvesne budućnosti specifičnoga hrvatskog identiteta. U takvom ozračju zakonita i nužna rasprava o hrvatskom identitetu izlaže se opasnosti samo negativnog potvrđivanja, tj. dokazivanja onoga što *nije* hrvatski identitet, odnosno ono što ga ugrožava izvana i iznutra. Kritičke analize sadašnjih ugroza hrvatskog identiteta neminovno upućuju na njegove pozitivne dimenzije koje treba zaštititi.

Izazovi krize

Duhovno ozračje u kojemu se otvara tema identiteta općenito i hrvatskog identiteta posebno bitno je obilježeno krizom. Kriza označava egzistencijalni procjep koji nastaje pod utjecajima napuštanja jedne – nazovimo je – stare koncepcije života, dok istovremeno nema jasne vizije druge – nazovimo je – nove koncepcije života. Kriza identiteta je, dakle, kriza (samo)razumijevanja čovjeka u »kaotičnim« uvjetima duhovne situacije vremena. Duhovna je situacija vremena poprimila od šezdesetih godina 20. stoljeća, dakle od vremena kulturne revolucije unutar zapadnjačkoga civilizacijskog kruga, jedno temeljno i utoliko sveodređujuće obilježje. To je prekid s tradicijom ili, prikladnije rečeno, radikalno podvravanje kritici tradicionalnih oblika osobnoga i društvenoga života ili, jednom riječju, napuštanje tradicionalne zajedničke vizije dobrog života. Ta kritika je nametnula pitanje o identitetu općenito, posebno kroz radikalnu kritiku identiteta »biti čovjek«, činjenica koja je prouzročila radikalno propitivanje naslijeđenog razumijevanja autoriteta, braka, obitelji, spola, seksualnosti, odgoja, žene, individualnosti, zajedništva, života i prirode. Pitanje o identitetu nametnulo se u okolnostima sveopće duhovne krize. Razumijevanje razloga te krize bitno utječe na uvjete i mogućnosti odgovora na pitanje o identitetu.

Doba autentičnosti

Podemo li od teze Charlesa Taylora da je moderno doba zapravo doba autentičnosti, tj. traganja pojedinca da se izrazi na individualan i autonoman način, onda radikalna kritika tradicionalnog, tj. povijesno verificiranog identiteta ne predstavlja samo prijeteću opasnost, nego predstavlja također i jedinstvenu

šansu, budući da odsada pitanje o identitetu uistinu postaje osobna stvar svakog pojedinca, a ne samo i isključivo tradicionalnih autoriteta, institucija i njihovih – buržujskih – staleža koji su garantirali očuvanje jednog povijesno verificiranog identiteta u zapadnim društvima.²

Doba autentičnosti je, dakle, doba priznanja individualnosti, posebnosti i vjerodostojnosti, upravo identiteta i to ponajprije pojedinca. To se može samo pozdraviti. Značenje pojma identiteta povezano je s pojmom jedinstva, cjelovitosti, koje obuhvaća dva bitna aspekta: intrinzičnu nedjeljivost i različitost/odvojenost od drugoga. Pojam identiteta je, stoga, nezamisliv bez pojma bitka, s jedne strane, i pojma individualnosti, s druge strane. To znači da identitet bitno uključuje jedinstvo, s jedne, i različitost, s druge strane. Iskustvo postojanja je uvijek iskustvo postojanja različitosti koje nužno upućuje na jedinstvo, na cjelovitost, na temelj, na sam izvor postojanja. Prema tome, identitet u strogoj smislu riječi označava jedinstvo različitosti u bitnome. Identično je ono što u različitostima osigurava jedinstvo i cjelovitost u bitnome. Identitet se pojavljuje u mnoštvu i u susljednim sporednim određenjima kvaliteta, kvantiteta i karakteristika.³

Metafizička podloga identiteta

Pojam identiteta se od samih početaka zapadnjačke metafizike rađao u procesu mukotrpnog traganja za jedinstvom suprotnosti/različitosti. Tako u povijesnom potvrđivanju identiteta susrećemo barem tri negacionističke koncepcije identiteta. Kao prvu koncepciju spominjemo onu monističku koja u metafizičkom načelu identiteta bitka sa samim sobom prepoznaje razloge protiv mogućnosti potvrđivanja različitosti i mnoštva, protiv raznovrsnih iskustava konkretne stvarnosti. Pored monističkog apsolutizma stoji također fiksistička ili statička koncepcija stvarnosti koja smatra da utvrđivanje identiteta bitka sa samim sobom isključuje mogućnost razvoja stvarnosti te, stoga, povlači za sobom fosiliziranje postojećega na stanje kakvo jest. Dokazati postojanje identiteta znači ujedno dokazati nepostojanje bilo kakvih promjena konkretne stvarnosti. Nadalje, pored monističkog i statičkog apsolutizma postoji također i tautološki apsolutizam koji ističe da se pojam identiteta zasniva na tautološkoj tvrdnji u kojoj predikat samo

---

2 Usp. Ch. Taylor, *The Secular Age*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge (Mass.) – London (Engl.) 2007., str. 473-504.

3 Usp. S. Vanni Rovighi, »Identità«, u: *Enciclopedia filosofica*, Fondazione Centro Studi Filosofici di Gallarate, Bompiani, Milano 2006., vol. VI., str. 5470.

opetovano potvrđuje subjekt $[A = A]$ te je zbog toga lišen svake teorijske – metafizičke – relevantnosti.⁴

Nasuprot negacionističkim koncepcijama identiteta, držimo da smisao identiteta itekako ima solidnu teorijsku vrijednost i podlogu, budući da identitet potvrđuje potpuno i nužno istovjetnost bitka sa samim sobom i, posljedično, istovjetnost svakog postojećeg – konkretnoga – bića sa samim sobom. Proučavanje identiteta je stoga nužno iz razloga što je istovjetnost koja je najprije sadržana u pojmu bitka u njemu uključena na neodređen način (*actu confuso*), pa ju je potrebno sustavno tematizirati i obrazložiti u kontekstu mnoštva i različitosti pojedinačnih bića. Rasprava o identitetu, dakle, nije rasprava o monizmu, niti je rasprava o fosiliziranom bitku, niti je besmislena tautološka rasprava, nego je rasprava o dinamičkom shvaćanju jedinstva (identitet) i mnoštva (različitost) u dinamičkim povijesnim okolnostima. U tom smislu identitet izražava onu nužnost koja je vlastita svakom postojećem biću pomoću koje ono izražava konkretnu koherentnost sa samim sobom, to jest cjelovitost i jedinstvo onoga što ono stvarno jest na razini egzistencijalne i identitetske različitosti u povijesnim dinamikama.⁵

Uz ove načelne opaske na račun temeljnog razumijevanja identiteta, a imajući pritom na umu današnju duhovnu situaciju vremena, valja još skrenuti pozornost na problem identifikacije, a koji je intimno povezan sa suvremenim problemom odnosno krizom identiteta. Identifikacija je u kontekstu svoje misaone domovine, tj. opće psihologije, podložna različitim interpretacijama. Među tim interpretacijama dvije su dominantne. Prvo, tradicionalno shvaćanje identifikacije, a koje je preuzeto iz filozofskog shvaćanja, podrazumijeva sud pomoću kojega se objekt u činu spoznaje priznaje u njegovim karakteristikama koje ga određuju i tako ga čine svojstvenim. Drugo, psihoanalitičko shvaćanje identifikacije podrazumijeva određeni proces ili čin, ponajprije nesvjestan, pomoću kojega pojedinac usvaja kao vlastite vrijednosti i obilježja drugih osoba ili skupina, gradeći na njima vlastito ponašanje i smatrajući ih vlastitim vrijednostima i obilježjima. Proces ili čin identifikacije se dobro zapaža kod male djece, ali ne samo kod njih, koja kroz ponavljanje usvajaju određene riječi, geste, ponašanja i držanja koje su vidjeli kod odraslih i tako se identificiraju s njima, bilo da je riječ o roditeljima, učiteljima, pjevačima, sportašima i inim drugim osobama ili skupinama.⁶ U prvom je slučaju uglavnom riječ o unutrašnjoj – vrijednosnoj – identifikaciji koja se temelji na spoznaji identiteta. U drugom je slučaju uglavnom riječ o vanjskoj – oponašajućoj – identifikaciji koja se temelji na primjeru i uzoru. Držimo da se ova dva shvaćanja identifikacije međusobno nadopunjuju te ih valja promišljati zajedno. Uz vrijednosnu spoznaju

4 Usp. A. Alessi, *Metafisica*, Libreria Ateneo Salesiano, Roma ³1992., str. 275-276. Također usp. P. Faggiotto, »Identità, principio di«, u: *Enciclopedia filosofica*, nav. dj., str. 5472-5473.

5 Usp. E. Coreth, *Metaphysik: Eine methodisch-systematische Grundlegung* Wien; München, Tyrolia, Innsbruck – Wien – München [1961] ³1980., str. 284.

6 Usp. A. De Coro – A. Telmon, »Identificazione«, u: *Enciclopedia filosofica*, nav. dj., str. 5469.

identiteta prijeko su potrebni također uzori i primjeri koji daju konkretno autentično svjedočanstvo o vitalnosti jednog specifičnog identiteta. Na temelju dosadašnjih promišljanja može se zaključiti da je pojam identiteta složena stvarnost koja uključuje metafizičke, spoznajne, etičke, psihološke, ali i društvene elemente. Odatle proizlazi da je identitet antropološko pitanje *par excellence*. Kad se, dakle, govori o jednom specifičnom identitetu, a to je u ovom slučaju hrvatski identitet, onda se taj govor ne može svesti samo na izvanjsko – statističko – nabranje različitosti i mnoštva, nego treba također voditi računa o jedinstvu i istovjetnosti u kontekstu te različitosti. Bez dobrog poznavanja elemenata jedinstva i istovjetnosti možda je moguće iznijeti kvalitetan opis povijesnoga potvrđivanja i iskustva hrvatskog identiteta, ali je na taj način teško dokučiti i odrediti metapovijesnu vrijednosnu supstanciju te specifične (kulturne) tvorbe koju zovemo hrvatski identitet. Jer, ako se hrvatski identitet dokazuje samo posredstvom potvrđivanja različitosti (hrvatski), a koju je, *nota bene*, moguće dokazati samo pod pretpostavkom jedinstva (identitet), onda to dokazivanje može zavesti na put nijekanja onoga što *nije* hrvatski identitet, tj. u nijekanje drukčijih identiteta, a ne u potvrđivanje onoga što stvarno *jest* hrvatski identitet u pretpostavljenoj univerzalističkoj perspektivi. Tvrdnja »ono što *nije* hrvatski identitet« neopazice zanemaruje univerzalne elemente vrijednosne supstancije koja je utjecala i utječe na oblikovanje specifičnoga hrvatskog narodnog identiteta u odnosu na njega samoga, ali i u odnosu na sve ostale narodne identitete. Tako se prenaplašava različitost radi različitosti. Nedostaje jasna svijest o identitetu različitosti, odnosno nedostaje svijest o temelju jedinstva i istovjetnosti koji omogućavaju vrijednosnu spoznaju upravo »ovih« specifičnih identitetskih različitosti. Jedinstvo se pretpostavlja, a ne dokazuje se, iako je ono postalo najugroženije u vremenima sveopće krize identiteta, a u kontekstu globalističkog multikulturalizma. Bez jasnog uvida u jedinstvo (identitet), tj. u vrijednosnu supstanciju oko koje se strukturira istovjetnost, teško je upoznati što zapravo treba štititi i promicati u stvarima hrvatskog identiteta (različitost). Nadalje, tvrdnja »ono što *jest* hrvatski identitet« ne predstavlja samo dokazivanje specifične različitosti hrvatskoga narodnog identiteta, jer ga pretpostavlja kao konkretnu povijesno-kulturnu datost. Ona treba uključivati i otkrivanje i dokazivanje univerzalnih elemenata vrijednosne supstancije koja sačinjava temelj istovjetnosti hrvatskog naroda sa samim sobom, tj. njegov identitet. Tu je naglasak na propitivanju identiteta kao osovine oko koje se strukturira razumijevanje (hrvatske) različitosti. Tu je izražena svijest o identitetu, istovjetnosti, svekolike hrvatske različitosti u odnosu na samu sebe, ali i u odnosu na sve druge narodne identitete. Tu je također izražena svijest o temelju jedinstva hrvatskog identiteta pomoću kojega se može lako dokazati autentično i autonomno postojanje svih različitosti koje postoje na specifično hrvatski način, kao što su primjerice hrvatski jezik, hrvatska kultura, hrvatske institucije, hrvatska politička povijest i dr.

Uzdrmanost identiteta

Prethodne opaske su važne zbog činjenice da se moderno doba autentičnosti uglavnom odvijalo u duhu hegelijanske maksime *omnis determinatio negatio*. Potvrđivanje individualne autentičnosti neminovno je stavilo u pitanje tradicionalno ustrojstvo kulturnog kompleksa koji je osiguravao stabilost osobnom identitetu, ali bez aktivnog sudjelovanja pojedinca u osvješćivanju važnosti i vrijednosti tog identiteta. Tradicionalno ustrojstvo kulturnog kompleksa je imalo snažnu unutrašnju, tj. univerzalističku identitetsku koheziju, dok je izvanjska kohezija bila labava, jer je pojedinac, u nedostatku osobne i društvene samosvijesti i uloge, jednostavno bio »prisiljen« na »ovakav« identitet. Pojedinac je pripadao kulturnom identitetu, ali ne zato što ga je samome sebi osvijestio, nego upravo suprotno, zato što ga je u idiličnim okolnostima kulturne kohezije uzimao zdravo za gotovo ili, pak, zato jer mu je bio autoritarno nametnut. Autoritarno nametanje nije odmah bilo i nasilno, jer je vjernost glavnim identitetskim institucijama bila potpuna i neupitna. U suvremenom dobu globalističkog multikulturalizma, a koje iza sebe ima povijesni proces buđenja osobe na osnovama individualnosti i autentičnosti, vjernost tradicionalnim identitetskim institucijama je oslabila, a u nekim segmentima društvenog života je totalno nestala, tako da se kao prva posljedica toga pojavio rasap kohezivnih sila koje su držale na okupu vrijednosne elemente specifičnog kulturnog identiteta. Naime, s buđenjem individualne (samo)svijesti pojedinac želi biti priznat kao individualni subjekt, a ne više kao »objekt« snažnih i naslijeđenih društvenih i institucionalnih utjecaja i pritisaka, pa i pod cijenu odricanja od naslijeđenog kulturnog identiteta. Konkretna ljudska osoba želi biti priznata i poštivana kao subjekt. Budućnost svakog specifičnog identiteta ovisi o tome koliko će uspjeti integrirati u sebe dinamike subjekta koji se želi potvrđivati individualno i autentično. Naravno, doba autentičnosti nipošto nije doba propasti identiteta. To je doba složenog i mukotrpnog redimenzioniranja identiteta unutar egzistencijalne dinamike samosvjesnog subjekta. Slijedom toga valja reći da pojedinačni identitet, kao specifična kulturna tvorevina, poput primjerice hrvatskog identiteta, više ne može računati samo na izvanjske mehanizme nametanja, nego mora računati na unutrašnje mehanizme prihvaćanja/poistovjećivanja, polazeći pritom od unutrašnje dinamike samosvjesnog pojedinca kao subjekta, a ne više kao pukog objekta, tj. pasivnog promatrača i konzumenta identitetskih elemenata.

Presudnim se nameću način i proces oduševljenja za oblikovanje osobnog identiteta pomoću kulturnih datosti partikularnog – narodnog – identiteta koji je već povijesno verificirao vlastitu identitetsku matricu. Drugim riječima, vrijednosna supstancija specifičnoga hrvatskog identiteta treba ponovno otkriti i pokazati sposobnost vlastitog utjecaja na oblikovanje osobnog identiteta u uvjetima postmodernističke, globalističke i relativističke kulture. To je oduševljenje intimno povezano s buđenjem svijesti o autentičnosti svakog pojedinca, a ne s au-

toritarnim i institucionalnim nametanjem određenog – ortodoksnog – uvjerenja koje ljubomorno čuva fosiliziranu i retoričku, ali ne i dinamičku i egzistencijalnu vrijednost osobnog identiteta.

Antropološka podloga identiteta

Rasprava o hrvatskom identitetu ne bi se smjela pretvoriti u retoričko zapoaganje i žaljenje za fosilima iz prošlosti, nego se treba koncentrirati na uvjete i mogućnosti obnovljenog oduševljenja svakog pojedinca za usvajanje vrijednosne supstancije povijesno verificirane identitetske matrice hrvatskog naroda. To oduševljenje treba imati na umu dinamiku autentičnog potvrđivanja svakog pojedinca kao samosvjesnog subjekta. U protivnom se izlaže opasnosti od pretvaranja egzistencijalnog pitanja o hrvatskom identitetu koji se tiče svakog pojedinog Hrvata/Hrvatice u zamršeno pitanje o nedovršenoj povijesti. Pojedinca u dobu autentičnosti više ne zadovoljavaju priče o stereotipovima, nego ga zanima osobno samoostvarenje i sreća. Pritom je od presudne važnosti ispravno vrednovati osobno samoostvarenje i sreću na temelju metafizičkog ustrojstva ljudske osobe koje osigurava objektivnu matricu identiteta.

Nakon kulturne revolucije šezdesetih godina 20. stoljeća nastupile su temeljite strukturalne promjene dominantne društvene svijesti koje su rezultirale dubokom duhovnom krizom.⁷ Potvrđivanje individualne autentičnosti povratno je utjecalo na pojavu društvene krize, a koja svoju najveću dramatičnost otkriva upravo u krizi identiteta, dakako najprije identiteta »biti čovjek«. Na mjesto pitanja o identitetu nadošlo je pitanje o različitosti. Danas je postalo popularno potvrđivati se u različitosti. Ta činjenica povratno utječe na stvaranje krize identiteta. Suvremene manjinske društvene skupine su dokaz tog »jednostranog« potvrđivanja različitosti koje uporno ide protiv uvriježenog identiteta. Čak se nameće stav da se identitet više ne smije misliti iz univerzalne perspektive, nego isključivo iz partikularne perspektive. Tako, primjerice, o identitetu heteroseksualnog braka bi trebalo misliti iz perspektive homoseksualne različitosti. U odnosu na nju bi se trebao definirati i sam identitet braka.

Nadalje, u kompleksu vrijednosne supstancije tradicionalne zapadnjačke kulture ništa nije ostalo netaknuto. Zapadnjačka kultura je omogućila povijesnu verifikaciju mnoštva specifičnih narodnih identiteta okupljenih oko zajedničkog kulturnog obrasca koji je za ostatak svijeta predstavljao zasebnu, razvijenu i moćnu europsku – do jučer kršćansku, a danas znanstveno-tehničku – civilizaciju. No, suvremeno doba duboke duhovne krize otkriva svoje pravo lice osobito na polju

---

7 Usp. J. Moltmann, *Gott im Projekt der modernen Welt: Beiträge zur öffentlichen Relevanz der Theologie*, Christian Kaiser Verlag – Gütersloher Verlaghaus, Gütersloh 1997.

(samo)razumijevanja čovjeka. Tu se evidentira istinski antropološki rasap⁸, kojega ne bi odmah trebalo uzeti u negativnom smislu propasti »tradicionalnoga« tipa čovjeka, nego i u pozitivnom smislu kao šanse za ponovno buđenje svijesti o konstitutivnim vrijednostima identiteta kao takvoga. Teolog, međutim, svoje zadnje uporište nema u antropologiji, nego u teologiji, iako njegova teologija pretpostavlja antropologiju. Antropološki rasap u očima teologa reflektira jedan dublji problem. Naime, teolog u antropološkom rasapu prepoznaje posljedicu (samo)proglašene »smrti Boga«. »Smrt Boga« tu nipošto ne znači biološku smrt Boga, a što je nonsens, nego označava duhovnu smrt samoga čovjeka za Boga. Čovjek koji se radikalno odvaja od transcendencije preobražava se u čovjeka lišenog mogućnosti realizacije autentičnog identiteta »biti čovjek«, jer je odsada njegov identitet ne samo nestabilan, stalno ugrožen i nepodnošljivo krhak, nego je uza sve to još lišen i sigurnog metafizičkog – transcendentnog – sidrišta. Suvremeni sekularizirani čovjek se odriče sigurnog i čvrstog uporišta u bitku i transcendenciji koje čuva identitet od totalnog raslojavanja u povijesnim mijenama suvremenoga svijeta – globalizacije, multikulturalizma, masmedijskog prikazivanja života, *new age* duhovnosti, radikalnog individualizma, igranja sustavnosnih uloga, ekskluzivnog humanizma.⁹

Odbacivanje Boga je neraskidivo povezano s odbacivanjem transcendencije i ravnodušnosti spram bitka, a što se očituje u otvorenom odbacivanju i svjesnom zaboravu svake metafizike.¹⁰ Bez osjećaja transcendencije, bez žive svijesti o bitku nema predujveta za čovjekovo autentično samoostvarenje u povijesnom svijetu života. Umjesto toga nameće se radikalno emancipirano poimanje dobrog života i ideja apsolutne autonomije u traženju ovozemaljske sreće. Posljedično, postmodernistička ideja dobrog života sve se više otkriva u svjetlu praktičkog nihilizma¹¹, dok pojam ovozemaljske sreće poprima karakteristike sekularne eshatologije (soteriologije).¹²

8 Usp. I. Sanna, *L'antropologia cristiana tra modernità e postmodernità*, Editrice Queriniana, Brescia 2004.

9 Usp. I. Sanna, »Il problema dell'identità«, u: I. Sanna, *L'identità aperta. Il cristiano e la questione antropologica*, Editrice Queriniana, Brescia 2006., str. 17-275.

10 Usp. M. Fabris – F. Casamassima (ur.), *Cultura postmoderna e filosofia. Aspetti e confronti*, Levante, Bari 1990.; usp. V. Possenti, *Il nichilismo teoretico e la 'morte della metafisica'*, Armando Editore, Roma 1995.; usp. I. Sanna, *L'antropologia cristiana...*, nav. dj., str. 267-276; usp. N. Dogan, *Upotrzi za Bogom. Kršćanin u postmodernom vremenu*, Teologija u Đakovu, Đakovo 2003., str. 275-301.

11 Usp. I. Sanna, *L'antropologia cristiana...*, nav. dj., str. 337-383.

12 Usp. H. Schwarz, »Confronting Secular Varieties of Hope«, u: H. Schwarz, *Eschatology*, Wm. B. Eerdmans Publishing Co., Grand Rapids (Mich.) 2000., str. 173-245; usp. G. Küenzlen, »Secular Religion and its Futuristic-Eschatological Conceptions«, u: *Studies in East European Thought*, vol. 33 (1987), br. 3, str. 209-228; usp. G. C. Walker, »Secular Eschatology: Beliefs About Afterlife«, u: *Journal of Death and Dying*, vol. 41 (2000), br. 1, str. 5-22.

Teolog u suvremenom antropološkom rasapu prepoznaje duboku duhovnu krizu koja dovodi u pitanje sam identitet »biti čovjek«. U tom smislu metafizičko pitanje o Bogu ima samo onda smisla, ako neko biće, koje samo nije Bog, misli na Boga.¹³ Valja, dakle, barem misliti na Boga da bi pitanje o Bogu uopće moglo biti smisljeno postavljeno. No, ne zanima nas ovdje pitanje o Bogu kao takvo, nego pitanje o Bogu u odnosu na pitanje o čovjeku, odnosno na pitanje o identitetu »biti čovjek«. Ima li uopće smisla govoriti o hrvatskom identitetu, ako nemamo koliko-toliko jasnu viziju identiteta »biti čovjek«, jer o toj viziji bitno ovisi što će se smatrati bitnim i važnim u kontekstu govora o identitetu »biti Hrvat/Hrvatica«. Fundamentalno pitanje o identitetu »biti čovjek« neraskidivo je povezano s pitanjem o identitetu jednog naroda – hrvatski identitet – koji svoju pravu vrijednost otkriva u govoru o istovjetnosti, o istosti ili o autentičnosti hrvatskog čovjeka u odnosu na samoga sebe (identitet) i u odnosu na drugoga (različitost). U jednom slučaju stojimo pred tajnom identiteta »biti čovjek«. U drugom slučaju stojimo pred tajnom hrvatskog identiteta. U trećem slučaju, kao poveznici između toga dvoga stojimo pred tajnom »biti Hrvat/Hrvatica«.

Pred tajnom identiteta »biti čovjek« pita se što je ono specifično ljudsko u čovjeku, tj. pokušava se doći do metafizičkog ustrojstva naravi ljudske osobe kao takve. Pred tajnom hrvatskog identiteta pita se što je ono specifično hrvatsko u hrvatskom čovjeku, tj. pokušava se doći do vrijednosnog ustrojstva naravi konkretnoga »biti Hrvat/Hrvatica«. Pred tajnom identiteta »biti Hrvat/Hrvatica« pita se o individualizaciji onog specifično ljudskog u čovjeku koje se u pojedincu otkriva kroz dinamičku pripadnost jednom narodu sa specifičnim identitetom. Pritom se nastoji otkriti jedinstvo i totalitet, s jedne, te pojedinačnost i različitost, s druge strane, koji *zajedno* tvore specifičnu vrijednosnu supstanciju zasebne kulturne tvorevine koju zovemo hrvatski identitet.

Identitet kao suvremeni antropološki problem

Držimo da pitanje o identitetu valja postaviti i na njega tražiti odgovor uzimajući u obzir kompleksne postmodernističke filozofske, socio-kulturne i društvene odnose. U postmodernističkom kontekstu napušta se pitanje o jedinstvu, o totalitetu, napušta se pitanje o univerzalno važećim načelima spoznaje, mišljenja i djelovanja, a umjesto toga privilegira se pitanje o mnoštvu, o različitosti, o pluralnosti, činjenica koja uzvratno radikalno utječe na samu spoznaju, mišljenje i djelovanje, tj. na njihovo shvaćanje u sebi i na njihovu funkciju. U nedostatku jedinstvenih i objedinjavajućih, tj. univerzalnih načela spoznaje, mišljenja i djelovanja nastupa pluralističko poimanje stvarnosti.

---

13 Usp. N. Fischer, *Čovjek traži Boga. Filozofski pristup*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2001., str. 16.